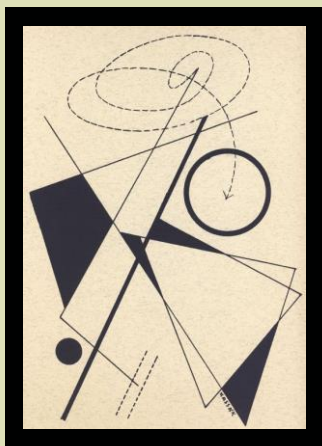

2015/4

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

A gyűlölet-bűncselekmények

A romani és beás nyelvi tervezéslehetőségei és kihívásai Magyarországon

Lakhatási viszonyok és az oktatási intézményekhez való hozzáférés a hajdúböszörményi szegregátumokban

Cigány gyerekek a Köznevelés című folyóirat 1983 és 1987 között megjelent cikkeinek tükrében

FŐSZERKESZTŐ:

Papp Z. Attila

SZERKESZTŐK:

Bányai Viktória
Bárdi Nándor
Berta Péter
Csernicskó István
Fedinec Csilla
Kállai Ernő
Szerbhorváth György
Váradi Mónika

A lapszám megjelenését támogatta:

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:

MTA TK Kisebbségkutató Intézet
1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: regio@tk.mta.hu

regio.tk.mta.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.
A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

HU ISSN 2415-959X

REGIO

KISEBBSÉG • KULTÚRA • POLITIKA • TÁRSADALOM

regio.tk.mta.hu

23. évf. (2015) 4. szám

FENNMARADÁS, TERVEZÉS, ÖRÖKSÉG

DINÓK HENRIETT ÉVA

A gyűlölet-bűncselekmények - A megkülönböztetett figyelem indokai 5

HELTAI JÁNOS IMRE

A romani és a beás nyelvi tervezés lehetőségei és kihívásai Magyarországon 27

KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA

Lakhatási viszonyok és az oktatási intézményekhez való hozzáférés a hajdúböszörményi szegregátumokban 58

BOGDÁN PÉTER

Cigány gyerekek a *Köznevelés* című folyóirat 1983 és 1987 között megjelent cikkeinek tükrében 80

ISKOLA ÉS KÖZÖSSÉG

KÁLLAI ERNŐ - KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA - PAPP Z. ATTILA

Az iskolai teljesítmény és a helyi társadalmi viszonyok összefüggései
Kunhegyesen 115

FEJŐS ANNA - KÁLLAI ERNŐ - KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA -
MÁTÉ DEZSŐ

Az iskolai teljesítmény és a helyi társadalmi viszonyok összefüggései
Nagykőrűben 153

TÓTŐS ÁRON

Láttelelet az erdélyi magyarság demográfiai helyzetéről

(Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi romániai népszámlálások tükrében.* Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2015, 263 p.)

193

BALIZS DÁNIEL

A szlovákiai magyarokról – volt már jobb is

(Gyurgyík László: *A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai 1989-től 2011-ig. Különös tekintettel a 2001-től napjainkig terjedő időszakra.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.)

206

DINÓK HENRIETT ÉVA*

A gyűlölet-bűncselekmények – A megkülönböztetett figyelem indokai**

A gyűlölet-bűncselekmények fogalma, gyűlölet versus előítélet

A tanulmány a magyar jogrendszerben és közbeszédben viszonylag új keletű fogalmat, de korántsem új jelenséget, a gyűlölet-bűncselekményeket, annak fogalmát és hatásait vizsgálja. Az írás kiinduló pontja, hogy a gyűlölet vezérelte bűncselekmények számos szempontból megkülönböztethetőek más bűncselekményektől. Ezek súlyosabb hatásokkal járhatnak mind az egyénre, mind a közösségre nézve pszichés-érzelmi, emberi jogi, társadalmi, gazdasági szempontból, és üzenet-bűncselekmény jellegükből fakadóan nem csupán az áldozatra és az érintett csoportra nézve fejtik ki hatásukat.

A gyűlölet-bűncselekmények olyan bűncselekmények, amelyeket részben vagy egészben egy csoporttal szembeni előítélet motivál. A szakirodalom illetve a nemzetközi dokumentumok¹ egy része sokszor használja az „előítélet-bűncselekmény” kifejezést (*bias crime*) a „gyűlölet motiválta bűncselekmény” (*hate crime*) helyett, mivel egy társadalmi csoporttal szembeni előítélet a bűncselekmény mozgatórugója. Egyes nézetek szerint valamilyen szintű ellenséges érzülettel mindig rendelkezik az elkövető, viszont nem szükséges,

* A szerző az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet fiatal kutatója. E-mail: dinok.henriett@tk.mta.hu

** A tanulmány a NMHH Médiatanács Médiatudományi Intézetének támogatásával készült. A tanulmány a 2015. február 3-án tartott *Romák a tudományos életben* c. konferencián elhangzott előadás szerkesztett, kibővített változata.

¹ Vö. Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet 2009. december 2-án elfogadott, 9/09. számú Miniszter Tanácsi határozata.

hogy érzelmi állapota elérje a gyűlölet szintjét.² Más nézetek szerint elegendő, hogy a bűncselekmény mozgatórugója az előítélet, amely nem feltétlenül az elkövető által érzet előítéletben nyilvánul meg, hanem a társadalomban meglévő előítéletekre alapoz. Így például az elkövető azért választ rablás célpontjának (nem nyíltan) meleg áldozatot, mert feltételezi, hogy az áldozat nem mer majd feljelentést tenni, mert akkor a körülményekből kiderülhetne szexuális orientációja. Tehát az elkövető a társadalomban élő előítéletekre alapozza a stratégiáját, és ebben az esetben indifferens, hogy ő maga előítéletes-e.

Ez a fajta megkülönböztetés az alapja a prototipikus és opportunisták gyűlölet vezérelte bűncselekmények (*prototypical/opportunistic hate crime*) elkülönítésének:³ a prototipikus gyűlölet-bűncselekmény során az elkövetőt a csoport iránti ellenséges érzések motiválják, míg az opportunisták esetében a társadalomban meglévő előítéletek jelentik a motiváció bázisát. Ha egy elkövető például, hogy férfiasságát bizonyítsa barátai előtt, egy amis vallású férfit inzultál, azért, mert úgy gondolja, hogy a kiszemelt áldozat nem fog erőszakosan reagálni a konfliktus során pacifista vallási meggyőződése miatt.

A differenciálás egy másik fajtája, a rasszista indíttatású (*racial animus*) és diszkriminációs szelekción alapuló (*discriminatory selection*) gyűlölet motiválta bűncselekmények.⁴ Az előbbi kategória esetében az elkövető olyan ellenséges érzelem által motiválva követi el a cselekményt, amelyet az áldozat csoportja, illetve az áldozat iránt érez annak csoporttagsága miatt, akárcsak a prototipikus gyűlölet vezérelte bűncselekmények esetében. A második esetkörbe pedig azok az esetek tartoznak, amikor az áldozat kiválasztását a társadalomban egy adott csoporttal szemben meglévő előítéletekre alapozza az elkövető.

Azonban a rasszista indíttatású bűncselekmények esetében sem arról van szó, hogy az adott ellenérzésnek el kell érnie a gyűlölet szintjét; elegendő, ha az elkövető ellenséges érzelmeket táplál az áldozat és csoportja iránt. Ha a gyűlölet vezérelte bűncselekmények esetében kizárólag a gyűlölet általános jelentésére szorítkoznánk –

² Balogh Lídia – Pap András László: *A homofób...*, i. m., 2011, 129.

³ Woods, Jordan Blair: *Taking the „Hate”...*, i. m., 2008, 491.

⁴ Lawrence, Frederick M.: *Punishing Hate...*, i. m., 1999, 30.

heves ellenszenv, nagyfokú ellenséges indulat,⁵ illetve tartós, agresszív impulzusok –, akkor az elkövetők köre leszűkülne a legextrémebb gyűlöletindíttatású cselekményekre. Éppen ezért a gyűlölet-bűncselekmény kifejezést ebben a tágabb értelemben használom; nem leszűkítve a gyűlöletre mint szélsőséges érzelemre, inkább szinonimaként az előítélet vezérelte bűncselekményekre.

Természetesen a gyakorlatban közel sem ilyen egyszerű különbséget tenni a kategóriák között;⁶ illetve szinte lehetetlen olyan definíciót alkotni, amely teljes egészében lefedné a gyűlölet-bűncselekmények összes típusát. A fogalom függ a társadalmi és történelmi kontextustól, a jelenség pedig kontextusonként is dinamikusan változónak tekinthető.⁷

A gyűlölet-bűncselekmény megvalósulásához két együttes feltétel fennállására van szükség: egy *alapbűncselekmény* megvalósulására (amely lehet személy vagy dolog elleni erőszak is, így például emberölés, testi sértés, rongálás, garázdaság), másrészt az ezen cselekményt motiváló *előítéletre*. Ezáltal a gyűlölet-bűncselekmény inkább a motiváció, és nem a tett által meghatározott cselekmény.

A gyűlölet-bűncselekmény áldozatait az elkövető az áldozat egy vagy több vélt vagy valós tulajdonsága – például vallása, etnikai hovatartozása, szexuális orientációja, fogyatékosága – alapján választja ki. Így nem szükséges, hogy az áldozat valóban az adott csoporthoz tartozzék, akkor is megilleti a védelem, ha valójában nem is tartozik az adott csoporthoz, csupán az elkövető percepciója alapján sorolódott a csoporthoz. Ugyancsak gyűlölet-bűncselekménynek tekinthető a dolog elleni erőszak, amikor a bűncselekményt a védett csoportokhoz vagy ilyen csoportok tagjához tartozó vagy ezekkel azonosított vagyontárgyak, ingatlanok, azaz a társadalmi csoporttal összefüggésbe hozható dolog sérelmére követik el.

A gyűlölet vezérelte bűncselekmények fogalmának kialakítását az indokolja, hogy az emberek egyes tulajdonságai – például a bőrszín, a vallás, a szexuális orientáció – a személyiség olyan

⁵ *Magyar Értelmező Kéziszótár*, 1992, i.m., 491.

⁶ Berk, Richard A. – Boyd, Elizabeth A. – Hamner, Karl M.: *Thinking More Clearly...*, i.m., 2003, 52.

⁷ Perry, L. Barbara (ed.): *Hate and Bias Crime...*, i. m., 2003, 4.

lényeges elemének tekinthetők, amelyek a kiemelt, speciális védelem igényét is magukban hordozzák. Ezek az úgynevezett védett tulajdonságok, amelyek alapján az egyébként összehasonlítható helyzetben lévő személyek között tilos különbséget tenni – néhány kivételtől eltekintve, amikor a különbségtétel kifejezetten megjelölt társadalmi csoport tárgyilagos értékelésen alapuló esélyegyenlőtlenségének felszámolására irányul. Az, hogy mi számít védett tulajdonságnak, térben és időben, társadalmi és politikai körülmények függvényében változhat.⁸

Álláspontom szerint az egyik legkomplexebb fogalmat az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (továbbiakban: EBESZ) Miniszteri Tanácsának a gyűlölet-bűncselekmények elleni küzdelemről szóló határozatában⁹ találhatjuk meg, mely szerint előítéletes bűncselekmény:

„A) minden olyan bűncselekmény, ideértve a személy vagy vagyon elleni bűncselekményeket, ahol a bűncselekmény áldozatának, helyszínének vagy tárgyának kiválasztása mögött ezen áldozatok, helyszínek vagy tárgyak B pontban meghatározott csoporthoz való vélt vagy valós tartozása, e csoporthoz fűződő kapcsolata, vagy e csoport számára nyújtott támogatása áll;

B) egy csoport bármely olyan tulajdonságon alapulhat, amelyben a csoport tagjai osztoznak, így például a tagok vélt vagy valós faji hovatartozása, nemzeti vagy etnikai származása, nyelve, bőrszíne, vallása, neme, kora, értelmi vagy testi fogyatékosága, szexuális irányultsága vagy más hasonló tulajdonsága.”¹⁰

⁸ Ezek többnyire olyan tulajdonságokhoz kötődnek, amelyekről nem az egyén dönt. Ettől függetlenül a védelem jogosultsága nem kérdőjeleződik meg például a vallási hovatartozás esetén sem, noha az érintettek dönthetnének úgy is, hogy más vallás követőivé válnak – ez azonban olyan „magas költséggel” (a személyiségük lényegéhez tartozó meggyőződésük, az identitásuk feladásával) járna, amelynek viselése nem várható el az egyéntől. Ugyanigy, a bőrszín alapú diszkrimináció attól még nem válna megengedetté, ha egy biotechnológiai eljárásnak köszönhetően valamennyi fekete bőrpigmentációja megváltoztathatóvá válna. L. Balogh Lídia – Pap András László: *A homofób...*, i. m., 2011.; Pap András László: *Overruling Murphy's law...*, i. m., 2013, 115–155.

⁹ EBESZ 9/09. számú Miniszter Tanácsi határozat.

¹⁰ A fogalom fordítását l. Dombos Tamás: *Gyűlölet-bűncselekmények Magyarországon: Jogi szabályozás, statisztikai adatok, sértetti csoportok c.*

A gyűlölet-bűncselekményeket meg kell különböztetni más előítélet vezérelte cselekményektől, így például a gyűlöletincidensektől. A nemzetközi útmutatók¹¹ gyűlölet vezérelte incidensnek tekintenek minden olyan incidenst, cselekményt, amelynek háttérében ugyan előítélet áll, de nem bűncselekmény. Emellett léteznek olyan bűncselekmények, amelyek ugyan magukon viselik az előítélet vezérelte bűncselekmények bizonyos jegyeit, de egy-egy jellemzőjüket tekintve eltérnek azoktól. Vannak olyan tényállások, amelyek pusztán a gyűlölet kifejezésére irányulnak – ide tartozik például a gyűlöletbeszéd (uszítás, izgatás¹²) –; ezek nem képezik jelen írás tárgyát. Végül a népirtás és az apartheid bűncselekménye is megfelel a gyűlölet-bűncselekmények fogalmának, de ezek csupán említésre kerülnek az emberi jogi dimenziók kapcsán. Ezek ugyanis olyan speciális jellemzőkkel bírnak, amelyek jelentős mértékben megkülönböztetik más bűncselekményektől: az adott csoport teljes vagy részleges megsemmisítésére, elnyomására irányulnak, volumenükben teljesen eltérnek más bűncselekményektől, illetve esetükben más jogalkotási és eljárásjogi szempontok érvényesülnek.

Az egyénre, a közösségre és a társadalomra gyakorolt hatás

Számos szempont létezik, amelyek alapján gyűlölet vezérelte bűncselekmények megkülönböztethetők más bűncselekményektől. A gyűlölet-bűncselekmények hatásai három különböző szinten ragadhatók meg: az egyén, azaz a sértett; a közösség, azaz a védett csoport; valamint a társadalom szintjén.

A gyűlölet-bűncselekmények az egyéni áldozat szintjén

Az egyénre gyakorolt hatások tekintetében a kutatások azt mutatják, hogy az áldozatra gyakorolt pszichikai hatás súlyosabb,

előadása. Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztályának Állam- és Jogtudományi Bizottság Rendészeti Albizottságának *A gyűlölet-bűncselekmények – dogmatika és joggyakorlat* c. tudományos ülésén 2013. március 8-án

¹¹ Vö. pl. EBESZ/DIEJH: *Hate Crimes in the OSCE Region...*, 2013, i.m., 13. ill. ACPO: *Hate Crime Operational Guidance*, 2014, i.m., 3.

¹² A magyar Btk. közösség elleni uszításként szabályozza (Btk. 332. §).

mint más bűncselekmények esetében.¹³ A British Crime Survey¹⁴ eredményei szerint a rasszista motivációból elkövetett bűncselekmények áldozatainál magas szintű érzelmi reakciók figyelhetők meg a bűncselekményt követően, így többek között félelemérzet, sokk, depresszió, illetve alvási nehézségek.¹⁵ A gyűlölet vezérelte bűncselekmények áldozatainak nagyobb része számolt be – összehasonlítva a nem rasszista bűncselekmények áldozataival – arról, hogy aggódik, illetve nagyon aggódik amiatt, hogy ismét áldozattá válhat. Az egyetlen kivétel ez alól a szexuális erőszak áldozatai jelentették, akik a rasszista erőszak áldozataival azonos arányban tartottak az ellenük elkövetett bűncselekmény megismétlődésének veszélyétől.¹⁶ Emellett más bűncselekményekkel összehasonlítva a gyűlölet-bűncselekmények áldozatainál sokkal nagyobb arányban figyelhető meg depresszió, düh és poszttraumás stressz-zavar.¹⁷

Iganski és Lagou tanulmányukban a British Crime Survey 2002–2005-es adatait vizsgálták. Az említett időszakban angol és walesi háztartások 16 év feletti tagjait kérdezték arról, hogy a felmérést megelőző tizenkét hónapon belül bűncselekmény áldozataivá váltak-e ő maguk vagy a velük egy háztartásban élők, és ha igen, akkor hány alkalommal. A felmérés során, sajnos, csak a rasszista motivációra kérdeztek rá a gyűlölet vezérelte bűncselekmények körében, egyéb (például antiszemita vagy homofób) motivációra nem. A gyűlölet-bűncselekmények áldozatainak többsége egyszeri incidenst jelentett, de jó néhány esetben ismétlődő viktimizációról volt szó. A felmérés módszertanát illetően megjegyzendő, hogy ha tizenkét hónapon belül több mint hat különböző incidens történt a válaszadóval, akkor csak az első hat jelent meg az eredmények

¹³ L. pl. Iganski, Paul – Lagou, Sporidoula: *How Hate Crimes...*, i. m., 2009, 1–13., ill. McDevitt, Jack [et al.]: *Consequences for Victims...*, i. m., 2001, 139–151.

¹⁴ 1982 óta folytatott, bűnözéssel kapcsolatos felmérés, amely Angliára és Walesre terjed ki, és amelynek során arról kérdezik a lakosság tagjait, hogy az elmúlt egy évben bűncselekmény áldozataivá váltak-e; az egyes bűncselekménytípusok elterjedtségének és természetének vizsgálata érdekében. 2012-ben és 2013-ban 50.000 háztartás vett részt a felmérésben, amely a fel nem jelentett esetekre is kiterjed. L. <http://www.crimesurvey.co.uk>

¹⁵ EBESZ/DIEJH: *Prosecuting Hate Crimes: A Practical Guide. 2014.*

¹⁶ Iganski, Paul – Lagou, Sporidoula: *How Hate Crimes...*, i. m., 2009, 9.

¹⁷ Herek, Gregory [et al]: *Victim Experiences ...*, i. m., 2002, 243–259.

között; illetve, ha egy bizonyos bűncselekmény többször fordult elő, akkor sorozatos cselekményként tüntették fel.

A felmérés kitért arra is, hogy milyen változásokat eredményezett a családok életében a bűncselekmény megtörténte, különösen a védelmi intézkedések terén.¹⁸ A kutatási eredményekből kiderül, hogy a súlyosabb következmények különösen a pszichés, érzelmi hatások terén jelentkeztek. Vegyünk például egy családot, amely folyamatosan rasszista zaklatásoknak van kitéve: ezek miatt a család mentális és pszichikai egészsége egyaránt sérülhet; illetve, a gyerekek mentális, fizikai egészsége és szocializációja veszélyeztetett, mert a szülők nem merik elengedni őket otthonról játszani, alulteljesítenek az iskolában az otthoni stressz hatására, szélsőséges esetben a szülők a félelem hatására teljesen bezárkóznak, és még iskolába sem engedik a gyerekeket. Az ilyen családoknak közösségi támogatásra is szüksége van – a lakóközöségtől, a rendőröktől, az iskolai személyzettől és egyéb intézményektől – a félelem feloldása érdekében.¹⁹ Kitűnő példa a közösségi kezdeményezésekre a gyűlölet-bűncselekmények megelőzése terén a „Not In Our Town” elnevezésű kezdeményezés, amely az amerikai egyesült államokbeli Billingsből (Montana) indult, amikor szkinhedek megfélemlítettek egy afroamerikaiakból álló vallási közösséget: a billingsi lakosok közösen kezdték őrizni a gyülekezet tagjait. Később, amikor egy hatéves zsidó gyermek szobájának ablakát kövel dobták be, tízezer ember helyezett el menórát az ablakában, hogy így tiltakozzanak a tett ellen, és így biztosítsák a megtámadott családot a támogatásukról. A kezdeményezés – amely mára már mozgalommá nőtte ki magát Észak-Amerikában – célja, hogy a helyi közösségek tagjainak bevonásával felderítsen minden gyűlöleten alapuló tevékenységet, biztosítsa az áldozatokat a közösség támogatásáról, valamint például közösségi akciótterveket alakítson ki, szem előtt tartva a közösségek sokszínűségét mint kiemelt értéket.²⁰

Az egyénre és családra gyakorolt hatások kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a mindennapi diskurzusban sokszor felmerülő érv a gyűlölet-bűncselekményeknek kapcsán, hogy elkövetésüket

¹⁸ Iganski, Paul – Lagou, Sporidoula: *How Hate Crimes...*, i.m., 2009, 3.

¹⁹ Uo. 6.

²⁰ Bővebben l. <http://www.niotbillings.org/>

gyakran különös kegyetlenség jellemzi. Valójában arról van szó, hogy a súlyosabb esetek kapnak nagyobb figyelmet éppen e jellegükből kifolyólag, míg a nagyobb számban megjelenő esetek, például a rongálások, a garázdaság kevésbé. Azonban pont ezek a kisebb súlyú cselekmények, amelyek a leginkább befolyásolhatják az áldozat és a család mindennapjait.

A legátfogóbb kutatást a pszichológiai hatások tekintetében McDevitt, Balboni, Garcia és Gu²¹ készítették 1991 és 1997 közötti bostoni eseteket vizsgálva. A kutatásban gyűlölet-bűncselekmények és más bűncselekmények áldozatai egyaránt részt vettek. A kérdőívek kifejezetten a pszichológiai hatások mérésére készültek. A tizenkilencből hat tétel szignifikáns eltérést mutatott a gyűlölet-bűncselekmények és a párhuzamos bűncselekmények áldozatai között (depresszió, idegesség, koncentrációs problémák, az esetről való önkéntelen gondolkodás, jelentéktelenségérzet stb.).

A gyűlölet-bűncselekmények második szintje: a védett csoport. Az üzenet-bűncselekmények

Az egyénre gyakorolt hatások mellett a gyűlölet-bűncselekmények sajátossága, hogy nem csupán az individuum ellen irányul a támadás, hanem a közösség valamennyi tagja veszélyeztetve érezheti magát. Hasonló a megközelítés a szexuális erőszak esetében is (ha egy nő szexuális erőszak áldozatává válik, a többi nőben is felmerülhet, hogy akár ő is lehetett volna az áldozat).²² Az egyéni és közösségi hatásokhoz is egyaránt köthető, sokszor emlegetett jellemzője a gyűlölet-bűncselekményeknek, hogy *üzenet-bűncselekmények*nek tekinthetők,²³ mert az áldozatok nem egyénként válnak célponttá, hanem szimbólumokként, a közösség megtestesítőiként – így a bűncselekmény üzenetnek tekinthető a teljes közösség felé. Emiatt a gyűlölet-bűncselekmények velejárója a félelem átvételése a csoportra. Weinstein²⁴ *in terrorem*-hatásnak

²¹ Vö. McDevitt, Jack [et al.]: *Victim Experiences...*, i.m., 2001, 139–151.

²² Iganski, Paul – Lagou, Sporidoula: *How Hate Crimes...*, i.m., 2009, 2.

²³ Vö. Perry, Barbara: *In the Name of Hate...*, i.m., 2001; Perry, Barbara – Alvi, Shahid: *'We are vulnerable'...*, i.m., 2011, 57–71.

²⁴ Weinstein, James: *First Amendment challenges...*, i.m., 1993, 12–13.

nevezi ezt a jelenséget, amikor egy csoport megfélemlítése egy vagy több tag viktimizációján keresztül történik.

Mivel az áldozat – feltételezett hovatartozása miatt – szimbolikus jelentőséggel bír a tettes számára, ezért nem személyként foglalkozik vele, hanem annak személyiségét néhány valós vagy vélt tulajdonságára redukálja.²⁵ Ezt a megközelítést támasztja alá egy 2012-es magyar homofób gyűlölet-bűncselekmény, amely különös kegyetlensége ellenére csak szűk körben vált ismertté. Az ítéletben foglalt tényállás szerint: az elkövető

“[a] bűncselekmény elkövetését megelőzően kb. egy évvel korábban olvasott újságban, illetve a teletexten sok olyan hirdetést, amelyben férfi keresett férfi partnert magának, ezért ez a gyűlölet erősödött benne olyan szinten, hogy szeretett volna többet is »kinyírni«, méghozzá úgy, hogy fegyvert vesz magának. Végül is erről letett, mert nem volt pénze fegyverre, nem is tudta, hogy hogyan szerezzen. Ezek után a vádlott úgy döntött, hogy nem egyszerre többet, hanem csak egyszerre egyet próbál megölni, azért, hogy fogyjanak. (...) A vádlott (...) felkelt, és reggeli után eszébe jutott homoszexuális személyekkel szemben érzett gyűlölete. Majd eltervezte, »a mai nap tökéletes hogy egyet végre megöl belőlük«. Bekapcsolta a televíziót ahol a ... Teletext ... oldalán véletlenül rátalált a sértett a 06/...-as telefonszámára. A vádlottban tudatosult, hogy ő lesz a mai »áldozata«. Azt is eltervezte, hogy hogyan fogja megölni.”²⁶

Ahogy az eset is mutatja, az elkövető véletlenszerűen választotta ki áldozatát annak csoporttagsága alapján, az áldozatra nem mint egyénre, hanem a csoport megtestesítőjére tekintett.

Az egy-egy társadalmi csoporttal szembeni előítélet nemcsak motivációt jelenthet, de az elkövetők számára igazolásul is szolgálhat a tette. A kiválasztott áldozatok az elkövetők szemében egymással „helyettesíthetők” (és ebben is gyökereznek a közösséget is érintő hatások); az ilyen bűncselekmények jelentős részét az áldozatok számára ismeretlenek követik el, és az áldozatok sokszor éreznek

²⁵ Utasi Judit: *A gyűlöletbűnözés háttere...*, i.m., 2011, 115–126.

²⁶ A Háttér Társaság által kutatási célból átadott ügyek. Debreceni Törvényszék, 25.B.48/2013/23. sz.

frusztrációt amiatt, hogy nem tehetnek semmit egy újabb bűncselekmény elkerülése érdekében, hiszen csak „rossz helyen voltak rossz időben”.²⁷

Helen Ah Lim 2002–2003-ban végzett, 45 mélyinterjú alapján kutatásának eredményei alapján abból indul ki,²⁸ hogy a gyűlölet-bűncselekmények esetében az elkövetőt a felsőbbrendűség érzete vezérli, az erőszakot és egyenlőtleniséget egyfajta „mi és ők” gondolkodásmóddal igazolja. Az elkövetők úgy gondolják, hogy kívülről ellen harcolnak, akik nem osztják az értékeiket, akik a szabadságukat és a jogukat fenyegetik. Ezért úgy érzik, hogy üzenetet kell küldeniük a teljes csoport felé.²⁹

A gyűlölet-bűncselekmények esetében az első két dimenzió, az egyénre, valamint a közösségre gyakorolt hatások közül többnyire csak az első – az áldozatra gyakorolt pszichikai hatás – kap figyelmet, és az sem a szükséges mértékben. Hogy megértsük a kollektív és kumulatív hatásait a cselekménynek; azt, hogy hogyan hat az erőszak az etnikai, vallási és egyéb védett tulajdonságok alapján meghatározott társadalmi csoportok közötti kapcsolatokra, az első lépés, hogy képet kapjunk a viktimizáció hatásairól a közvetlen érintettek tekintetében.

A gyűlölet-bűncselekmények hatásainak harmadik dimenziója: a társadalmi hatások

Az első két dimenzióval párhuzamosan jelenik meg a gyűlölet vezérelte bűncselekmények hatásainak harmadik területe, a társadalmi hatások. Az Egyesült Államokban a *Wisconsin kontra Mitchell* (1993) ügyben.³⁰ Rehnquist főbíró rámutatott arra, hogy a gyűlölet-bűncselekményeknek szentelt kiemelt figyelem azért is fontos, mert az ilyen bűncselekmények további erőszakhoz vezethetnek. A nevezett ügy rövid tényállása szerint: 1989. október 7-én éjjel fiatal fekete férfiak és fiúk egy lakásban gyűltek össze Kenoshaban (Wisconsin), és a Lángoló Mississippi című film egy

²⁷ Danka Anita: *Rossz helyen lenni...*, i.m., 2009, 95.

²⁸ Ahm Lim, Helen: *Beyond the Immediate Victim...*, i.m., 2009, 107–122.

²⁹ Uo. 107.

³⁰ Bővebben l. <http://www.law.cornell.edu/supct/html/92-515.ZO.html> (2013. december 7.)

megrázó jelenetéről társalogtak, amelyben egy fehér férfi egy fekete fiút ütlegel imádkozás közben. Végül a beszélgetés hatására az utcára mentek, és megtámadták az első feljük sétáló fehér fiút. Ezt a hatást illusztrálják az alábbi példák is: 1989-ban New York városában egy fiatal afroamerikai meggyilkolását követően faji összetűzésekre került sor; Carson Cityben (Nevada) pedig 2002-ben tizenkét őslakos férfi támadott meg két hispán férfit, mert úgy vélték, hogy részük volt egy korábbi támadásban, amely őslakos ellen irányult. Ezen esetek szemléltetik, amikor a megtorlási vágy eluralkodik a megtámadott csoportok tagjain, és végül egy másik csoporttal szembeni erőszakban ölt testet. Egyes nézetek szerint az ilyen jellegű megtorló motiváció is a gyűlölet-bűncselekmények körébe vonható; egy kutatás például kimutatta, hogy a feljelentett ügyek egy része korábbi támadásokra adott válasz volt.³¹

Emellett bizonyos szempontból ide sorolom (nem kifejezetten a megtorló erőszak megnyilvánulásaként, hanem a megtámadott csoportra gyakorolt hatások, illetve a társadalmi csoportok közötti konfliktusok példájaként) a romák elleni 2008–2009-es támadássorozathoz³² kapcsolódó azon eseteket, amelyek kapcsán a bíróság roma embereket ítélte el közösség tagja elleni erőszak

³¹ Perry, Barbara – Olsson, Patrik: *Hate Crime as a Human Rights Violation...*, i.m., 2009, 179.

³² 2008. július 21-re virradó éjszaka lövéseket adtak le három, romák által lakott házra a Pest megyei Galgagyörkön, a támadásban senki nem sérült meg. 2008. augusztus 8-án a Szabolcs megyei Piricsén több Molotov-koktélt dobtak két, egymás mellett álló házra, majd lábön löttek egy, a házból kilépő nőt. Szeptember 5-én Nyíradonyban lövéseket adtak le egy házra, amelyben romák aludtak, de nem sérült meg senki. Szeptember 29-én a Heves megyei Tarnabodon ismét Molotov-koktélokot dobtak és rálöttek romák házáira. 2008. november 3-án a Borsod megyei Nagycsécsezen egy negyvenhárom éves férfi és egy negyvenéves nő halt meg, amikor előbb benzines palackokat dobtak a házukra, majd több lövést adtak le rájuk. Egy tizenkilenc éves fiatalember életveszélyesen megsérült, amikor 2008. december 15-én Alsószolcán favágás közben rálöttek a saját háza udvarán. 2009. február 23-án, a Pest megyei Tatárszentgyörgyön egy férfit és ötéves kisfiát löttek agyon, akik megpróbáltak kimenekülni felgyújtott házukból, két másik gyerek is megsérült. 2009. április 22-én este a Szabolcs megyei Tiszalökön agyonlöttek egy cigány férfit, aki éppen kilépett a saját háza ajtaján, hogy munkába menjen. 2009. augusztus 3-án a Szabolcs megyei Kislétán egy asszonyt megöltek, tizenhárom éves kislányát pedig életveszélyesen megsebesítették - sörétes puskával arcon löttek - a támadók. Vö. Tábori Zoltán: *Cigány rulett...*, i.m., 2014,

bűncselekménye, azaz gyűlölet-bűncselekmény miatt. A legismertebb eset 2009 márciusában, Miskolcon történt, ahol olyan hírek terjedtek el, hogy cigányellenes támadások várhatók, és a helyi roma közösség ezen félelmét csak tovább erősítette a fokozott rendőri készség. s egy többségében romák lakta városrészben a családjaik védelmére készülődő férfiak egy autó utasaira támadtak. Az autó utasai közül – akik nyolc napon belül gyógyuló sérüléseket szenvedtek – egynek bizonyítottan szkinhed kötődése volt. Állításuk szerint azért jártak autójukkal hajnali fél kettőkor a főként romák lakta területet egy több liter gázolajat tartalmazó kannával, mert éjjel-nappal nyitva tartó boltot kerestek. A Miskolci Városi Bíróság összesen harmincnégy év szabadságvesztést szabott ki a roma vádlottakra közösség tagja elleni erőszak bűncselekménye miatt. A bíróság egy „halál a magyarokra” feliratú botra hivatkozott, továbbá az egyik vádlott vallomására, aki a támadáskor (egyedülként) magyarellenes szidalmakat kiabált. Ezt a vallomást – amelyet állítása szerint rendőri kényszerítés hatására tett – a vádlott a bíróságon visszavonta. A 2010 őszén az ügyben hozott elsőfokú ítéletet a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság hatályon kívül helyezte, és az elsőfokú bíróságot új eljárás lefolytatására utasította. Az újabb elsőfokú ítélet valamennyi, közösség tagja elleni erőszakkal vádolt személyre végrehajtandó szabadságvesztés büntetést szabott ki.³³ Álláspontom szerint a minősítés téves volt, tekintettel arra, hogy a közösség tagja elleni erőszak megállapításának feltétele, hogy a bűncselekményt egy csoport elleni előítélet motiválja. Jelen esetben azonban az elkövetőket nem előítélet, hanem a félelem, az önvédelem motiválta. Ezzel a döntéssel a bíróság egy kisebbségeket védő szabályt a többséget védő szabályként alkalmazott. 2013 októberében a Miskolci Törvényszék megváltoztatta az elsőfokú ítéletet,³⁴ és kimondta: „nem bizonyítható, hogy a vádlottakat a cselekmény elkövetésében magyarellenes érzület motiválta, ezért őket elsősorban garázdaság miatt terheli felelősség, és ennek megfelelően a kiszabott büntetéseket enyhítette.”³⁵

³³ Társaság a Szabadságjogokért (TASZ): *Miskolci ítélet...*, i.m.

³⁴ Miskolci Járásbíróság (megismételt I. fok) 22. B.2418/2011, Miskolci Törvényszék (megismételt II. fok) 3. Bf. 2023/2012.

³⁵ Társaság a Szabadságjogokért (TASZ): *Miskolci ítéle...*, i.m.

A bíróság sajnos nem mondta ki, hogy a vádlottakat cselekményükben egy rasszista támadástól való félelem, és nem előítélet motiválta, tehát emiatt sem lett volna megállapítható a közösség tagja elleni erőszak, vagyis a gyűlölet-bűncselekmény elkövetése.³⁶ Jelen esetben figyelembe kellett volna venni azt a körülményt, hogy az eset csupán három héttel a tatárszentgyörgyi kettős gyilkosság után történt, amikor a roma közösségekben rendkívüli feszült volt a légkör: országszerte esti járőrözést, egyéb önvédelmi akciókat szerveztek újabb rasszista támadásoktól tartva. Jelen eset annyiban különbözik a fent ismertetett másik két esettől, hogy itt nem megtorlás iránti vágy vezetett a csoportok közötti konfliktushoz, hanem a gyűlölet-bűncselekmények miatti félelem által kiváltott önvédelmi reakciók jelentek meg – így ez az eset nem tekinthető gyűlölet-bűncselekménynek, mindazonáltal jól szemlélteti, hogy a gyűlölet-bűncselekmények magukban hordozzák annak veszélyét, hogy a csoportok között ellenségeskedés, bizalmatlanság alakulhat ki, ami erőszakhoz is vezethet.³⁷

A gyűlölet-bűncselekmények tehát jellegüknél fogva nem csupán az egyént és a teljes közösséget, hanem végső soron a teljes társadalmat érintik, és mint ilyenek, nem csupán büntetőjogi, de emberi jogi szempontból is megkülönböztött figyelmet érdemelnek, hiszen az egyenlőség elvének, valamint a diszkrimináció tilalma elvének súlyos sérelmével járnak.³⁸

Sandholtz *erőtéljes és kitartó, kampányszerű emberijogsértési akciókként (massive and sustained campaigns of human rights violation)* jellemzi a gyűlölet-bűncselekményeket.³⁹ Ezen elmélet inkább a szisztematikus, szervezett erőszakra és elnyomásra – például a népirtás eseteire – vonatkozik. A marginalizált csoportokra – például vallási csoportokra, etnikai és nemzeti kisebbségekre, szexuális kisebbségekre, öslakos csoportokra – nehéz terhet ró az állandó félelem, a folyamatos fenyegetettség, a stigmatizáltság, a mindennapos zaklatások.⁴⁰ Az ilyen típusú erőszakot – amikor egyes kisebbségi csoportok olyan rendszerességgel válnak verbális

³⁶ L. uo. ill. Jovánovics Eszter – Pap András László: *Kollektív bűnösség...*, i. m., 2013, 154.

³⁷ Dinók Henriett: *A gyűlölet-bűncselekmények...*, i. m., 2013, 67.

³⁸ Perry, Barbara – Olsson, Patrik: *Hate Crime as a Human...*, i. m., 2009, 175.

³⁹ Sandholtz, Wayne: *Humanitarian Intervention...*, i. m., 2002, 201–225.

⁴⁰ Perry, Barbara – Olsson, Patrik: *Hate Crime as a Human...*, i. m., 2009, 180.

zaklatás, garázdaság vagy akár az életüket fenyegető támadások (például gyűjtogatás) célpontjaivá, hogy nem látnak más esélyt, mint elhagyni a többségi, „fehér” közösséget – *elűző erőszaknak (move-in violence)* tekinthetjük. Az ilyen kontextusokban a sorozatos gyűlölet-bűncselekmények hasonló megközelítésen és szándékon alapulnak, mint a genocídiumok: az elkövetők tudatosan és szisztematikusan választják ki az áldozatokat (azok feltételezett csoporthovatartozása alapján)⁴¹ – a megfélemlítés céljával.

Stanko a *célzott erőszakra (targeted violence)* vonatkozó elméletét arra használja,⁴² hogy megragadja a csoport tagjainak sebezhetőségét, amely a támadóhoz viszonyított hátrányos helyzetükből fakad. Ez a fogalom egyértelművé teszi, hogy az ilyen jellegű erőszakos cselekmények a hatalmi viszonyok rendszerében gyökereznek.

A gyűlölet vezérelte erőszak azonban több mint néhány, adott esetben rasszista egyén megnyilvánulása: normarendszereket, társadalmi feltételezéseket, magatartásokat, elveket jelképez, amelyek a faji és nemi egyenlőtlenségek újratermelésére, hierarchikus viszonyok fenntartására irányulnak. Az elkövetők az elnyomó erőszakot alkalmazzák saját megerősítésükre, annak érdekében, hogy nekik kedvező rendet alakítsanak ki. Az erőszak a hatalom iránti vágy megnyilvánulási formája, amely megfosztja az elnyomottat szabadságától és méltóságától,⁴³ azaz megfosztja emberi jogaitól – adott esetekben pedig az életétől is.⁴⁴

Háborús időkben a gyűlölet-bűncselekmények rendkívül kegyetlen formában jelenhetnek meg. A boszniai etnikai tisztogatások idején például nők ezreit erőszakolták meg rendkívüli kegyetlenséggel és brutalitással szerb katonák, hogy megalázzák az áldozatokat, és – ahogy Neil Kressel szociálpszichológus

⁴¹ Uo. 181.

⁴² Vö. Stanko, Elizabeth A.: *Re-conceptualising the Policing...*, i.m., 2001, 309–329.

⁴³ Perry, Barbara – Olsson, Patrik: *Hate Crime as a Human...*, i.m., 2009, 181.

⁴⁴ A fenti elméleteknek a gyűlölet-bűncselekmények jogi szabályozása kapcsán is kiemelt jelentősége van. Amikor a jogalkotó a védett csoportok kialakítását illetően dönt, akkor mindenképp érdemes figyelembe venni, hogy az adott társadalomban melyek azok a csoportok, amelyek ilyen rendszerszintű erőszaknak válhatnak az áldozataivá.

rámutatott⁴⁵ – így mutassák meg az ellenséges csoporttal szembeni megvetésüket és undorukat. A gyűlölet-bűncselekmények többnyire aktuális társadalmi konfliktusokhoz kapcsolódnak, és az elkövetők célja az, hogy áldozataikat megfosszák emberi méltóságuktól. Ezen a ponton a gyűlölet-bűncselekményeket ismételten a szexuális erőszakkal kapcsolatos pszichológiai elméletekhez köthetjük, illetve ez a gondolatmenet visszavezet ahhoz, miszerint ezek a hatalmi viszonyok rendszerében gyökereznek és egyfajta alá-fölérendeltségi helyzetet vázolnak. Hiszen a szexuális erőszak esetében gyakran hangoztatott érv,⁴⁶ hogy a szexuális erőszak nem más, mint a hatalomgyakorlás eszköze. Ennek egyik legszemléltetőbb példája a férfi büntetés-végrehajtási intézeteken belüli szexuális erőszak, amely nem más, mint a férfiak közötti hatalmi szerepek megtestesülése egy tekintélyelvű környezetben, ahol a fiatalabb, gyengébb elítelt arra kényszerül, hogy a külvilágban a nőkre „osztott” szerepet töltsön be az elnyomás rendszerében.

A gyűlölet-bűncselekmények kétségkívül tovább erősítik a kiegyensúlyozatlan erőviszonyokat a társadalom tagjai közötti. A *különbözők rendszerében* a felek szükségképpen sorolódnak be a „jók” vagy a „rosszak” kategóriájába. Ennek eredményeként a „másik” már nemcsak különböző, hanem a normáktól eltérő – abnormális –, alárendelt. Az elnyomó rendszerek a dualizmus talaján működnek: jó-gonosz, alá-fölérendelt, erős-gyenge stb. – és az egyik fél mindig a másikhoz viszonyítva létezik.⁴⁷ Az alárendelt csoport tagjai a „másik” státuszukból fakadóan potenciális áldozattá válnak. Az alárendelt csoporthoz tartozók esetében teljesen mindegy, hogy mit tesznek vagy nem tesznek, megfelelnek-e az „elvárásoknak” – így is, úgy is értéktelenek. Az erőszakos kölcsönhatások az alárendelt és domináns csoportok között olyan helyzetet eredményeznek, amelyben mindkét fél versenyez a különbség definiálásának előjogért, hogy így állandósítsa a társadalmi erők hierarchiáját. Ebben a helyzetben a támadók igyekeznek megerősíteni a domináns szerepüket és előjogaikat a forrásokhoz való hozzáférésben, valamint korlátozni a „másik” csoport lehetőségeit a szükségletek kielégítése tekintetében. A gyűlölet

⁴⁵ Kressel, Neil: *Mass Hate...*, i.m., 2002, 13-45.

⁴⁶ Vö. Brownmiller, Susan: *Against Our Will...*, i.m., 1975, 256-282.

⁴⁷ Perry, Barbara – Olsson, Patrik: *Hate Crime as a Human...*, i.m., 2009, 184.

vezérelte erőszak megerősíti a fennálló alá-fölérendeltségi viszonyokat, fenntartja a strukturális egyenlőtlenségeket a társadalom csoportjai között, korlátozza a „kevésbé értékesek” mobilitását, bizonytalanságban és félelemben tartja őket. Ez pedig az emberi jogok korlátozódásához vezet: ahogy Ashworth rámutat,⁴⁸ a személyi szabadság és az emberi méltóság korlátozásának szélsőséges formája a megfélemlítés és az erőszak. A gyűlölet vezérelte erőszak korlátozza és kényszeríti az áldozatot: a bántalmazó hatalmába kerül, gyakran fizikailag is képtelen a védekezésre vagy szökésre. A gyűlölet-bűncselekmények elkövetésének leggyakoribb forgatókönyve szerint általában több támadó áll szemben egy vagy két áldozattal – és valahogyan, valahonnan mindig előkerül egy újabb kéz, amely az áldozatot a földön tarthatja.

Szintén fontos szempont, hogy a gyűlölet-bűncselekmények az áldozat személyes szabadságát és mozgási szabadságát is korlátozzák. Ami az érzelmi következményeket illeti, az áldozatot sok esetben gyakorlatilag megbénítja a további bántalmazástól való félelem; ami attól is visszatarthatja, hogy a többségi társadalom tagjaival bármiféle kapcsolatot létesítsen. Az erőszak, illetve a fenyegetettség korlátozza az áldozat mozgásterét: úgy érezheti, hogy lehetőségei beszűkültek, hogy kiszorul a társadalomból. A többségi társadalom előítéletei által sújtott amerikai őslakosok arról számolnak be, hogy félnek elköltözni a rezervátumból, vagy akár csak elhagyni azt. Állításuk szerint azért nem keresnek kinn állást, mert közvetlen tapasztalataik, illetve családtagjaik, barátaik beszámolóí alapján úgy ítélik meg, hogy túl sok kockázatot rejt számukra a külvilág.⁴⁹

Tehát, a gyűlölet-bűncselekmények szándékolt eredménye az áldozat szegregálása és marginalizálása. A gettók kialakulásának történelmi gyökerei arra vezethetők vissza, hogy az embereket „biztonságos”, izolált zónákban tartsák, és az elkövetett erőszakos cselekmények hatására a csoport tagjai inkább az elszigetelt közösségi életet „válasszák”. Napjainkban a rasszista erőszak továbbra is ezt a szerepet tölti be, tekintve, hogy az erőszakos cselekmények jelentős része olyan kisebbségi egyének ellen irányul,

⁴⁸ Vö. Ashworth, Georgina: *Of Violence...*, i.m., 1986.

⁴⁹ Perry, Barbara –Olsson, Patrik: *Hate Crime as a Human...*, i.m., 2009, 186.

akik meg merik tenni azt a lépést, hogy – átlépve a társadalmi határokat – beköltöznek egy „fehérek” által lakott szomszédságba.⁵⁰ A lakhatási szegregáció veszélye, hogy megeremtheti, illetve megerősítheti a társadalomban a szegregáció és a marginalizáció mintázatait. A lakhatási szegregáció akadályát képezi a társadalmi mobilitásnak,⁵¹ mivel a lakóhely determinálja a további lehetőségeket: elzárhatja a gyerekeket a minőségi oktatástól, a bűncselekmények számának növekedéséhez vezethet, korlátozhatja a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést, végső soron generációkra előre meghatározhatja a szegregátumokban lakó emberek sorsát. A fizikai marginalizációnak egyenes következménye a társadalmi marginalizáció: olyan társadalmi határokat hoz létre, amelyeket az emberek nem mernek és nem is tudnak átlépni. Az ellenséges légkör, a zaklatás és az erőszak a Wachtel⁵² által felvázolt *önkéntes szegregáció (voluntary segregation)* jelenségéhez vezet: a diszkrimináció és erőszak célpontjai inkább úgy döntenek, hogy nem hagyják el a viszonylagos biztonságot nyújtó közeget, ami pedig a gettósodás folyamatát eredményezi.

Ha a gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatos diskurzust az emberi jogok szintjére emeljük, ezáltal elismerjük a fenyegetés komolyságát, amelyet a gyűlölet-bűncselekmények jelentenek. Ez a fajta erőszak nem csupán az egyén elleni erőszak, illetve és egyéni támadók szintjén létezik, hanem a társadalmi struktúrákban, a hierarchizált viszonyokban gyökerezik. Ezért be kell látni, hogy a jogi mechanizmusok – még a legdemokratikusabb államok esetében is – önmagukban csupán korlátozott védelmet nyújthatnak az áldozatok számára, ám szimbolikus jelentőségük mindenképpen lehet. Noha a jog a védett csoportok számára akkor működhet igazán, ha az érintettek rendelkeznek erőforrásokkal, befolyással és ismeretekkel, mindazonáltal tagadhatatlanul szerepe lehet a jognak a védelem kiterjesztése területén. Hasznos kiindulópont lehet a kirekesztés megnyilvánulási formái ellen irányuló jogalkotás, annak érdekében, hogy az érintett közösségek ne stigmatizált, sebezhető csoportnak lássák önmagukat. A nyugati társadalmakban hagyománya van annak, hogy a kialakult helyzetet, a sürgető

⁵⁰ Uo. 186.

⁵¹ Uo. 185.

⁵² Wachtel, Paul L.: *Race in the Mind of America...*, i.m., 1999, 221–222.

társadalmi problémákat jogszabállyal kíséreljék meg rendezni. A gyűlölet-bűncselekményekre vonatkozó jogalkotás üzenetet küld a társadalom számára, hogy mi a megengedhető és mi nem.⁵³

A megkülönböztetett figyelem indokai

Az előítélet vezérelte bűncselekményeket hatásaik mellett éppen a fogalom lényegi eleme, a motiváció különbözteti meg más bűncselekményektől, és ennek főként jogalkalmazási szempontból van jelentősége. Sok esetben a gyűlölet vezérelte bűncselekmény, így például a magyar közösség tagja elleni erőszak, a bizonyítás szempontjából különlegesnek számít, mert – a legtöbb bűncselekménytől eltérően – a tényállás tisztázásához hozzátartozik az elkövető indítékának, motivációjának a bizonyítása is. A motiváció alapvetően az elkövető szubjektív tudati állapotához kapcsolódik, ebből fakadóan a büntetőeljárás során a motiváció bizonyítása számos nehézséget vethet fel. Miután a tudati állapot tartalmára vonatkozóan közvetlen bizonyítékot gyakran nem lehet találni, ezért az indíték feltárásánál az átlagosnál is fontosabb a bűncselekmény személyi és tárgyi oldali ismérveinek vizsgálata: ezek ugyanis azok „a körülmények, amelyek objektívan megítélhetők, a külső szemlélő által is érzékelhetőek és értékelhetőek”.⁵⁴

Összefoglalva a gyűlölet-bűncselekmények más bűncselekményekhez való különbségeit megállapítható, hogy:

- a gyűlölet-bűncselekmények súlyosabb hatásokkal járnak mind az egyénre, mind a közösségre nézve pszichés-érzelmi, emberi jogi, társadalmi, gazdasági szempontból és üzenet-bűncselekmény jellegükből fakadóan nem csupán az áldozatra és az érintett csoportra nézve fejtik ki hatásukat;
- a gyűlölet-bűncselekmények az egész társadalomra nézve komoly következményekkel járhatnak: magukban hordozzák annak veszélyét, hogy a csoportok között ellenségeskedés alakulhat ki és elszabadulhatnak az indulatok; következésképpen az ilyen jellegű

⁵³ Bővebben I. Dinók Henriett Éva: *A gyűlölet-bűncselekmények szabályozásának...*, i.m., 2014, 26–50.

⁵⁴ Átol Dorottya [et al.]: *Közösség tagja elleni erőszak...* i.m., 2013, 89.

bűncselekmények súlyos közbiztonsági kockázatot jelentenek;

- a gyűlölet-bűncselekmények iránti kiemelt figyelem indoka többek között az is, hogy a motiváció mint lényegi elem bizonyítása megfelelő szakértelmet kíván;
- valamint: a motiváció alapján azért is sajátosak a gyűlölet-bűncselekmények, mert a szubjektív elem valamiképp objektívizálódik az áldozatok kiválasztása és az elkövető hatalmi dominanciája révén.

Felhasznált irodalom

Ahm Lim, Helen: Beyond the Immediate Victim: Understanding Hate Crimes as Message Crimes. In: Perry, Barbara and Iganski, Paul (eds.): *Hate Crimes: The Consequences of Hate Crime, Vol 2*, Westport, Praeger, 2009. 107–122.

Ashworth, Georgina: *Of Violence and Violation Women and Human Rights*, London, Change, 1986.

Association of Chief Police Officers (ACPO): *Hate Crime Operational Guidance*. 2014.
<http://www.acpo.police.uk/documents/edhr/2014/140509%20Hate%20Crime%20Op%20Guidance.pdf> *Hate Crimes: A Practical Guide*. 2014.
(Letöltés: 2014-09-20)

Átol Dorottya [et al.]: Közösség tagja elleni erőszak. Alternatív kommentár. In: *Fundamentum*, 2013, 3. szám, 79–92.

Átol Dorottya [et al.]: Közösség tagja elleni erőszak. Alternatív kommentár. In: *Fundamentum*, 2013oltán: *Cigány rulett*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.

Balogh Lídia – Pap András László: A homofób és transzfób indíttatású gyűlölet-bűncselekmények előfordulása, valamint a jogi fellépés keretei Magyarországon. In: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*. Budapest, L’Harmattan, 2011. 128–139.

- Berk, Richard A. – Boyd, Elizabeth A. – Hamner, Karl M.: Thinking More Clearly About Hate-Motivated Crimes. In: Perry, Barbara (eds.): *Hate and Bias Crime, A Reader*. New York, Routledge, 2003. 49–60.
- Brownmiller, Susan: *Against Our Will. Men, Women and Rape*. New York, Simon and Schuster, 1975. 256–282.
- Danka Anita: Rossz helyen lenni rossz időben, avagy mit üzennek a gyűlölet-bűncselekmények? In: *Föld-rész*, 2009, 3–4. szám, 92–96.
- Debreceni Törvényszék, 25.B.48/2013/23. sz.
- Dinók Henriett Éva: A gyűlölet-bűncselekmények szabályozásának általános kérdései – a kiemelt büntetőjogi figyelem mellett és ellen szóló érvek. In: *Állam- és Jogtudomány*, 2014, 4. szám, 26–50.
- Dinók Henriett Éva: A gyűlölet-bűncselekmények: dogmatika és joggyakorlat. In: *Belügyi Szemle*, 2013, 12. szám, 52–67.
- EBESZ/DIEJH: *Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses. Annual Report for 2012*. Varsó, 2013. 13. http://tandis.odihr.pl/hcr2012/pdf/Hate_Crime_Report_full_version.pdf (2014-09-20)
- EBESZ/DIEJH: *Prosecuting Hate Crimes: A Practical Guide. 2014*. <http://www.osce.org/odihr/prosecutorsguide?download=true> (2014-09-21)
- Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ/OSCE – Organization for Security and Co-operation in Europe) 2009. december 2-án elfogadott 9/09. számú Miniszter Tanácsi határozata
- Henrard, Kristin (ed.): *The interrelation between the right to identity of Minorities and their Socio-economic Participation*. Leiden – Boston, Brill, 2013. 115–155.
- Herek, Gregory M. [et al]: Victim Experiences in Hate Crimes Based on Sexual Orientation. In: *Journal of Social Issues*, 2002, 2. szám, 243–259.

<http://www.osce.org/odihr/prosecutorsguide?download=true>

Iganski, Paul – Lagou, Sporidoula: How Hate Crimes Hurt More: Evidence from the British Crime Survey. In: Barbara Perry and Paul Iganski (szerk.): *Hate Crimes: The Consequences of Hate Crime, Vol 2*. Westport, Praeger, 2009. 1–13.

Jovánovics Eszter – Pap András László: Kollektív bűnösség a 21. század Magyarországn: magyarellenesség vádja cigányokkal szemben két emblemikus perben. In: *Fundamentum*, 2013, 3. szám, 154.

Kressel, Neil: *Mass Hate: The Global Rise of Genocide and Terror*. Cambridge, Westview Press, 2002. 13-45.

Lawrence, Frederick M.: *Punishing Hate: Bias Crimes Under American Law*. Cambridge, Ma, Harvard University Press, 1999.

Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest, Akadémia Kiadó, 1992.

McDevitt, Jack [et al.]: Consequences for Victims. A Comparison of Bias- and Non-Bias-Motivated Assaults. In: *American Behavioral Scientist*, 2001/4. 139–151.

Miskolci Járásbíróság (megismételt I. fok) 22. B.2418/2011

Miskolci Törvényszék (megismételt II. fok) 3. Bf. 2023/2012.

Orwell, George: *Burmai napok*. Budapest, Terebess Kiadó, 1998.

Pap András László: Overruling Murphy's law on the free choice of identity and the racial-ethnic-national terminology-triad: Notes on how the legal and political conceptualization of minority communities and membership boundaries is induced by the groups' claims. In: Perry, Barbara – Olsson, Patrik: Hate Crime as a Human Rights Violation. In: Perry, Barbara and Iganski, Paul (eds.): *Hate Crimes: The Consequences of Hate Crime, Vol 2*. Westport, Praeger, 2009. 175–191.

Perry, Barbara – Alvi, Shahid: 'We are vulnerable': The in terrorism effects of hate crimes. In: *International Review of Victimology*, 2011, 18. szám, 57–71.

Perry, Barbara (ed.): *Hate and Bias Crime, A Reader*. New York, Routledge, 2003.

- Perry, Barbara: *In the Name of Hate. Understanding Hate Crimes*. New York – London, Routledge, 2001.
- Sandholtz, Wayne: Humanitarian Intervention: Global Enforcement of Human Rights? In: Brysk, Alison (ed.): *Globalization and Human Rights*. Berkeley, University of California Press, 2002. 201–225.
- Stanko, Elizabeth A.: Re-conceptualising the Policing of Hatred: Confession
<http://www.acpo.police.uk/documents/edhr/2014/140509%20Hate%20Crime%20Op%20Guidance.pdf> (Letöltés: 2014-09-20)
- Társaság a Szabadságjogokért (TASZ): *Miskolci ítélet: az* (2013-12-05)
- Utasi Judit: A gyűlöletbűnözés háttere. In: *Kriminológiai Tanulmányok*, 48. kötet, 2011. 115–126.
- Wachtel, Paul L.: *Race in the Mind of America: Breaking the Vicious Circle Between Blacks and Whites*. New York, Routledge. 1999.
- Weinstein, James: First Amendment challenges to hate crime legislation: Where's the speech? In: *Criminal Justice Ethics*, 1993, 2. szám, 6–20.
- Woods, Jordan Blair: Taking the „Hate” Out of Hate Crimes: Applying Unfair Advantage Theory to Justify the Enhanced Punishment of Opportunistic Bias Crimes. In: *UCLA Law Review*, 2008, 2. szám, 489–541.

HELTAI JÁNOS IMRE*

A romani és a beás nyelvi tervezés lehetőségei és kihívásai Magyarországon

A romani és a beás nyelveket hazánkban magyarpárú kétnyelvű roma/cigány közösségek használják. Az elmúlt években az ilyen közösségek vizsgálatok az derült ki, hogy a kétnyelvűségük nem kiegyensúlyozott, e nyelvek használata visszaszorulóban van, tehát nyelvcserehelyzetről lehet beszélni.¹ Beavatkozás nélkül a közösségek magyar egynyelvűvé válása várhatóan befejeződik.

Ebben a dolgozatban abból indulok ki, hogy a közösségi kétnyelvűség természetes állapot, aminek megszűnése értékvesztéssel jár, és arra keresem a választ, hogyan lehetnek a leghatékonyabbak a magyarországi romani és beás nyelvhasználatot a kisebbségi nyelvek megtartásának irányában befolyásoló kezdeményezések. Véleményem szerint három területet érdemes megvizsgálni:

1. Hogyan hasznosítható és milyen irányban bővíthető az a szociolingvisztikai ismeretanyag, amit a romani és a beás használatáról tudunk?

2. Milyen, az e nyelvekről alkotott képünket negatívan befolyásoló nyelvi ideológiák és kategorizációk megváltoztatása szükséges ahhoz, hogy e nyelvek – a használatukat is befolyásoló – presztízse nőjön?

3. Hogyan hasznosíthatóak a kérdéssel foglalkozó nyelvészeti tudományágnak, a nyelvi tervezésnek bizonyos, eddigi tapasztalata?

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék adjunktusa. E-mail: heltai.janos@gmail.com

¹ Vö. pl. Bartha Csilla: *Nyelvcsere két magyarországi oláh cigány közösségben...*, i. m., 2007.; Orsós Anna: *A beás nyelv...*, i. m., 2012.

A nyelvi tervezés mint nyelvészeti diszciplína elkötelezett a nyelvhasználati folyamatokba való beavatkozás mellett, és azt vizsgálja, hogy egy nyelv vagy nyelvváltozat hogyan tehető alkalmassá arra, hogy új és új nyelvhasználati funkciókat betöltve stabil alkotórésze legyen beszélőközösségek nyelvi repertoárjának.² Eredeti paradigmájában a posztkoloniális nemzeti nyelvek sztenderdizálásának kérdéseit érintette, és legfontosabb célkitűzése általában a helyi viszonyoktól független nyelvi tervezési lépések megfogalmazása volt.³ A későbbiekben bővült a vizsgálódás köre: egyéb nyelvváltozatok erősítésének, a nyelvváltozatok egymáshoz való viszonyának kérdései kerültek előtérbe. A nyelvi tervezési tevékenység két területre való osztása Kloss nevéhez köthető (státusz- és korpusztervezés).⁴ Kloss klasszikus recepciója során a státustervezés már nem csupán az adott nyelvváltozat hivatalos státusának meghatározását jelentette, hanem felölelt minden olyan nyelvi tervezési tevékenységet, amely nyelvhasználati funkciókhoz nyelvváltozatokat rendel hozzá.⁵

A nyelvi tervezés tehát valamilyen fontosnak tartott cél érdekében avatkozik be a nyelvi folyamatokba. Ezt pedig nem lehet ideológiamentesen. Dolgozatomban az ideológia fogalmának azt a neutrális értelmezését használom,⁶ amely szerint az ideológiák a nyelv- és valóságleírás, valamint a gondolkodás nélkülözhetetlen tartozékai. Saját érvrendszerem ideológiai alapját a nyelvi emberi jogok kontextusa adja.⁷ Ez az elmélet, vagy inkább gondolkodásmód alapvetően fordul szembe a nyelvi imperializmus és hegemonia

² Vö. pl. Labrie, Normand: *Nyelvpolitika. ...*, *i. m.*, 1999, 18.

³ L.: Blommaert, Jan: *Language planning as a discourse on language and society...*, *i. m.*, 1996.; Ricento, Thomas: *Historical and theoretical perspectives...*, *i. m.*, 2000.; Tollefson, James W.: *Limitations of language policy and planning...*, *i. m.*, 2002.

⁴ Kloss, Heinrich: *Research Possibilities...*, *i. m.*, 1969.

⁵ Cooper, Robert L.: *Language Planning and Social Change...*, *i. m.*, 1989, 32.

⁶ Vö. pl. Woolard, Kathryn: *Introduction...*, *i. m.*, 1998.

⁷ Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove: *Linguistic Rights and Wrongs...*, *i. m.*, 1995.;

Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelvi jogok és jogsértések...*, *i. m.*, 1997.; Kontra Miklós – Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove – Várady Tibor (eds.): *Language: a Right and a Resource...*, *i. m.*, 1999.; Kontra Miklós: *Hasznos nyelvészet...*, *i. m.*, 2010.

minden formájával,⁸ a nyelvcsereére pedig nem úgy tekint, mint természetes, ökológiai szükségszerűségből eredő folyamatra, hanem mindig mint a többség felől érkező (szimbolikus) erőszak és hatalom megnyilvánulásainak következményére.⁹ Ez a szimbolikus hatalom és erőszak nyilvánul meg az egy-egy kisebbségi nyelv számára kedvezőtlen kategorizációkban, vagy a nyelvi emberi jogi paradigma kifejezésével a lingviciista ideológiákban. A romani és beás beszélők és nyelvek esetében olyan „kategóriákkal“, azaz lingvo- és etnonimákkal foglalkozom, melyek alacsony társadalmi presztízsű nyelveket és csoportokat jelölnek. Ha valami olyat jellemzünk, ami „gyenge“, amit ezért relatíve könnyebb háttérbe szorítani, akkor fokozottan fennáll annak a veszélye, hogy a kategorizációban, a leírásban az átlagosnál könnyebben, kevésbé feltűnően jutnak a leírás tárgyára nem kedvező (jelen esetben például lingviciista) ideológiák szerepéhez.

Mivel a nyelvhasználati jellegzetességek megismerése a kiindulópontja bármiféle nyelvi tervezési tevékenységnek, elsőként áttekintem, mit állapítottak meg a szociolingvisztikai kutatások az elmúlt évtizedekben a romani és a beás használatáról. A Magyarországon cigányként/romaként definiált csoportok leírásaiban a közös nevező az alacsony társadalmi presztízs. Ugyanakkor mind a csoport nagysága, mind összetételének akár csak legfontosabb jellemzői is nehezen határozhatók meg. E kérdésekkel a következő bekezdésekben csak annyiban foglalkozom, amennyiben ez témám megközelítéséhez elkerülhetetlenül szükséges.

A magyarországi romák/cigányok jelentős csoportjai magyar egynyelvű beszélők. Vannak azonban kétnyelvű, a magyar mellett romani vagy beás nyelven beszélő csoportok is. Előbbi, a romani ismertebb és elterjedt nyelv, melynek Európában és Magyarországon is több változata van.¹⁰ Beszélőinek becsült száma öt- és tízmillió között szokott mozogni.¹¹ Európai érvénnyel bíró sztenderd változatról különféle kísérletek ellenére igazából máig nem

⁸ Busch, Brigitta: *Mehrsprachigkeit...*, *i. m.*, 2013, 121.

⁹ Vö. Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power...*, *i. m.*, 1991.

¹⁰ Vö. pl. Erdős Kamill: *A magyarországi cigányság...*, *i. m.*, 1989.; Tólos Endre: *A cigány és a beás nyelv Magyarországon...*, *i. m.*, 2001.

¹¹ Vö. Tólos Endre: *A cigány és a beás nyelv Magyarországon...*, *i. m.*, 2001. és Lakatos Szilvia: *A romani nyelv helyzete...*, *i. m.*, 2010.

beszélhetünk, inkább jellemző, hogy több központban regionális érvényű sztenderd változatok alakultak ki, illetve vannak kialakulófélben.¹² Magyarországon a legelterjedtebb, legtöbb beszélővel bíró változat a lovari,¹³ és úgy tűnik, hogy itthon ez a változat jelenti leginkább a kiindulópontját olyan nyelvi tervezési tevékenységeknek, amelyek egy magyarországi regionális sztenderd kialakítását célozzák.

A beás egy délkelet-európai (Magyarország, Szerbia és Románia egyes vidékein beszélt) lokális nyelvváltozat. A legtöbb magyarországi közösség, amely beszéli, a *beás* vagy *bojás* lingvonimákkal nevezi meg nyelvét, de vannak olyan (a Tisza vidékén, a többi beás közösségtől elszigetelten élő) csoportok is, amelyek *románként* utalnak rá.¹⁴ Tipológiai értelemben valóban a román nyelv egy változatáról, hazánk vonatkozásában egy szigetnyelvjárásáról van szó. Magyarországon azonban a beást nem román nyelvváltozatnak, hanem önálló nyelvnek tekintjük.¹⁵

Az első és sok szempontból máig meghatározó információk e közösségek nyelvhasználatáról annak diglott voltával kapcsolatosak, és a 80-as évekből származnak.¹⁶ Réger Zita romani nyelvet beszélő közösségekben végzett terepmunkája alapján megállapította, hogy a romani-magyar kétnyelvű közösségekben a két nyelv szerepe alapvetően elkülönül: A diglosszia kiterjesztett értelmezésének megfelelően a romani az intim, családi kommunikáció nyelve, amelyre az írásbeliség csak nagyon sporadikus módon jellemző („K”: közönséges változat), a magyar nyelv használata pedig a formálisabb, illetve a közösségen kívüli beszédhelyzetekben uralkodó („E”: emelkedett változat). Következtetéseiben egyrészt megállapítja, hogy a nyelv (akkori állapotában) nem alkalmas arra,

¹² Matras, Yaron: *A romani jövője...*, *i. m.*, 2007.; Szalai Andrea: *Szociolingvisztikai szempontok...*, *i. m.*, 1999. és Szalai Andrea: *Egységesség?* ..., *i. m.*, 2007.

¹³ Réger Zita: *A lovari-magyar kétnyelvű cigánygyermek nyelvi problémái...*, *i. m.*, 1974.
(Réger 1974: 230)

¹⁴ Landauer Attila: *A ticsánokról ...*, *i. m.*, 2010, 282.

¹⁵ Orsós Anna – Kálmán László: *Beás Nyelvtan...*, *i. m.*, 2009.; Orsós Anna: *A beás nyelv...*, *i. m.*, 2012.

¹⁶ Réger Zita: *A cigányság helyzetének nyelvi és iskolai vonatkozásai...*, *i. m.*, 1984, 143-147.; Réger Zita: *A cigány nyelv...*, *i. m.*, 1988, 159-160.

hogy minden formális szituációban és beszédhelyzetben használják. Másrészt azonban leszögezi, hogy a romani a kétnyelvű beszélőközösségekben sok esetben az elsődleges szocializáció nyelve, amely a családi, közösségi környezetben korlátozások nélkül használható. Ezt az elképzelést az utóbbi évek kutatási eredményei finomították: nyilvánvalóvá vált, hogy a romani nyelvhasználatnak is vannak formális szinterei,¹⁷ illetve hogy a diglosszia „*leginkább a társadalmilag zárt (így a romanit vagy a beást még őrző) közösségekben élő csoportoknál alakulhat ki (...), azonban ez a társadalmi és nyelvi asszimiláció útjára lépett cigány csoportok nyelvére már kevésbé érvényes.*”¹⁸

Az elmúlt két-három évtized romani, illetve beás nyelvhasználatot érintő kutatásai némileg leegyszerűsítve három további témát érintettek: tárgyalták a nyelvi szocializáció kérdéseit, foglalkoztak a romani nyelvváltozatok kérdéseivel, valamint kiválasztott beszélőközösségekben mindkét nyelv tekintetében folytak olyan, terepmunkán alapuló kutatások, amelyek a nyelvválasztás és a nyelvi attitűdök kérdéseit érintették.

A nyelvi szocializációval kapcsolatos kutatásokat szintén Réger Zita végezte. Egy konkrét észak-magyarországi romani közösségben végzett terepmunkája alapján megállapította, hogy a romani nyelven folyó szocializáció mintája jelentősen eltér a többségi társadalom magyar nyelvi szocializációjának jellegzetességeitől. A vizsgált közösség orális kultúrájában bizonyos fontos műfajok, mint a történetek, mesék, anekdoták igen korán megjelennek a kisgyermekkel folytatott kommunikációban, méghozzá olyan módon, hogy a gyermek egyszerre válik az előadott történetek hallgatójává és hőisévé. Ezekre a történetekre jellemző az improvizatív előadásmód és az interaktív jelleg. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a későbbi életének elképzelt történeteit hallgató gyermeket a szülő visszaigazolásokot kérő kérdésekkel bevonja a kommunikációba. A beszélni nem tudó gyermek helyett pedig maga a történetmondó vagy egy másik jelenlévő családtag válaszolja meg a kérdéseket, ilyen módon modellálva a párbeszédet. E modellált párbeszéd mellett az úgynevezett tesztkérdéseknek (melyekre a szülő maga ad választ) a gyermekkel folytatott kommunikációban

¹⁷ Szalai Andrea: *Egységesség? ...*, i. m., 2007, 23.

¹⁸ M. Pintér Tibor: *Észrevételek a cigányok diglossziájáról...*, i. m., 2009, 346.

való rendkívül nagy aránya jelenti a romani nyelvű szocializáció sajátosságát: a tesztkérdések aránya a többségi társadalomban körülbelül 10 százalék, a romani közösségekben 50 százalék feletti.¹⁹

E fontos eredmények számos további, egyelőre megválaszolatlan kérdést vetnek fel. Kérdéses, hogy ezek a nyelvi szocializációs jellegzetességek milyen következményekkel vannak az iskolai, másodlagos nyelvi szocializációra. Fontos lenne tudni, hogy vannak-e, és ha vannak, mik annak a következményei, amikor e szocializációs különbségek a többségi iskolarendszerben az esetlegesen rosszabb magyar nyelvtudás mellett további hátrányként artikulálódnak. Ugyanígy megválaszolatlan az a kérdés is, hogy vajon e jellegzetességek a magyarul szocializáló roma közösségekben is fellelhetők-e (akár ha részben is).

A romani nyelvváltozatok belső viszonyrendszerében a nyelvi tervezés szempontjából a legfontosabb eredmény annak felismerése, hogy különbséget lehet tenni a mindennapi, informális kommunikáció nyelve, az úgynevezett *duma*, és egy idealizált, formális közösségi alkalmakkor használt változat, a *vorba* között.²⁰ Már Michael Stewart is megkülönbözteti egymástól a nyolcvanas évek derekán romani nyelvet használó közösségekben végzett kutatásai alapján a két beszédmódot. Értelmezésében a *csácsi vorba* ('igaz beszéd' – a szerző írásmódját vettem át) nem is annyira változat, inkább egyfajta köszöntésekből, rituális párbeszédekből és dalokból összeálló, ünnepek során (férfiak által) használt beszédmód, mely használóját a romák szimbolikus közösségének teljes jogú tagjává emeli, akkor is, ha az illető egyébként nem rendelkezik a mindennapi használatra is alkalmas romani nyelvi kompetenciával.²¹

A *vorba* és a *duma* közti különbségtételt azért tartom szempontomból különösen fontos megállapításnak, mert ez utat nyithat annak, hogy a romaninak a kétnyelvű beszélők diglossziájában játszott szerepét részben újraértelmezzük. Vannak olyan formális beszédhelyzetek, amelyekben – közösségen belül – a változatnak magas presztízse van. Ez mindenképpen olyan

¹⁹ Réger Zita: *Utak a nyelvhez...*, i. m., 1986.

²⁰ Kovalcsik Katalin: „Ami a dalban van, az a cigány beszéd”..., i. m., 1998.; Szalai Andrea: *Szociolingvisztikai szempontok...*, i. m., 1999, 278-283.

²¹ Stewart, Michael: „Igaz beszéd”..., i. m., 1987.; Stewart, Michael: *Daltestvérek...*, i. m., 1994.

körülményt jelent, amelyet a nyelvi tervezésnek érdemes figyelembe vennie a sztenderdizáció lehetőségeinek mérlegelésekor.

A romani közösségekben (Hodász és Kántorjánosi, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) a nyelvhasználatot érintő első kvalitatív vizsgálatok a romani és a magyar nyelv használati körének viszonylagos stabilitását és a kisebbségi nyelvátadás bizonyos fokú folyamatosságát mutatták.²² Bartha Csilla megállapította, hogy a két vizsgált közösségben (eltérő intenzitással) nyelvcsere zajlik, de „mindkét településen fellelhetők erős egyéni és közösségi törekvések a romani nyelv megtartására.” És ami a leglényegesebb: „a nyelvcsere visszafordításának/lassításának fő faktora, a család nyelvátörökítő szerepe mindkét helyen erős”.²³ A nyelvcsere folyamatában kiemelt jelentősége van az intergenerációs nyelvátadás meglétének.²⁴ Egy kisebbségi nyelv csak akkor tud túlélni, ha az elsődleges nyelvi szocializáció nyelve marad. Ezt már Fishman is központi feltételként kezelte a nyelvcsere visszafordításának feltételeit és lépéseit megfogalmazó, úttörő jelentőségű, világszerte elismert és számos közösségben alkalmazott elméletében.²⁵ Központi tétele, hogy a nyelvi revitalizáció a kisebbségi nyelvátadás folyamatossága nélkül nem lehet sikeres. Hiányában minden további nyelvi tervezési tevékenység sikerének előfeltétele ennek újbóli megteremtése. Nagyon fontos körülmény tehát, hogy vannak beszélőközösségek, ahol létező gyakorlat az intergenerációs nyelvátadás. Ugyanakkor Bartha Csilla utal arra, hogy e gyakorlatnak mind stabilitása, mind országos elterjedtsége megkérdőjelezhető.²⁶

Az eddigi megállapítások mind a romani nyelvre vonatkoztak. A beás nyelv használatáról némileg kevesebb információnk van. Három, a nyelvhasználatot, illetve a nyelvi tervezés kérdéseit érintő,

²² Bartha Csilla: *Nyelvcsere két magyarországi oláh cigány közösségben...*, i. m., 2007.

²³ Uo. 262.

²⁴ Bartha Csilla – Borbély Anna – Erb Mária – Uhrin Erzsébet: *A generációs nyelvátadás...*, i. m., 2013.

²⁵ Fishman, Joshua A.: *Reversing Language Shift...*, i. m., 1991.; Fishman, Joshua A.: *Reversing language shift...*, i. m., 1993.; Fishman, Joshua A. (ed.): *Can Threatened Languages Be Saved?...*, i. m., 2001.

²⁶ Fishman, Joshua A.: *Reversing language shift...*, i. m., 1993, 261-263.

terepmunkán alapuló vizsgálatról tudok.²⁷ E munkák eredményeiből arra következtethetünk, hogy a beás közösségekben a nyelvcserre igen előrehaladott mértékű. A fiatalok csak igen ritkán és kevés beszédhelyzetben használják a kisebbségi nyelvet.²⁸ Bodó Csanád munkatársaként és később pedagógusként²⁹ én is többször jártam beás többségű ormánsági beszélőközösségekben.

Amikor a romani és/vagy a beás nyelvet használó közösségeket emlegetünk, elsősorban kétnyelvű beszélőkre kell gondolnunk, de nem zárhatjuk ki azt sem, hogy vannak beás vagy (elsősorban talán inkább) romani egynyelvű gyermekek is. Réger Zita mintegy 30 évvel korábbi tapasztalatai alapján úgy fogalmazott, hogy „*a kétnyelvű közösségekből kikerülő gyermekek relatív nyelvtudása igen változatos képet mutathat: a magyar nyelvtudás teljes hiányától (a cigány vagy román egynyelvűségtől) a domináns magyar nyelvűségig terjedhet a skála*”.³⁰ A mai helyzetről nagyon kevés ismeretünk van. Az bizonyos, hogy mindkét nyelv esetében vannak kétnyelvű közösségek, és olyanok is, ahol létezik még a kisebbségi nyelvű szocializáció gyakorlata. Ez utóbbi a beás nyelv esetében minden bizonnyal igen ritka. Ugyanakkor az egyetlen magyarországi muncsánt (a beás nyelv egy délszláv hatásokat mutató változatát) beszélő közösségben, Alsószentmártonban 2005-ben magam is találkoztam olyan tíz év alatti gyerekekkel, akik beszéltek a nyelvet. Varga Aranka és Orsós Anna 2000-ben hat dél-dunántúli településen, köztük Alsószentmártonban végzett kvantitatív jellegű kutatásuk során 28 tíz év feletti alsószentmártoni adatközlő nyelvhasználatát vizsgálták. Eredményeik szerint a 28-ból 26 adatközlő az általuk beásként jelölt kisebbségi nyelvváltozatot használja a családban, és így tesz mind a 4 megkérdezett 10 és 14 év közötti beszélő is. Erről a kisebbségi nyelvi szocializáció valamilyen mértékben meglévő gyakorlatára következtethetünk. Az említett kutatásban egyébként Alsószentmárton mellett Hidasról vannak olyan adatok, amelyek nem a nyelvcserre végső stádiumára utalnak.³¹

²⁷ Orsós Anna – Varga Aranka: A beás nyelv állapota..., *i. m.*, 2001.; Bodó Csanád: Nyelv vagy nyelvjárás..., *i. m.*, 2006.; Orsós Anna: *A beás nyelv...*, *i. m.*, 2012.

²⁸ Vö. pl. Orsós Anna: *A beás nyelv...*, *i. m.*, 2012, 76-78.

²⁹ Heltai János Imre: A szociolingvisztikai szemlélet..., *i. m.*, 2013.

³⁰ Réger Zita: A cigány nyelv..., *i. m.*, 1988, 172.

³¹ Orsós Anna: *A beás nyelv...*, *i. m.*, 2012, 33-45.

Viszonylag kevés tudásunk van tehát a két nyelv magyarországi használatáról, elterjedtségéről. Ez a deficit a nyelvi tervezés esélyeit gyengíti: teret enged tudományos értelemben megalapozatlan, a mindennapokban is hallható véleményeknek, érveknek, mint például hogy „nem teljes értékű”, „könnyen megtanulható”, „egyszerű grammatikával rendelkező” nyelvekről van szó, amelyeket csak „kevesen és ritkán” használnak. Mivel ezek az ideológiák uralni tudják az e nyelvekről való gondolkodást, sokszor észrevétlen marad problémás, esetenként lingvicista (tehát nyelvi alapon diszkrimináló) voltak. Ezek természetesen meghatározzák a sztenderdizáció lehetőségeiről való gondolkodást, és ezzel együtt azokat az elképzeléseket is, amelyek e nyelvek iskolai, sőt általában véve a többségi társadalomban való szerepéről, helyéről szólnak. A nyelvi tervezés sikeresebbé tételéhez tehát alaposabban meg kell ismernünk e nyelvek használatának körülményeit, jellemzőit.

A továbbiakban egy másik olyan területtel foglalkozom, ami alapvetően meghatározza a romani és a beás nyelvről alkotott képünket. A nyelvekről, nyelvhasználatról való gondolkodást bizonyos kategorizációk segítik. *„Kategóriák nélkül nem boldogulunk, de a kategorizációk sosem semlegesek vagy ártatlanok, hanem mindig valamifajta ideologikus világlátás kifejezői.”*³² A következőkben azt mutatom be, milyen módon gyengítik – a valóságot is átírva és akár törvényi garanciákat is figyelmen kívül hagyva – bizonyos politikai-közéleti kategorizációk a két nyelv esélyeit a magyarországi közéletben, elsősorban az oktatásban. Olyan dokumentumokról lesz szó, amelyek nagy presztízsnak örvendenek: európai alapidokumentumokról, népszámlálási adatokról és magyar törvényekről.

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (Európa Tanács 1992) és a Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (Európa Tanács 1995) olyan európai dokumentumok, amelyek nagyban meghatározzák a kisebbségi nyelvekről való gondolkodást Európában, és amelyek ugyanakkor a nyelvi emberi jogok szempontjából erősen kritizálhatók. Ezek a dokumentumok ugyanis a kisebbségi nyelveket védik, és nem a kisebbségeket vagy e

³² Busch, Brigitta: *Mehrsprachigkeit... , i. m.*, 2013. (saját fordításom – H.J.I.)

nyelvek beszélőit.³³ A nyelvi emberi jogi paradigma képviselői szerint álságos a nyelv megmentésére törekedni, ám eközben nem törődve az azt beszélő emberek sorsával, versenyképességével.³⁴ A nyelvek piacának alapvető axiómája: „*sikeres nyelve csak sikeres közösségeknek leher*”.³⁵ A romani és a beás nyelvek szempontjából azonban van egy további, igen meghatározó kitétele is a Chartának. A dokumentum használja ugyanis a „*területhez nem köthető nyelvek*” kategóriáját. Ezen „*az állam polgárai által beszélt olyan nyelvek értendők, amelyek különböznek az állam lakosságának többi része által beszélt nyelvtől vagy nyelvektől, de amelyeket, bár az állam területén hagyományosan beszélnek, nem lehet egy külön földrajzi körzethez kapcsolni*” (1. rész 1/c). Ezekre a nyelvekre pedig bizonyos közelebből nem definiált flexibilitással vonatkoznak a Charta alapelvei: „*A Felek vállalják, hogy mutatis mutandis alkalmazzák a fenti 1-4. bekezdéseket a területhez nem köthető nyelvekre. E nyelvek esetében azonban a jelen Karta hatályosulását szolgáló intézkedések természetét és terjedelmét rugalmasan kell meghatározni, figyelembe véve a kérdéses nyelvet használó csoportok szükségleteit és kívánságait, tiszteletben tartva hagyományait és jellemzőiket*” (2. rész 7/5). A két Európa-szerte ismert és érintett nyelv a jiddis és a romani.³⁶ Bár a beás esetében nincs szó Európa-szerte elterjedt nyelvről, de délkelet-európai régióknak vonatkozásában mutat olyan sajátosságokat, amelyek folytán a „*területhez nem köthető*” nyelvek közé sorolódik: beszélőközösségeik az ország területén szétszórva élnek és a közelmúltig peripatetikus jegyeket mutató életmódot folytattak. Mint látható lesz, a magyarországi jogi környezet is azonos elbánásban részesíti a beást a romani nyelvvel.

Az európai szabályozások tehát a romani és a beás esetében meglehetősen nagy játékeret hagynak az e nyelvekkel kapcsolatos nyelvpolitika nemzeti hatáskörben való szabályozásának. Bár a megfogalmazás ezt sugallja, a fenti kitétel nem feltétlenül pozitív hatású. Lehetővé teszi a más kisebbségi nyelvekhez képest való

³³ Vizi Balázs: Az Európai Unió és a kisebbségi nyelvek. ..., *i. m.*, 2005.

³⁴ Kontra Miklós: Hasznos nyelvészet..., *i. m.*, 2010, 20-23.

³⁵ Kiss Jenő: A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit..., *i. m.*, 2009, 67.

³⁶ Busch, Brigitta: Mehrsprachigkeit..., *i. m.*, 2013, 122.

eltérést a nyelvi jogi szabályozásban, a nyelvpolitikában, ilyen módon az egyenlő esélyek megteremtésének ellenében hat.

Az európai szintű dokumentációk túl általános megfogalmazásának, a nyelvek védelmét szolgáló intézkedések flexibilis jellegének tendenciája a magyar kategorizációkban, törvényekben is folytatódik. Ennek bemutatását a KSH népszámlálásának országos adatait tartalmazó dokumentum ide vonatkozó részeinek elemzésével kezdem. A népszámlálási statisztikák egyrészt a magukat cigány „nemzetiséghez tartozónak érzők” számáról, másrészt – sajátos kategorizációs rendszerben – a „cigány (romani, beás”) anyanyelvűek, illetve a „cigány (romani, beás)” nyelvet családi, baráti közösségekben használók számáról adnak az érdeklődő számára (megkérdőjelezhető értékű) tájékoztatást:

Nemzetiség	Nemzetiség	Anyanyelv	Családi, baráti közösségekben használt nyelv	Előzőek alapján nemzetiséghez tartozik (fő)
cigány (romani, beás)	308.957	54.339	61.143	315.583
hazai nemzetiséghez tartozó összesen	555.507	148.155	228.353	644.524

(Összlakosság 2011: 9 937 628 fő) (Forrás: KSH 2013a: 20)

A nemzetiséget, anyanyelvet felmérő adatokat négy kérdés segítségével gyűjtötte a statisztikai hivatal. Ezek közül kettő az identitásra, kettő a nyelvhasználatra vonatkozott. Ezt az eljárást a hivatal a következőképpen kommentálja:

„A nemzetiséghez tartozás különböző aspektusait – eltérően sok európai országtól, ahol csak egyetlen kérdést tesznek fel – több kérdés vizsgálta: a nemzetiségen kívül az anyanyelvre, a családi-baráti körben beszélt nyelvre is vonatkozott egy-egy kérdés. A nemzetiségre azonban nem egy, hanem két kérdést tettünk fel a 2011. évi népszámlálás során, felhasználva azokat a kutatói tapasztalatokat, amelyek szerint elősegíti a többes identitás bejegyzését az, ha nem egy, hanem két prioritás nélküli kérdés vonatkozik a nemzetiségi

*hovatartozásra. Az eredmények azt mutatják, hogy a kérdésfeltevés helyes volt: a nemzetiséghez tartozás összes jelölésének több mint 60 százaléka a másik nemzetiégi kérdésre érkezett be.*³⁷

Ha valaki a négy kérdés legalább egyikére az adott nemzetiséget jelölte be, a nemzetiséghez tartozónak számították. Több identitást is meg lehetett adni, és a kérdőívnek létezett romani és beás nyelvű változata is. Előbbi esetében a honlapról letölthető kérdőív mellett egyébként a *lovari* megjelölés szerepel,³⁸ de az eredmények között mindenhol a *romani* lingvonimát használja a hivatal.

A fenti idézet első és második sorában látható közbevetésből arra következtettek, hogy az eljárást a hivatal haladónak tartja (hiszen az pozitív értelemben tűnik ki az európai összehasonlításból). Az a körülmény, hogy az egynyelvű nemzetállamokban általánosan elterjedt anyanyelv-felfogással (mindenkinek van egy (!) anyanyelve) részben szakított a kérdőív, és egy második nyelv használatára is rákérdez, véleményem szerint is előremutató, árnyalja az eredményeket. Ugyanakkor a kérdés megfogalmazásának módja implikálja „a családi, baráti közösségekben használt nyelv” alárendelt szerepét is: azt sugallja, hogy második, korlátozott használati értékű nyelvről van szó. Továbbá az sem evidens, hogy a családban és a baráti közösségekben használt nyelv ugyanaz.

De nem ez a legfontosabb észrevételem a népszámlálási kérdőívvel és adatokkal kapcsolatban. Orsós Anna korábbi népszámlálási adatok kapcsán megjegyezte, hogy a 2001-es népszámlálásig nemzetiségnél és nyelvnél egyedülként csak a *cigány* kategória létezett.³⁹ A 2001-es népszámlálás kérdőívét, módszereit több nyelvész is részletesen elemezte az etno- és lingvonimák használatát tekintve. Megállapították, hogy felfedezhető volt az előrelépés a korábbi állapotokhoz képest (többféle nemzetiégi illetve anyanyelvi kötődést is meg lehetett már adni; a kérdőívben feltüntetésre került külön-külön válaszadási lehetőséggel a beás és a romani nyelv; ekkor került be először a családi, baráti

³⁷ KSH 2013a..., *i. m.*, 21.

³⁸ KSH 2013b..., *i. m.*

³⁹ Orsós Anna: *A beás nyelv...*, *i. m.*, 2012, 18.

környezetben való nyelvhasználatra irányuló kérdés), azonban sok tekintetben pontatlan volt a kérdőív: a *beás* és a *romani* nyelv mellett meg lehetett adni – teljességgel értelmezhetetlen módon – egy *cigány* (*roma*) válaszlehetőséget is (tehát a két nyelvre három kategória jutott), ráadásul az eredmények publikálásakor már nem váltak szét ezek a kategóriák, minden adatot *cigány* megjelölésüként kezelte a KSH. A homogenizáló tendenciákat a nyelvészszakma egyértelmű és világos kritikával illette.⁴⁰

A 2011-es népszámlálásnak már a kérdőívében sem jelenik meg külön válaszadási lehetőségként a *romani* és a *beás* nyelv; a *cigány* nyelv használatára kérdez rá, zárójelben tüntetve fel csupán, hogy két különböző nyelvet is ért ezen: *cigány* (*romani*, *beás*). Ez visszalépésként értékelhető a 2001-es állapothoz képest, ahol be lehetett jelölni, hogy a kettő közül melyik a kérdezett anyanyelve / melyik a kérdezett által családi/baráti közösségben használt nyelv. A census tehát két alapvetően különböző nyelvet, a *romanit* és a *beást* együtt kezel ezúttal már a kérdőívben is. Az eredmények ismertetésekor ennek megfelelően nem választható el egymástól a két nyelv.

Irvine és Gal⁴¹ három olyan szemiotikai folyamatot definiál, amelyek hozzájárulnak a nyelvi ideológiák kialakulásához: a homogenizálás, két nyelv „összerántása“ esetén az egyik vagy mindkettő „törlése“ (a szerzők szóhasználatában *erasure*) egyike ezeknek. Ennek segítségével a valóság újraírható, átalakítható. Messzemenőek a következmények: így egyik nyelv beszélőinek létszámáról sem jutunk értelmezhető adatokhoz. Az eljárás azonban azáltal válik különösen károsná és lingvicista jellegűvé, hogy a nyelvek és beszélőik létszámának megismerhetetlenségén át a beszélőket és minden igényüket, jogos követelésüket láthatatlanná teszi.⁴²

Egyéb felületességek is vannak a kérdőívben, illetve annak *beás* és *romani* nyelvű változataiban, amelyek ezt a hatást erősítik, tehát hozzájárulnak az adatok értelmezhetetlenségéhez. A *beás* nyelvű

⁴⁰ Kontra Miklós: *Cigányaink, nyelveik és jogaik...*, *i. m.*, 2003.; Szalai Andrea: *Egységesség? ...*, *i. m.*, 2007, 36-37.; Orsós Anna: *A beás nyelv...*, *i. m.*, 2012.

⁴¹ Irvine, Judith – Gal, Susan: *Language ideology and linguistic differentiation...*, *i. m.*, 2000.

⁴² A kérdéstről bővebben: Kontra Miklós: *Cigányaink, nyelveik és jogaik...*, *i. m.*, 2003.

kérdőívben a *băjás* és *lăkătăr* kifejezések szerepelnek etno- illetve lingvonimaként. Nincs tehát összefoglaló, közös név, ami a magyar kérdőív *cigány* kifejezésének volna megfeleltethető, továbbá a két nyelv fordított sorrendben olvasható. A romani (vagy a hivatal szóhasználatában *lovari*) nyelvű kérdőívben pedig a *romani* és a *khastali* kifejezések olvashatók, tehát a magyar nyelvű kérdőívvel azonos a sorrend, nincs azonban összefoglaló értelmű kifejezés. Ez utóbbi nem csoda, hiszen a romani nyelvben nincs olyan szó, amely a magyar *cigány* szóhoz hasonló, összefoglaló jelentéssel bírna.⁴³ A *khast* jelentése ‚fa‘, eszerint a *khastali* jelentése ‚fás‘. Ezt a szót etno- és lingvonimaként Rostás Farkas György és Karsai Ervin 1991-es szótára nem tartalmazza. ‚Beás‘ jelentésben a Courthiade-Rézműves-féle szótár adatozza a *khastalo* szót. Tudtommal a Kárpát-medencében a beások jelölésére általánosan elterjedt romani etno- és lingvonima a *balajari* (‚teknővájó‘).

Remélhetjük tehát, hogy a következő census idején ezek a kategorizációs hibák már nem ismétlődnek meg, és lesz önbevalláson alapuló adatunk arról, hogy hányan beszélnek e nyelveket Magyarországon. Addig csak becslésekre hagyatkoztunk. A legpontosabb becslések kiindulópontja az a reprezentatív szociológiai felméréssorozat lehet, amelyet először 1973-ban, azóta pedig további kétszer (1993-ban és 2003-ban) végeztek el Kemény István és munkatársai. Ez azonban nem a kérdezettek önidentifikációján, hanem a közvetlen környezet ítéletén, tehát külső, többségi klasszifikáción alapul.⁴⁴

Mind a népszámlálási, mind a szociológiai adatok azt mutatják, hogy azon emberek száma, akik magukat cigánynak tartják, vagy akiket cigánynak tart környezetük, az utóbbi évtizedekben folyamatosan nőtt, a két nyelv beszélőinek száma azonban azonos maradt vagy kicsivel csökkent.⁴⁵ Az adatsorok alapján történő durva becslés segítségével a romanit beszélők számát 40.000 körülire, a beást beszélőket pedig 20.000 fő körülre tehetjük.

Hatályos törvényeink is a KSH kérdőíveihez hasonló, felületesnek nevezhető kategorizációs gyakorlatot követnek. A

⁴³ Törzsök Judit: Kik az igazi cigányok? ..., *i. m.*, 2001.

⁴⁴ Az adatfelvétel módjához l.: Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: A magyarországi cigányság 1971-2003..., *i. m.*, 2004, 11-13.

⁴⁵ Uo. 37-46.

nemzetiségek jogairól szóló 2011-es törvény (Magyar Országgyűlés 2011: CLXXIX) 22. paragrafusának első bekezdése az alábbi módon fogalmaz: „*E törvény értelmében nemzetiségek által használt nyelvnek számít a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a roma/cigány (romani, illetve beás), (a továbbiakban együtt: roma), a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nyelv, továbbá a roma és az örmény nemzetiség esetében a magyar nyelv is*”. Semmi nem indokolja, hogy a romani és a beás ne ugyanúgy önálló nyelvként jelenjen meg a felsorolásban, mint az összes többi nemzetiségi nyelv. A zárójelezés homogenizáló hatású, azt sugallja, hogy ezek nem teljes értékű, egyértelműen elkülönülő nyelvek. A *roma/cigány (romani, illetve beás), (a továbbiakban együtt: roma)* körülményes formulájában az etno- illetve lingvonimák összemosása, differenciálatlan használata akaratlanul is hozzájárul a valóság átírásához. A *roma* kifejezés etnonimaként értelmezhető, bár a magyar köznyelvben (és nem egy törvény szövegében) elképzelhető a *roma nyelv* összetételnek egy ‚romani’jelentése is. A *cigány* kifejezés a maga pontatlanságával jelenthet nyelvet is: a romani nyelvkönyvekben, romani nyelvű könyvekben is előfordul a romani szinonimájaként a *cigány nyelv* kifejezés is – a *beás* szinonimájaként azonban nem értelmezhető. Tehát semmilyen létjogosultsága, pozitív hatása nincs annak, hogy a zárójel előtti cigány/roma kifejezéseket felsorakoztatja a szöveg, illetve a beás nyelvet és a romani nyelvet együttesen roma nyelvként említi.

A törvény értelmében „*a nemzetiséghez tartozó gyermek – a szülője vagy gyámja (a továbbiakban együtt: szülő) döntésétől függően – anyanyelvű, nemzetiségi két tanítási nyelvű, nemzetiségi nyelvoktató vagy roma nemzetiségi köznevelésben vehet részt. A roma nemzetiségi nevelés, nevelés-oktatás folyhat kizárólag magyar nyelven, de a szülők igényei alapján az intézményfenntartó köteles biztosítani a roma nyelv (romani, illetve beás) oktatását is*” (Magyar Országgyűlés 2011: CLXXIX/22§/3). A szöveg itt is a roma nyelv nem létező kategóriáját használja, a romani és a beás nyelveket azonban szerepelteti zárójelben. Ugyanígy jár el a nemzeti köznevelésről szóló törvény is (Magyar Országgyűlés 2011: CXC). Ebben van egy, a kisebb nemzetiségi nyelvekhez (bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin, ukrán) hasonlóan a romanit és beást is érintő kitétel: oktatásuk „*esetében alkalmazható az is, aki pedagógus*

szakképzettséggel és az adott nyelvből felsőfokú „komplex” típusú államilag elismert nyelvvizsga bizonyítvánnyal vagy azzal egyenértékű okirattal rendelkezik”. (Magyar Országgyűlés 2011: CXC/§ 99/5). A szakirányú, az adott nyelvre vonatkozó nyelvszakos végzettség tehát nem előírás. Ennek oka a romani és a beás esetében az, hogy ma Magyarországon a klasszikus nyelvi szakokhoz bizonyos szempontból hasonló képzettséget a PTE BTK Neveléstudományi Intézetének Romológia és Nevelésszociológiai Tanszékének beás vagy romani szakirányú képzésein kívül nem lehet szerezni.

A törvények alkalmazásának konkrét feltételeit az Emberi Erőforrások Minisztériumának (EMMI) 17/2013-as számú, *A nemzetiség óvodai nevelésének irányelve és a nemzetiség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról* című rendelete teremti meg. Ebben a dokumentumban található a nemzetiségi nevelés-oktatás nemzetiségenként meghatározott, részletes fejlesztési feladatai is. Az EMMI rendelete a lingvo- és etnonimák tekintetében már pontos és szabatos: itt a *roma/cigány* formula már csak etnonima és nem lingvonima, a beás és romani nyelvek felsorolásakor pedig hiányoznak a homogenizáló *cigány nyelv* vagy *roma nyelv* összefoglaló formulák. (Ez csak a rendelkezésekre igaz, mert a fejlesztési feladatok részletezésénél már egyrészt a *beás nyelv és irodalom*, másrészt a *cigány/romani nyelv és irodalom* követelményeit olvashatjuk, és utóbbi részben többször is előfordul a *cigány nyelv* kifejezés. Annak, hogy a *romani* nyelv szinonimájaként használatos a *cigány nyelv*, a *beás nyelv* szinonimájaként azonban nem, van hagyománya. Ugyanakkor némi pontatlanságot nyilvánvalóan implikál ez a gyakorlat.)

A rendelkezés értelmében a nemzetiségi óvodai nevelést, illetve a nemzetiségi iskolai nevelés-oktatást a szülők kezdeményezhetik. Alapesetben legalább nyolc, azonos nemzetiséghez tartozó szülőnek kell kérvényt beadnia. A képzés működtetőjének (ez lehet az iskola működtetője vagy az országos nemzetiségi önkormányzat) fel kell mérnie a várható igényeket, a lehetőségekről tájékoztatót kell készítenie. A nemzetiségi oktatás-nevelésnek az óvodában három, az alap- és a középfokú oktatásban összesen öt típusát definiálja a

rendelkezés, és leszögezi, hogy ezek *bármely formája alkalmazható.*⁴⁶

A nemzetiségi óvodai nevelés három lehetséges formája: a nemzetiségi nyelvű óvoda, a kétnyelvű óvoda, illetve „*magyar nyelvű roma/cigány kulturális nevelést folytató óvoda*“ (uo. 4. §, 3/c). A nemzetiségi iskolai nevelés-oktatás keretében „*a nemzetiségi népismeret tanítása önálló tantárgyként az adott nemzetiség nyelvén folyik. A roma/cigány nemzetiség esetében a nemzetiségi népismeret oktatása a magyar nyelven is folyhat*“ (uo. 5. §, 3). A rendelkezés következő bekezdése könnyítést tartalmaz: ha ez nem szervezhető meg, akkor az iskola „*legalább heti két órában megszervezi a felkészítést*“ (uo. 5. §, 4). A nemzetiségi nevelés-oktatás formái a következők lehetnek: anyanyelvű, kétnyelvű, nyelvoktató, kiegészítő (ez esetben megszervezhető a nevelés-oktatás tanórán kívüli foglalkozásként is). Ezek mellett létezik még a „*magyar nyelvű roma/cigány nemzetiségi nevelés-oktatás*“ (uo. 8. § (1)/d). Ez tulajdonképpen „*népismereti oktatást*“ (heti 1 óra, uo. 8. § (5)/d) és „*roma/cigány kulturális tevékenységet*“ (heti 2 óra, uo. 8. § (5)/d) jelent: „*biztosítja a roma/cigány tanulók számára a romák, a cigánység kulturális értékeinek megismerését, a romák/cigányok történelméről, irodalmáról, képzőművészetéről, zenei és táncművészetéről, valamint hagyományairól szóló ismeretek oktatását*“ (uo. 8. § (5)/a). Ennek az oktatási formának: „*nem kötelező eleme a romani és beás nyelv tanulása, de a szülők igénye alapján - anyanyelvű, kétnyelvű vagy nyelvoktató nemzetiségi nevelés-oktatás keretében - biztosítani kell e nyelvek oktatását.*”⁴⁷

A beás és a romani nyelvek szempontjából döntő az utoljára idézett kitétel, ugyanis a rendelkezés itt mondja ki, hogy a kisebbségi (a rendelkezés szóhasználatában nemzetiségi) nyelvek oktatása szülői (illetve 14 év felett párhuzamos tanulói) igény esetén a magyar állam törvényesen megkerülhetetlen (!) szolgáltatása akkor is, ha egy intézmény a „magyar nyelvű roma/cigány nemzetiségi nevelés-oktatási“ formát alkalmazza.

A nemzetiségi nyelv és irodalom, valamint a nemzetiségi népismeret tantárgyi időkereteinek meghatározásánál olyan kitételek olvashatók a romani és a beás nyelvekre vonatkozóan, melyeknek

⁴⁶ EMMI 17/2013: 9. §

⁴⁷ Uo. 8. § (5)/b

közös jellemzője az általánosan vonatkozó rendelkezések felpuhítása: „A nyelvoktató nemzetiségi nevelési-oktatási formában a heti kötelező órakeretből a nemzetiségi nyelv és irodalom oktatására legalább négy, a horvát, német, román, szerb, szlovák és szlovén nyelv oktatására legalább öt, a romani vagy beás nyelv oktatására legalább három tanórát szükséges biztosítani.”⁴⁸ „Bármely nevelési-oktatási forma esetében (...) a (...) tanórák időkerete az első-negyedik évfolyamon az egyes évfolyamok, tanítási év közben a tanítási hetek között átcsoportosítható azzal a megkötéssel, hogy a kötelező tanórák száma egyetlen évfolyamon sem lehet kevesebb heti három óránál, a romani és beás nyelvek oktatása esetén kettő óránál.”⁴⁹ „A negyedik-nyolcadik évfolyamon az idegen nyelv oktatására biztosított óraszám részben, a kilencedik-tizenkettedik évfolyamon a második idegen nyelv oktatására biztosított óraszám – a romani és beás nyelv kivételével – a nemzetiségi nyelv oktatására részben vagy egészben átcsoportosítható.”⁵⁰

A más nemzetiségi nyelveknél kisebb óraszámok engedélyezése eredhet valamilyen általam nem ismert gyakorlati megfontolásból, ami a tanár képzettségéről szóló kitételekhez hasonlóan szükségzerű, ám a két nyelv presztízsét nyilvánvalóan nem emeli. Abban a rendelkezésben azonban, hogy nem csoportosíthatók át az idegen nyelvi óraszámok a beás és a romani nemzetiségi nyelvek javára, amikor ezt más nemzetiségi nyelvek esetében engedélyezi a rendelet, már egyértelműbbé válik a nyelvek eltérő értékéről, erejéről, azaz egyenlőtlenségéről szóló ideológia megnyilvánulása. Ez a nyelvi emberi jogok szempontjából akkor is elutasítandó, és e nyelvekre, azok megítélésére, presztízsére nézve káros gyakorlat, ha azt valamilyen (gyakorlati, nyelvi tervezési hiányosságból fakadó) kényszer szüli, például a szakemberek hiánya vagy a tananyagok hiányosságai. E nézőpontból ugyanis nem az a kívánatos út, hogy a törvényi előírásokat a lehetőségekhez igazítsuk, hanem az, hogy a lehetőségeket olyan módon fejlesszük, hogy meg tudjunk felelni a szükségyszerűen egalitárius törvényi követelményeknek.

A magyarországi törvényi háttér – miként láttuk – tartalmaz homogenizáló hatású megfogalmazásokat, fogalomhasználatában

⁴⁸ Uo. 10. §/3

⁴⁹ Uo. 10. §/5

⁵⁰ Uo. 10. §/6

esetenként pontatlan. Ez a kisebbségi nyelvek hátrányba kerülését vonhatja maga után. A romani és beás nyelv oktatását is tartalmazó nemzetiségi nevelési-oktatási formát azonban saját kérésük esetén biztosítják a törvények az érintett közösségeknek. Sőt: nem zárják ki a romani és a beás nyelvű, illetve a magyarpárú kétnyelvű oktatási formák kialakítását sem.

Azonban mindez nem jelenti automatikusan azt, hogy egy adott kisebbségi közösség a gyakorlatban is élni tud ezekkel a lehetőségekkel. Ahhoz ugyanis sokkal több kell, mint a törvény szövege. A törvények ígérete és a valóság között szakadék tátong. Az anyanyelv, a tanítási nyelv és az iskolai sikeresség összefüggésének vizsgálatakor válik láthatóvá, mekkora jelentősége van e kérdésnek. Kontra Miklós kiválóan illusztrálta ezt a 90-es évek elejéről származó adatok alapján.⁵¹ A Kemény István-féle 1993-as szociológiai vizsgálat⁵² eredményei azt mutatták, hogy a 25-29 éves korcsoportban a vizsgált magyar egynyelvű cigány nemzetiségű beszélők esetében „csak” 22% volt azok aránya, akik nem fejezték be az általános iskolát, de a romani-magyar kétnyelvűek esetében ez az arány 48%-os, a beás-magyar kétnyelvűek esetében pedig 42%-os. A sikertelenség aránya már az egynyelvű beszélők esetében is nagy, de a kétnyelvű beszélők jelentős hátránya valóban megdöbbentő. Ennek okát Kontra a tannyelvi diszkriminációban megvalósuló lingvicizmus számlájára írja, és a magyar állam által működtetett nyelvi genocídiumról beszél ebben az összefüggésben.⁵³

A törvény lehetőségeivel ma ritkán élnek az érintett közösségek. A nyelvi emberi jogi paradigma nézőpontjából a többségi társadalom és állam elnyomó mechanizmusai érvényesülnek, amikor egy kisebbség nem kapja meg a kellő szervezeti és anyagi segítséget, politikai támogatást ahhoz, hogy nyelvének korpusz- és státusztervezése segítségével biztosíthassa közösségei számára a törvények által kínált lehetőségek kihasználását. Az állam feladata tehát a romani és a cigány nyelvek szélesebb körű iskolai

⁵¹ Kontra Miklós: Tannyelvi diszkrimináció és cigány munkanélküliség..., *i. m.*, 1997.

⁵² Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: A magyarországi cigányság 1971-2003..., *i. m.*, 2004.

⁵³ Kontra Miklós: Hasznos nyelvészet..., *i. m.*, 2010, 169-170.

megjelenését célzó nyelvi tervezési törekvések hathatós támogatása. Az anyanyelvű vagy a kétnyelvű oktatás kérdése ma érdemben nem merül fel: nincs előkészítve társadalmi fogadtatása sem a kisebbségi közösségeken belül, sem ösztársadalmi viszonylatban, nincsenek meg a személyi és intézményi feltételek, és az oktatás nyelvátváltatását illető korpusztervezési, a sztenderdizáció kérdéseit érintő dilemmák is felmerülnek.

Sőt, a jelenlegi helyzet a nyelv iskolai oktatására vállalkozókat is súlyos kihívások elé állítja. Lakatos Szilvia vizsgálta a romani nyelv helyzetét a magyar iskolarendszerben a 2008/2009-es tanévben.⁵⁴ Eszerint a fenti tanévben az óvodáktól az általános iskolákon át három középiskoláig mintegy 30 olyan intézmény volt, ahol a romani nyelv valamilyen módon része volt a helyi tanterveknek. Ezek közül 19 intézmény vett részt a felmérésben, amely így körülbelül 1300 gyermeket, és 30, B2-es vagy C1-es, tehát közép- vagy felsőfokú nyelvvizsgával rendelkező pedagógust érintett. Az iskolák mintegy felében heti egy és négy között mozgott a romani nyelvórák száma, a többi iskolában délutáni kurzusként szerepelt a romani a tanrendben. A megkérdezett pedagógusok a következő fontos problémákat említették: célra alkalmas tankönyvek hiánya, elérhetetlensége, a célcsoportnak szóló tankönyvek hiánya, iskolában használható munkatankönyvek hiánya, a szülői háttér érdektelensége.

A politikai támogatás problémája mellett szakmai dilemmák is felmerülnek a nyelvi tervezés kérdései kapcsán. A továbbiakban két ilyen kérdésre térek ki: az első a státusz-, a második a korpusztervezés témaköréhez utalható a klasszikus Kloss-féle (1969) felosztás szerint.⁵⁵

A figyelem az eddigiekben a státusztervezés esetében az iskolai oktatásra, a korpusztervezés vonatkozásában pedig a sztenderdizációra koncentrált. Mindkét terület önellentmondásokat is magában rejt azonban, ha a nyelvi tervezés elsődleges céljának (az iskolai kisebbségi nyelvvoktatás bevezetése és/vagy a sztenderdizáció helyett) a nyelvcsere visszafordítását

⁵⁴ Lakatos Szilvia: *A romani nyelv helyzete...*, i. m., 2010.

⁵⁵ Kloss, Heinrich: *Research Possibilities...*, i. m., 1969.

tartjuk. Az e kérdésekről való gondolkodás reményeim szerint azonban e két tevékenység sikeresebbé tételéhez is hozzájárulhat.

Az a gondolat, hogy az iskolarendszer központi szerepet játszik a kisebbségi nyelvek megtartásában, első pillantásra teljesen magától értetődő. A nyelvi emberi jogok paradigmája is döntő szerepet tulajdonít a kérdésben az iskolának és a képzésnek.⁵⁶ Ugyanakkor a fishmani elmélet már emlegetett alaptézise szerint az intergenerációs nyelvátadás folytonossága a nyelvcsere megállításának egyik legfontosabb feltétele, és minden nyelvi tervezési lépés elveszti hatékonyságát, ha ez a feltétel nem teljesül.⁵⁷ Nem csak Fishman jutott erre a következtetésre: széles körben elterjedt felismerés, hogy az iskola a családon belüli kisebbségi nyelvhasználat hiánya esetén a nyelvcserét már nem tudja feltartóztatni.⁵⁸

Mivel a romani és a beás nyelvű közösségekben a nyelvátadás folytonossága – úgy tűnik – csak ritkán adott, kérdésessé válik, hogy jelen helyzetben a kisebbségi nyelvek oktatása mennyire hatékonyan szolgálja a nyelvmegtartás célját. A családon belüli nyelvhasználatban érvényesülő nyelvválasztás és ezzel a nyelvi szocializáció nyelvek külső befolyásolása a nyelvi tervezés eszköztárával ugyanakkor csak igen korlátozott módon képzelhető el. Fishman ugyan nem mond le erről a lehetőségről, de hangsúlyozza, hogy a beavatkozás csak indirekt lehet, és csakis az érintett közösségek beleegyezésén alapulhat. Ez utóbbi egyébként is a nyelvi tervezés egyik legfontosabb alapelve: A beszélők akarata ellenében nem képzelhető el sikeres cselekvési tev.⁵⁹

A nemzetközi tapasztalatok⁶⁰ azt mutatják, hogy „a nyelvi vitalitás egy magasabb fokán, ahol a nyelvnek még számos beszélője van, (...) az immerziós vagy bemerítési típus a leginkább alkalmas a

⁵⁶ Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás, kisebbségek...*, i. m., 1997.

⁵⁷ Fishman, Joshua A.: *Reversing Language Shift...*, i. m., 1991.; Fishman, Joshua A.: *Reversing language shift...*, i. m., 1993.

⁵⁸ Edwards, John: *Language, Society and Identity...*, i. m., 1985.; May, Stephen: *Language and Minority Rights...*, i. m., 2001.; hivatkozza Bartha Csilla: *A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás...*, i. m., 2003.

⁵⁹ Fishman, Joshua A.: *Reversing Language Shift...*, i. m., 1991.; Fishman, Joshua A.: *Reversing language shift...*, i. m., 1993.

⁶⁰ Összefoglalásukat I. Gál Noémi: *A nyelvi revitalizáció...*, i. m., 2010, 139-155.

nyelv megőrzésére, megerősítésére...⁶¹ A nyelvbe való „bemerítés” annál hatékonyabb, minél több nyelvhasználati színterre terjed ki, és minél jobban megközelíti az elsődleges nyelvi szocializáció idejét, azaz minél fiatalabb beszélőket ér el. Ennek tükrében a felső tagozatosok és/vagy gimnazisták heti néhány órás nyelvoktatása kevésbé hatékony módszereknek látszik. Gál a nyelvi fészkek módszerét sorolja elő elsőként az immerziós lehetőségek közül. Ennek az először a 80-as években a maori nyelv kapcsán, de később világszerte több helyen, köztük finnugor nyelvek kapcsán is⁶² kipróbált módszernek az alap gondolata, hogy a fiatal (akár óvodáskorú) beszélők idősebb beszélőktől természetes beszédhelyzetekben, e célra kialakított közösségi rendszerben tanulják a nyelvet.

A korpusztervezéshez tartozó sztenderdizáció hasonló ellentmondásosságot implikál. A nemzeti nyelv ideológiájának kontextusában a sztenderdizációra, egy írott változat kialakítására hagyományosan úgy tekintünk, mint a nyelv családon kívüli szociolingvisztikai színtereken történő használatának előfeltételére. Az előbbieken elemzett európai és magyarországi dokumentumok is mind abból indulnak ki, hogy a vonatkozó nyelveknek van sztenderd megvalósulási formájuk; ha netán még sincs, akkor elsődleges és természetes cél a megteremtésük. Ellenkező esetben nincs esélye a nyelvnek az európai nemzetállamok kontextusában a túlélésre. Mind a romani, mind a beás nyelvek esetében fontos eredményekhez vezettek az ebből az alapvetésből fakadó magyarországi sztenderdizációs törekvések. Mindkét nyelvnek van grammatikája,⁶³ vannak szótárai.⁶⁴ Számos – sokszor sajnos igen nehezen hozzáférhető és/vagy változó minőségű – tankönyv, szöveggyűjtemény is született már. Mindkét nyelven lehet érettségit és nyelvvizgát tenni.

⁶¹ Uo. 139.

⁶² Bakró-Nagy Marianne: *Kell-e beszélünk...*, i. m., 2014.

⁶³ Pl. Hutterer Miklós – Mészáros György: *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana...*, i. m., 1967. és Orsós Anna – Kálmán László: *Beás Nyelvtan...*, i. m., 2009.

⁶⁴ Pl. Choli Daróczi József – Feyér Levente: *Romano–ungriko cino alavari...*, i. m., 1984.; Rostás-Farkas, György – Karsai, Ervin: *Cigány–magyar, magyar–cigány szótár...*, i. m., 1991.; Vekerdi, József: *A Comparative Dictionary...*, i. m., 2000. és Orsós Anna: *Magyar-beás kézisztár...*, i. m., 1999.

A sztenderdizáció mindenkefelettsége és mindenhatósága azonban megkérdőjelezhető. A romani és a beás nyelv esetében alapvetően orális kultúrában élő nyelveket kívánunk sztenderdizálni. Párhuzam vonható a kolonizációs ideológiákkal: olyan kategorizációkat hozunk létre, amelyek a változatok mindennapi használatból adódó sokszínűségéről nem vesznek kellő mértékben tudomást, hanem elnyomják, háttérbe szorítják egy nyelv mindennapi nyelvhasználati módjait, lehetőségeit.⁶⁵ Véleményem szerint ezért feltűnően problematikus a romani (vagy akár a beás) esetében a sztenderdizáció: az európai nemzeti nyelvek sztenderdizációs tapasztalatait egy olyan nyelven kíséreljük meg alkalmazni, amelyik sok tekintetben eltér azoktól: erősen az oralitásban él, sok, egy közös nemzeti ideológiai kerethez nem hozzárendelhető csoport használja, változatai pedig gyakran fontos identitásképző markerként is szolgálnak a csoportok számára.

A sztenderdizáció feltétlen pozitív voltát megkérdőjelező érveket Gál is hasonlóképpen rendszerezi: Az írásbeliséghez rendelt sztenderd változat éppen az orális kultúra legfőbb értékeit kérdőjelezi meg. Így például a grammatika már megírásától kezdve automatikusan a preskripció eszközévé válik, mely tulajdonság az oralitásban nem feltétlen előnyös és nehezen értelmezhető. Továbbá gyakran azért nincs az írásbeliségnek hagyománya egy-egy nyelvben, mert – a domináns nyelv általi fenyegetettség ideje előtt – a közösségeknek erre nem is volt szükségük. Az is gyakran előfordul, hogy a több változatot beszélő közösségek egy része nem tud azonosulni a sztenderdizációra kiválasztott változattal.⁶⁶

Azt a tételt sem tekinthetjük mindenek felett álló törvényszerűségnek, hogy a sztenderdizáció a kisebbségi nyelvű iskolai oktatás feltétele: ha nem abból indulunk ki, hogy a többnyelvű oktatásban mindenáron el kell kerülni a kódváltást, akkor könnyebben találhatunk a romani és a beás nyelveknek helyet az iskolában. Ha célunk a kisebbségi nyelven szocializálódott tanulók segítése, és nem a kisebbségi nyelv doktriner védelme (vö. a nyelv beszélőjét védjük, nem a nyelvet), akkor a kódváltásokkal operáló kétnyelvű tanóra eszméje üdvözlendő lehet: az órai kommunikáció egyes (jelentős) részei folyhatnak a kisebbségi nyelven, egyes részei

⁶⁵ Busch, Brigitta: *Mehrsprachigkeit...*, i. m., 2013, 107-108.

⁶⁶ Gál Noémi: *A nyelvi revitalizáció...*, i. m., 2010, 120-125.

pedig a többségi nyelven. Ehhez a változatok viszonylagosan stabil funkcióeloszlása és nagyfokú nyelvpedagógiai tudatosság szükséges. Ilyen esetben akár sztenderd nyelvváltozat létrehozása nélkül is elképzelhető az, hogy a nyelvek valamilyen, a célnyelvi státuszon túlmutató szerepelt jussanak az iskolai oktatásban.

Azt hiszem, hogy e dilemmák mindegyikének vannak a romani vagy a beás viszonylatában releváns vonatkozásai. A fentiekkel korántsem azt akarom állítani, hogy a sztenderdizáció tévút volna. Csupán arra kívántam rámutatni, hogy az európai nemzetállamunkban kialakult nyelvi ideológiáink alapvetően meghatározzák e sok tekintetben más tulajdonságokkal és lehetőségekkel rendelkező nyelvekről való gondolkodásunkat, és érdemes egyet hátrálépvé új szempontokat is megvizsgálni a kisebbségi nyelvi oktatásról vagy a sztenderdizációról gondolkodva.

Dolgozatom legfontosabb megállapításai a következők voltak: a magyarországi romani és beás nyelvhasználat szociolingvisztikai leírása elkezdődött, de még számos fontos kérdés megválaszolatlan. A népszámlálási statisztikák és a törvények nem mindig kielégítő fogalomhasználata a romani-magyar és a beás-magyar kétnyelvűségnek sokszor már a létét is megkérdőjelezhetővé teszik a közvélemény vagy a döntéshozók szemében, a két nyelv megtartására, erősítésére irányuló törekvéseket az európai és magyarországi kategorizációs eljárások, törvények nem feltétlen támogatják. A nyelvi tervezési tevékenység jelenlegi fő irányvaival és a mögöttük álló ideológiákkal kapcsolatban alapvető kérdések várnak válaszokra.

A romani és a beás nyelvek magyarországi jövőjét ugyanakkor számos más, e három áttekintett területen kívüli tényező is befolyásolja. Például a közösség szándékai, politikai, gazdasági, demográfiai, kulturális ereje, a társadalom nem nyelvi jellegű politikai megnyilvánulásai, elsősorban a romani esetében a nyelv Magyarországon kívüli helyzete stb. Egy nyelvcserefolyamat igazi „kusza probléma“ („ill-structured problem“, „ill-defined problem“, „wicked problem“ vagy „messy problem“ – a fogalomhoz és nyelvészeti értelmezhetőségéhez magyarul lásd Lanstyák munkáját⁶⁷): sok egymással összefonódó részproblémából áll, a

⁶⁷ Lanstyák István: A kusza problémák néhány kérdéséről..., *i. m.*, 2014.

társadalmi élet különféle területei és többféle csoportja érintett benne, nem mentes az ellentmondásosságoktól, határtalan (azaz nincs végleges megoldása) és változékony. Még nyilvánvalóbbá válik ez, ha figyelembe vesszük, hogy a romani és beás nyelvi tervezés problémái aligha választhatóak el a két- , de akár az egynyelvű roma/cigány közösségek szociális, gazdasági és kulturális kérdéseitől. Jelen dolgozat ebből a szövevényből csak néhány szálát bogozott ki és vizsgált meg alaposabban. Ráadásul a vizsgálat szempontjai, keretei sem feltétlenül kizárólagosak; úgy gondolom, a nyelvi emberi jogi szemlélet egyike azon szempontoknak, amelyek felhasználásával a romani és a beás nyelvek helyzete értelmezhető.

Felhasznált irodalom

Bakró-Nagy Marianne: Kell-e beszélünk nyelvi veszélyeztettségről? In: *Magyar Tudomány*, 2014, 9. szám, 1038-1046.

Bartha Csilla: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai, 2003, 56–75.

Bartha Csilla: Nyelvcsere két magyarországi oláh cigány közösségben – „A régiek a régi cigányt beszélnek, mi már kavarjuk” In: Bartha Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.

Bartha Csilla – Borbély Anna – Erb Mária – Uhrin Erzsébet: A generációs nyelvátadás mint nyelvmegőrzési univerzálé: egy XXI. századi összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat eredményeiből. In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Budapest, Kalligram, 2013, 557-576.

Blommaert, Jan: Language planning as a discourse on language and society: The linguistic ideology of a scholarly tradition. In:

Language Problems and Language Planning, 1996, 20. (3) szám, 199–222.

Bodó Csanád: Nyelv vagy nyelvjárás?: Státustervezés a moldvai magyar és a dél-dunántúli bojár nyelvváltozatok körében. In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár, Anyanyelvőpolók Erdélyi Szövetsége – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai., 3., 2006, 53-62.

Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge Mass., Harvard UP, 1991.

Busch, Brigitta: *Mehrsprachigkeit*. Wien, Facultas.wuv, 2013.

Choli Daróczi József – Feyér Levente: *Romano–ungriko cino alavari: Cigány–magyar kisszótár*. Budapest, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1984.

Cooper, Robert L.: *Language Planning and Social Change*. Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

Courthiade, Marcel – Rézműves Melinda: *Morri angluni rromane čhibăqi evroputni lavustik = Első rromani nyelvű európai szótáram : cigány, magyar, angol, francia, spanyol, német, ukrán, román, horvát, szlovák, görög*. Courthiade, Marcel; Rézműves Melinda és mtsai. Budapest, Fővárosi Önkormányzat Cigány Ház – Romano Kher, 2009.

Edwards, John: *Language, Society and Identity*. Oxford, Basil Blackwell, 1985.

EMMI 17/2013. *EMMI rendelet a nemzetiség óvodai nevelésének irányelve és a nemzetiség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról* (III. 1.).

Erdős Kamill: A magyarországi cigányság. In: *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba, A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványa, 1989 (1958), 42-56.

Európa Tanács: *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája*. Strasbourg, 1992. november 5.

Európa Tanács: *Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről*. Strasbourg, 1995. február 1.

- Fishman, Joshua A.: *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon, Multilingual Matters, 1991.
- Fishman, Joshua A.: Reversing language shift: Successes, failures, doubts, and dilemmas. In: Ernst Håkon Jahr (szerk.), *Language Conflict and Language Planning*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 1993, 69–81.
- Fishman, Joshua A. (ed.): *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective*. Clevedon, Multilingual Matters, 2001.
- Gál Noémi: *A nyelvi revitalizáció*. Elméletek, módszerek, lehetőségek. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 6. Kolozsvár, Anyanyelv- és Nyelvtudományi Erdélyi Szövetsége, 2010.
- Heltai János Imre: A szociolingvisztikai szemlélet projektalapú formálása a középiskolában. In: *Anyanyelv-pedagógia*, 2013, 1. szám
- Hutterer Miklós – Mészáros György: *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana*. Budapest, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 117. Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1967.
- Irvine, Judith – Gal, Susan: Language ideology and linguistic differentiation. In: Kroskrity, Paul (ed.): *Regimes of language: ideologies, politics and identities* 35-83. School of American research, 2000.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971-2003*. Budapest, Gondolat, 2004.
- Kiss Jenő: A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. In: *Magyar Tudomány*, 2009, 1. szám, 67-74.
- Kloss, Heinrich: *Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report*. (International Center for Research on Bilingualism, Publication B-18.) Québec, Presses de l'Université Laval, 1969.
- Kontra Miklós: Tannyelvi diszkrimináció és cigány munkanélküliség. In: *Fundamentum*, 1997, 2. szám, 139-140.

- Kontra Miklós – Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove – Várady Tibor (eds.): *Language: a Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Budapest, Central European University Press, 1999.
- Kontra Miklós: Cigányaink, nyelveik és jogaik. In: *Kritika*, 2003, 1. szám, 24-26. Lásd még in: Bartha Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.
- Kontra Miklós: *Hasznos nyelvészet*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010.
- Kovalcsik Katalin: „Ami a dalban van, az a cigány beszéd”. Egy erdélyi oláh-cigány közösség nyelvi ideológiája. In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról*. Gödöllő, Petőfi Sándor Művelődési Központ, 1998.
- Krauss, Michael: Keynote – Mass Language Extinction and Documentation: The Race Against Time. In Miyaoka, O. – Sakiyama, O. – Krauss, M. E. (ed.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim*. Oxford University Press, 2007, 3-24.
- KSH 2013a. 2011. évi népszámlálás 3. Országos adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_orsz_2011.pdf. Utolsó megtekintés: 2015.01.11.
- KSH 2013b. *Népszámlálási Kérdívek*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/nepszamlalasi_kerdoivek. Utolsó megtekintés: 2015.01.11.
- Labrie, Normand: Nyelvpolitika. In: Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest, Corvina, 1999, 15-24.
- Lakatos Szilvia: A romani nyelv helyzete a magyarországi oktatási rendszerben. In: *Kevésbé használt nyelvek a Visegrádi Négyek Országában – Konferenciakötet*. Budapest, Országos Idegennyelvű Könyvtár, 2010.

- Landauer Attila: A ticsánokról – kutatás közben. Adalékok a beás cigányság poroszlói és tiszafüredi történetéhez. In: Deáky Zita – Nagy Pál (szerk.): *A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében*. A Bódi Zsuzsanna emlékére rendezett történeti-néprajzi konferencia előadásai. Gödöllő, 2009. február 18-20. Budapest – Gödöllő, Magyar Néprajzi Társaság – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, 2010, 281-291.
- Lanstyák István: A kusza problémák néhány kérdéséről. In: Gróf Annamária – N. Császi Ildikó – Szoatak Szilvia (szerk.): *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség A 21. Század elején*. Írások Kolláth Anna tiszteletére. Budapest-Alsóőr, Tinta Könyvkiadó – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, 2014, 211-216.
- Magyar Országgyűlés 2011/CLXXIX. *Törvény a nemzetiségek jogairól*.
- Magyar Országgyűlés 2011/CXC. *Törvény a nemzeti köznevelésről*.
- Matras, Yaron: A romani jövője: A nyelvi pluralizmus politikája felé. In: Bartha, Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.
- May, Stephen: *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. Longman, Harlow, 2001.
- Mühlhäusler, Peter: Language Planning and Language Ecology. In: *Current Issues in Language Planning*, 2000, 3. szám, 306-367.
- M. Pintér Tibor: Észrevételek a cigányok diglossziájáról. In: Borbély Anna–Vançoné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. A 15. Élőnyelvi Konferencia tanulmánykötete. Budapest, Tinta, 2009, 393–401.
- Orsós Anna: *Magyar-beás kézisztár*. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, 1999.
- Orsós Anna – Varga, Aranka: *A beás nyelv állapota*. In: *Iskolakultúra*, 2001, 11. szám, 58-64.
- Orsós Anna – Kálmán László: *Beás Nyelvtan*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet – Tinta, 2009.

- Orsós Anna: *A beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről*. Pécs, PTKE BTK Oktatókutatató Központ – Virágmandula Kft, 2012.
- Petteri, Laihonon: A nyelvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban. In: Híres-László K. – Karmacsí Z. – Márku A. (szerk): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest – Beregszász, Tinta, 2011. 11-19.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove: Linguistic Rights and Wrongs. In: *Applied Linguistics*, 1995, 16. szám, 483–504.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove: Nyelvi jogok és jogsértések. In: *Valóság*, 1997, 1. szám, 12–30.
- Réger Zita: A lovári-magyar kétnyelvű cigánygyermek nyelvi problémái. In: *Nyelvtudományi közlemények*, 1974, 76., 229-255.
- Réger Zita: A cigányság helyzetének nyelvi és iskolai vonatkozásai. Álláspontok és viták. In: *Szociálpolitikai értekezések*, 1984, 2. szám, 140-173.
- Réger Zita: *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Budapest, Akadémiai, 1986
- Réger Zita: A cigány nyelv: kutatások és vitapontok. In: *Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből*, 1988, 4. szám, 155-178.
- Ricento, Thomas: Historical and theoretical perspectives in language policy and planning. In: *Journal of Sociolinguistics*, 2000, 4. (2) szám, 196–213.
- Rostás-Farkas, György – Karsai, Ervin: *Cigány–magyar, magyar–cigány szótár*. Budapest, Kossuth, 1991
- Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás, kisebbségek*. Budapest, Kisebbségi adattár VIII. Teleki László Alapítvány Könyvtára, 1997.
- Stewart, Michael: „Igaz beszéd” – avagy miért énekelnek az oláh cigányok? In: *Valóság*, 1987, 1. szám, 47-64.

- Stewart, Michael: *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest, T-Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány, 1994.
- Szalai Andrea: Szociolingvisztikai szempontok a magyarországi cigánykutatásban. In: *Educatio*, 1999, 2. szám, 269-285.
- Szalai Andrea: Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség In: Bartha, Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-mendencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.
- Tálos Endre: A cigány és a beás nyelv Magyarországon. In: Kovalcsik Katalin és mtsai. (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem – Iskolafejlesztési Alapítvány – Oktatási Minisztérium, 2001.
- Tollefson, James W.: Limitations of language policy and planning. In: Kaplan, R. B. (szerk.): *The Oxford Handbook of Applied Linguistics*. Oxford, Oxford University Press, 2002, 416–425.
- Törzsök Judit: Kik az igazi cigányok? In: Kovalcsik Katalin és mtsai. (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem – Iskolafejlesztési Alapítvány – Oktatási Minisztérium, 2001.
- Vekerdi, József: *A Comparative Dictionary of Gypsy Dialects in Hungary*. Budapest, Terebess, 2000.
- Vizi Balázs: Az Európai Unió és a kisebbségi nyelvek. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, Rejtjel, 2005, 318-333.
- Woolard, Kathryn: Introduction. Language ideology as a field of inquiry. In: Schieffelin, Bambi – Woolard, Kathrin – Kroskity, Paul (eds.): *Language Ideologies. Practice and theory*. New York, Oxford University Press, 1998, 3-51.

KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA*

Lakhatási viszonyok és az oktatási intézményekhez való hozzáférés a hajdúböszörményi szegregátumokban

E tanulmányban a hajdúböszörményi, nagy létszámban romák lakta szegregátumok lakhatási és élhetési körülményeit mutatom be. A felmérés célja a hajdúböszörményi külterületi településrészein élő roma és nem roma lakosság jellemzőinek megismerése, az általános problémák feltárása, melyek a gyakorlati szakembereknek is segítségül szolgálhatnak ezen társadalmi probléma hatékony kezelésére, a szegregált viszonyok javítására. Az elemzéshez egy 2014-ben 479 háztartásban felvett kérdőíves felmérés adatait használom, melyek alapján feltérképezhetjük a város szociálisan hátrányos csoportjainak főbb jellemzőit.

A kutatás előzményei

Magyarországon a rendszerváltást követően felerősödtek a társadalmi különbségek és ezzel párhuzamosan a szegregációs jelenségek is. Nem csak a falvak, a nagyobb városok is áldozatul estek a szegregáció jelenségének, a kirekesztő légkör felerősödésének. Hajdúböszörmény külső városrészein is szegregátumok alakultak ki, melyekre jellemző az alacsony státuszú népesség, többek közt a nagyarányú roma népesség. A térben együtt élő romák és nem romák társadalmi helyzete a legtöbb területen hasonló, tehát nem etnikai sajátosságról beszélünk, mikor a nem megfelelő lakáskörülményeket, alacsony iskolázottságot azonosítjuk a roma csoportokkal, hanem a szocio-ökonómiai helyzetről, mely részeként a földrajzi elhelyezkedés is sodorhat embereket a szegénység felé. A hajdúböszörményi szegregátumok is romák és

* PhD hallgató az ELTE Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézetében.
E-mail: keresztes-takacs.orsolya@ppk.elte.hu

nem romák együttéléséből álló, alacsony iskolai végzettségű emberek lakta és alacsony arányú foglalkoztatású, elszegényedett településrészek.¹

A szegregált lakónegyedekre jellemzőek a túlszűfolt épületek, a lakás- és környezeti körülmények, melyek gyakran az egészségre ártalmasak, a közszolgáltatások részben vagy teljesen hiányosak. A szegregált területek társadalma szervezetlen, jellemzően magas munkanélküliségi rátával. A fejlesztésekből, támogatásokból sokszor kimaradnak, és mindez még mélyebbé teszi a társadalmi különbségeket és fokozza a konfliktusokat.²

Hajdúböszörmény is azokhoz a funkcióhiányos városokhoz tartozik, melyek nem tudják megfelelően biztosítani térségük és lakosságuk ellátását, valamint a munkahelyteremtésben, közigazgatásban, üzleti tevékenységekben, az oktatás és a kulturális élet terén betölteni központi szerepüket. Tovább súlyosbítják a helyzetet a városban található leromlott fizikai állapotú és társadalmi státuszú, szegénységgel, munkanélküliséggel, magas arányú roma lakossággal, alacsony gazdasági aktivitással, leromlott állapotú lakókörnyezettel jellemezhető településrészek, amelyek felújításra szorulnak.³

A 2010-es Hajdúböszörmény Városának Integrált Városfejlesztési Stratégiájában⁴ megfogalmazottak szerint a 90-es évekre jellemző, hogy Hajdúböszörmény migrációs központtá vált, különösen az alacsony iskolai végzettségű, hátrányos helyzetű csoportok számára. Főként Debrecenből, de Észak-Magyarországról is kezelhetetlen létszámú roma és nem roma alacsonyan iskolázott, munkanélküli és a szegénység kultúrájában élő család költözött különösen Hajdúböszörmény külterületeire, így vált a város a 34. legnépesebb településsé, a 2011-es népszámlálási adatok szerint lakossága 31 725 fő.⁵ Ennek megfelelően a foglalkoztatási ráta is igen alacsonynak mondható, kicsit több mint 50%, a lakosság többi része inaktív. Az egykor igen prosperáló hajdúváros ma helyét és

¹ Mező Barna: Párhuzamos társadalmak..., *i. m.*, 2013, 70.

² Kadét Ernő – Varró Gabriella: A roma lakosság..., *i. m.*,

³ Lásd: Tímár Lajos: A szociológia és geográfia pörlekedésének egy lezáratlan fejezete..., *i. m.*, 1996, 115.

⁴ Hajdúböszörmény Városának Integrált Városfejlesztési Stratégiája..., *i. m.*, 2010.

⁵ KSH: 2011. évi Népszámlálás. Területi adatok..., *i. m.*, 141.

szerepét keresi a térségben, szerkezetátalakítási, foglalkoztatási gondokkal küzd.

A Város Önkormányzata által tervezett fejlesztési konstrukcióban antiszegregációs programra is kitérnek,⁶ hiszen Hajdúböszörmény külterületén is jelenlévő jelenség a szegregáció, amikor a különböző csoportok közötti társadalmi távolság térbeli távolsággá válik. Ezeken a területeken általában az aktív korú népességen belül a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya magasabb 50%-nál. A szegregáció állandósítja az egyenlőtlenségeket azáltal, hogy egyenlőtlen a különböző szolgáltatásokhoz való hozzáférés, az infrastrukturális elérhetőségek és a családok jövedelme. A lakóhelyi és az életkörülmények szintkülönbsége társadalmi hátrányt jelent. A szegregáció jelensége főleg az alacsony iskolázottságú és a szakképzetlen rétegeket szorítja perifériára. A társadalmi folyamatokból adódó etnikai csoportok területi elkülönülése kedvez az etnikai gettó kialakulásának.

A kutatás célja és módszertana

A tanulmány alapjául szolgáló felmérés célja a hajdúböszörményi szegregátumok roma és nem roma lakosság jellemzőinek megismerése, háztartások helyzetének bemutatása és az általános problémák feltárása. A vizsgálat kiterjed a családok szociális, lakhatási állapotfelmérésére, a családszerkezetre, valamint az oktatási viszonyokra is.

A kutatás célcsoportját a város hátrányos helyzetű társadalmi csoportja, azon belül pedig a különösen kedvezőtlen társadalmi és gazdasági pozícióban lévő roma/cigány lakosság képezi. A mintavétel szakértői kiválasztás módszerén alapult. Mivel a romák csoportja igen heterogénnek mondható, létszámukra, területi illetve nem és kor szerinti megoszlásukra vonatkozóan csak becslések állnak rendelkezésünkre, a valószínűségi mintavétel lehetetlen, így nem valószínűségi eljárással került a minta kiválasztásra.

A kérdőívek felvételét hét fő felkészített kérdezőbiztos végezte a 2014 júniusi–szeptemberi időszakban. A szociális segítők a város szegregált területein dolgoztak: Bólyai János utca, Liszt Ferenc utca, Bíró Lajos utca, Bocskai Szőlőskert, Középkert területe, Móra

⁶ Uo. 241.

Ferenc utca, Hajdúvid, Bodaszőlő. Feladataik közé tartozott az adatfelvétel mellett a segítő beszélgetés és kapcsolattartás, segítségnyújtás a lakosok fizikai szükségletek kielégítésében, háztartássegítés; közösségek mentálhigiénés igényeinek, szükségleteinek feltárása; egyének, párok, csoportok életvezetési problémáinak felismerése, a telepeken élő lakosság szociális helyzetének felmérése; a veszélyeztetett családok felismerése, felmérése.

A 2014-ben végzett teljes körű felmérés során 479 háztartásban végeztük el a kutatást. A végső mintába 382 roma, valamint 82 nem roma háztartás került – a többi háztartásnál nincs adatunk. A város roma közössége viszonylag szegregáltan, de térben a nem romákkal keverten élnek. A különböző lakóövezeteket hasonló társadalmi státuszú romák és nem romák alkotják, így lehetőségünk nyílik összevetni a roma és nem roma adatokat is.

A minta jellegzetességei

A legutóbbi népszámlálás adatai alapján tehát a romák részaránya a városban alig harmada az országos átlagnak (2,2%),⁷ de a valós létszámot ennek többszörösére teszik, akár három-négyszeresére. Hajdúböszörményben a város önkormányzatának megbízásából az elmúlt években több, a romákat is érintő felmérés készült, amelyek alapján feltételezhetően hozzávetőlegesen 3500 roma él.⁸ A város roma közössége a felmérések alapján szegregáltan jelenik meg. Mindez azt jelenti, hogy a romákkal egy lakóövezetben a hasonló társadalmi státuszú nem romák élnek, akik körében a egyes házasságok és együttélés miatt jelentős az etnikai öndefiníció bizonytalansága.

A visszaérkezett kérdőívek alapján azt tekintjük romának a nemzetiség tekintetében, aki a roma választ jelölte meg. Ez alapján a nemzetiség megválaszolásánál a 479 kitöltő közül 82 családfő, azaz a felmérték 17,12%-a magyarnak vallotta magát, 382 fő, 79,75%-uk a roma nemzetiséget jelölte meg, elenyésző számban csupán 2 fő (0,4%) egyéb nemzetiségűnek tartja magát, míg a kitöltők közül 13-an, a minta 2,7%-a nem tudja vagy nem kívánt válaszolni erre a

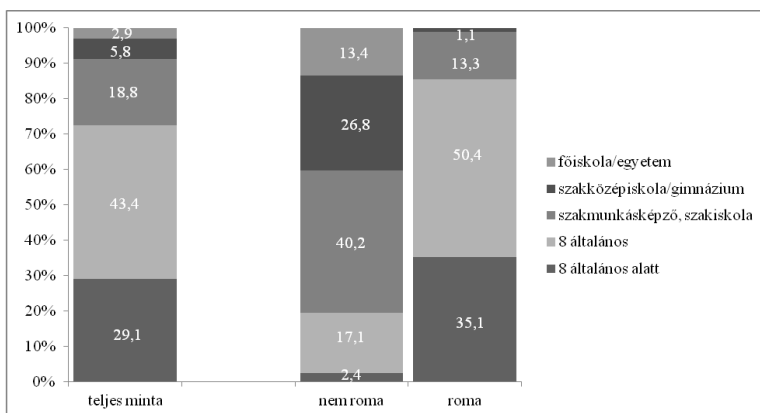
⁷ Uo. 159.

⁸ Az Országos Roma Önkormányzat által szolgáltatott adatok alapján

kérdésre. A beérkezett etnikai adatok alapján azokat a háztartásokat jelöljük roma háztartásként, ahol a kitöltő magát annak definiálta.⁹

Iskolázottsági adatok

A felvett mintából érvényes adatot megadóak 91,3%-a legfeljebb szakmunkás iskolai végzettséggel, illetve a mintában szereplők közül 72,5%-a maximum 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezik (lásd 1. ábra). Összességében a családok 91,3%-a alacsony iskolai végzettségűnek mondható, mely utal a családok hátrányos helyzetére. A mintában szignifikáns eltérés mutatkozik ($p = 0,000$, Cramer's $V = 0,532$) a roma és nem roma családok között az iskolai végzettség tekintetében. Ez alapján a kisebb mintaszámú nem roma családok iskolai végzettsége átlagosan a szakmunkás vagy annál magasabb iskolai végzettség, míg a roma háztartások családfői esetében maximum 8 általános befejezett iskolai végzettség az átlag (lásd 1. táblázat).

1. ábra A végzettség megoszlása a teljes mintában és azon belül a roma és nem roma csoportokban

⁹ Ebben a kutatásban nem elemizzük az etnikai/nemzeti identitás konstruálásának kérdését, így a „roma” kifejezést használjuk, még akkor is, ha beás cigányokról van szó, tekintve, hogy a kisebbségi önkormányzatok is egységesen a roma megnevezést használják.

Foglalkoztatottsági adatok

Ahogy már több kutatás is rámutatott a foglalkoztatottsági ráta és az iskolázottsági szint egyenes arányban áll egymással.¹⁰ A rendszerváltás következményeként a roma kisebbség kiszorult a munkaerőpiacról, akár a pályakezdők munkavállalási esélyeit nézzük, akár a felnőttek munkanélkülivé válását.¹¹ 2009-ben a felnőtt korú roma lakosság 23%-a mondta el magáról, hogy dolgozik, 31% munkanélküliségként definiálta magát, további 44% inaktívnak (gyermekét otthon nevelő, háztartásbeli, nyugdíjas). A háztartások 60%-ában egyáltalán nincs aktív pénzkereső a családban. Erre az élethelyzetre be is rendezkedtek, az államtól kapott támogatások fontos szerepet töltenek be a roma családok gazdasági életében. Főleg szükségsgazdálkodás folyik ezen háztartásokban, így a rezsire és a ruházati cikkekre fordított kiadások azok, amelyek egyértelműen háttérbe szorulnak.¹² Szabóné Kármán Judit idézi Kemény és munkatársainak kutatásait, mely szerint 2003-ban a munkaképes korú roma férfiak 28%-a, a nők 15%-a dolgozott, szemben a teljes népességben 56,5%-os és 43,7%-os arányával.¹³ Ezek az adatok jól szemléltetik a roma népesség kiszorulását a munkaerőpiacról, melynek következményei nem csak a romákat érinti kedvezőtlenül, hanem gazdasági és morális szempontokból az egész országot is. A munkaerőpiacra való bekerülésnél figyelembe kell venni, hogy a munkaadók nagy százaléka a többségi társadalomból kerül ki, így a roma álláskeresőknél az esetleges előítéleteikkel is szembesülniük kell. A munkaerőpiacról való kiszorulást az arányaiban átlagosan alacsonyabb iskolázottságuk okozza, hiszen az új piaci viszonyok között a munkaadók inkább a képzetlen munkaerőktől váltak meg. Mikor iskolázatlanságról beszélünk, nem csak a megtanulandó tudástőke hiányát értjük alatta, hanem az iskolai szocializációt, egy adott közösségbe való beilleszkedés megtanulásának hiányát is.

A romák legjelentősebb foglalkoztatója a település önkormányzata. A munkába helyezésüknek is szinte egyetlen

¹⁰ Kertesi Gábor – Varga Júlia: Foglalkoztatottság és iskolázottság Magyarországon..., *i. m.*, 2005. és Surányi Éva – Kézdi Gábor: *Nem-kognitív készségek mérése...*, *i. m.*, 2010, 8.

¹¹ Székelyi Mária – Örkény Antal – Csepeli György: *Romakép...*, *i. m.*, 2001.

¹² Marián Béla: *Roma Társadalom...*, *i. m.*, 2009.

¹³ Szabóné Kármán Judit: *A magyarországi roma/cigány értelmiség... ..*, *i. m.*, 2012.

lehetősége az önkormányzat által szervezett közhasznú, közcélú foglalkoztatás. Az önkormányzat lehetőséget biztosít közfoglalkoztatás keretében a nyolc általános iskolai alapvégzettség megszerzésére, hiszen a romák többségére az alacsony iskolázottság jellemző, a tizenéves tankötelezettségüket betöltők között nagyon sokan még a negyedik osztályig sem jutottak el. Ezt a problémát tovább fokozza az is, hogy a hátrányos helyzetben lévő gyerekek – sokszor magatartásbeli gondokra hivatkozva – csak magántanulóként teljesíthetik tankötelezettségüket, akik a későbbiekben a munkanélküliek állományát gyarapítják majd.¹⁴

A szakirodalomhoz képest a hajdúböszörményi mintában igen magas foglalkoztatási rátával találkozunk. A háztartásokban élő felnőtt személyeket együtt vizsgálva összesen 958 fő foglalkoztatási adatait kaptuk meg, mely alapján a minta 58,58%-a jelenleg dolgozik. A nemek között a foglalkoztatási arány tekintetében elenyésző különbséget tapasztalunk. Eszerint a férfiak 60,00%-a, a nők 57,11%-a dolgozik a kérdőív kitöltésének az idején. Mivel sok esetben a nők gyermeket nevelnek, háztartást vezetnek, így a nemek közti kiegyenlített foglalkoztatási arány meglepő. A szegregált térség általánosnak tartott jellegzetességei miatt maga a munkavállalók magas száma is nem várt eredményeket hozott.

Ha a foglalkoztatási adatokat összevetjük az etnikai adatokkal is, akkor láthatjuk, hogy a roma identitású családokban az egyének 70,17%-a rendelkezik munkával, míg a magyar nemzetiséget megjelölők 81,48%-a (lásd 1. táblázat). A hajdúböszörményi romák körében mért foglalkoztatási arány olyannyira magas, mint a tíz évvel ezelőtti foglalkoztatási ráta a teljes magyarországi népesség körében. A magas szintű munkavállalási arány valószínűleg a különböző közfoglalkoztatási programoknak is köszönhető. A település honlapján olvashatjuk, hogy a 2014-2015 közötti időszakban több mint 1.200 fő foglalkoztatására van lehetősége, a közfoglalkoztatás ennyi embernek biztosít munkalehetőséget.¹⁵ A dolgozó felnőttek mintegy 48,33%-a a közfoglalkoztatás keretein belül dolgozik.

A közfoglalkoztatottság sokszor demoralizáló tulajdonsága mellett meg kell említeni annak pozitív hatásait is, miszerint a

¹⁴ Hajdúböszörmény Városának Integrált Városfejlesztési Stratégiája..., *i. m.*, 2010, 178.

¹⁵ Fórizs László: Közfoglalkoztatás... ..., *i. m.*

gyermek azt látja, hogy szülei reggel munkába indulnak, dolgoznak, pénzt keresnek. Ez mindenképpen pozitív, motiváló hatása a gyermek szocializációját tekintve, ugyanakkor hosszú távú perspektívát nem tár sem a gyermekek, sem a dolgozó felnőttek elé, sem a munka tartalmát, sem annak időszakos jellegét, sem az érte járó munkabért tekintve.

A mintában alacsonyabbnak tűnő munkanélküliség megtevesztő lehet a közfoglalkoztatottak alacsony munkabérért való foglalkoztatása és az időszakos jellegű munkavégzések miatt. Jellemzőek a vidéki településeknél a rotációs munkanélküliek, vagyis akik a munkanélküliség és a közfoglalkoztatás körforgásban élnek évek óta, stabil munkahelyük nem igazán volt előtte sem, és a helyi tényleges munkalehetőségek hiánya miatt nem is valószínű a későbbiekben sem.

A kitöltők által írt leggyakoribb munkák sok esetben fizikai munkához kötődnek, illetve nagy arányban jelölték meg a munkanélküliséget, nők esetében a gyermeknevelési segély valamely formáját vagy a háztartásbeliséget. A leggyakoribb foglalkozásnak a segédmunkás/betanított munkás munkaköröket nevezték meg, a kitöltők 36,63%-a dolgozik ilyen munkakörben. A hajdúböszörményi varrodának köszönhetően a foglalkozásáról számat adók 11,78%-a varrónőnek jelölte meg foglalkozását.

Ez alapján megállapítható a végzettséggel szoros összefüggésben, hogy a mintánkban 82,4%-ban fizikai munkát végeznek. Szellemi munkát a háztartások családfői közül 7%-a végez, melyek leginkább az orvos, tanár munkakörök. A felmért hajdúböszörményi szegregátumokban a lakosok 15,87%-a munkanélküli, 12,11% háztartásbeli/kisgyermekét nevelő, és elenyésző százalékban nyugdíjasok, rehabilitációs járadékban részesülők vagy egyéb eltartottak jelennek meg a gazdasági értelemben vett inaktívak között.

A családon belüli nyelvhasználat

Az állapotfelmérésnél fontosnak tartottuk azt is megtudni, hogy a roma lakta területeken a roma/cigány nyelvet használják-e, kultúrájuk részét képezi-e a nemzetiségi nyelvhasználat. Korábbi kutatások alapján a hazai cigányság döntő része magyar anyanyelvű. Az oláh cigányok beszélnek az indiai eredetű cigány nyelvet, míg

kisebb részük a beások, a román nyelv egyik dialektusát használják.¹⁶

Az 1999. évi becslések alapján Heltai János szerint a romák 20-25%-a beszéli valamelyik cigány/roma nyelvet a magyar nyelv mellett.¹⁷A mintánkban a kitöltők kevesebb, mint 10%-a jelölte be, hogy magyar és nemzetiségi nyelven is beszél a családjával. Csak a nemzetiségi nyelvet senki nem jelölte meg. Ha csak a roma csoportot tekintjük az elemzés alapjának, 10,93%-a beszél nemzetiségi nyelven is, de emellett a magyar nyelvet is használja (lásd 1. táblázat). Ez azt mutatja, hogy a kultúra részét igen kevés esetben képezi a saját nyelv ismerete, lehet, hogy kivesszőben van a cigány/roma nyelv, de az a valószínűbb, hogy romungró cigányok lakta a hajdúböszörményi városrész. Tehát a nyelvhasználat tekintetében erősen asszimilálódott a helyi roma/cigány kisebbség.

		total	Nemzetisége	
		teljes minta	nem roma	roma
Iskolai végzettség* (p=0,000, Cramer's V=0,532)	8 általános alatt	29,1%	2,4%	35,1%
	8 általános	43,4%	17,1%	50,4%
	szakmunkásképző, szakiskola	18,8%	40,2%	13,3%
	szakközépiskola/gimnázium	5,8%	26,8%	1,1%
	főiskola/egyetem	2,9%	13,4%	,0%
Jelenlegi foglalkoztatottsági státusz (p=0,083)	igen	72,0%	81,5%	70,2%
	nem	28,0%	18,5%	29,8%
Foglalkozás jellege* (p=0,000, Cramer's V=0,344)	egyéb	10,7%	1,6%	12,9%
	fizikai	82,4%	75,4%	85,6%
	szellemi	7,0%	23,0%	1,5%
Nyelvek, amelyeken a családdal beszél* (p=0,000, Cramer's V=0,220)	csak magyarul	91,1%	100,0%	89,1%
	magyarul és nemzetiségi nyelven is	8,9%	,0%	10,9%
	csak nemzetiségi nyelven	,0%	,0%	,0%

1. táblázat A minta főbb jellemzői¹⁸

¹⁶ Lakatos Szilvia: A románi/lovári nyelv..., *i. m.*, 2006.

¹⁷ Heltai János Imre: A magyarországi cigány lakosság által beszélt nyelvek..., *i. m.*, 1999.

¹⁸ A különböző kategóriák mentén jelzett szignifikanciaszint és erősség a két csoport közti különbséget jeleníti meg. A táblázatban kiemeltük a teljes mintához képesti minimum 10 %-os különbséget (abszolút értékben, irány jelzése nélkül).

Lakhatási körülmények - a roma és nem roma háztartások jellemzői Hajdúböszörményben

Marián Béla 2009-es vizsgálata¹⁹ rámutatott arra, hogy bár a roma családok lakásának felszereltsége elmarad a nem roma családokétól, de a lakáskörülmények jelentősen sokat javultak a 70-es évektől kezdve. Ennek oka a különböző telepek felszámolása és a cigányság városiasodása, de még így is egy 2010-es felmérés alapján 500-1660 közé teszik a cigány szegregátumok számát, melynek egy jelentős része az északkeleti régióban van, ám jellemzőek a városi gettók a főváros belső kerületeiben és sok vidéki városban is megtalálhatóak. Ezek a telepeken összesen 300 ezer ember él.²⁰ Kertesi Gábor a „Társadalmi felzárkóztatás és romák integrációja” című konferencián hangsúlyozta, hogy a roma fiatalok egészségi állapota és életkörülményeik rosszabbak, mint nem roma társaiké, ez azonban nem az etnikai hovatartozásukkal magyarázható, hanem ennek oka a társadalmi státuszban keresendő, mellyel részben gyengébb iskolai teljesítményük is magyarázható.²¹

Hajdúböszörményben a romák által lakott önkormányzati bérlakások a város térszerkezetében jól körülhatárolhatóan találhatók, részben ezek alkotják a Déli-Lucernás roma lakóövezetét. Otthonaikban a legtöbb helyen túlszűfolttság uralkodik, amelynek leggyakrabban az összeköltözések vagy a magas gyerekszám az oka. Mivel a roma háztartások létszáma több, mint másfélsezerese a városi átlagos háztartási létszámnak, a romák esetébe nagyon magas laksűrűséget találunk.²²

Az egy lakásban élők száma

A családméretre adott válaszokat a Tót Éva kutatásaiban használt felosztás alapján kategorizáltuk,²³ mely alapján 2-3 fős, 4 fős, 5 fős, 6-10 fős családméreteket különböztetünk meg. Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az átlagosnál nagyobb méretű családokkal

¹⁹ Marián Béla: Roma Társadalom..., *i. m.*, 2009. 9.

²⁰ Szabóné Kármán Judit: A magyarországi roma/cigány értelmiség..., *i. m.*, 2012.

²¹ Kertesi Gábor: Társadalmi felzárkóztatás és a romák integrációja..., *i. m.*, 2010.

²² Fónai Mihály – Fábíán Gergely – Filepné Nagy Éva – Pénzes Mariann: Szegénység, egészség és etnicitás:..., *i. m.*, 2007, 60.

²³ Tót Éva: A hátrányos helyzetű tanulók..., *i. m.*, 1997, 11.

állunk szemben az esetek 60,75%-ban (5 fős és 6-10 fős családok együttesen), a háztartások 40,7%-ban különösen nagyméretű (6 fő feletti) családok alkotják a mintát. Több kutatás is rámutatott már, hogy minél alacsonyabb szinten iskolázottak a szülők, annál nagyobb a gyermekszám, így az erre vonatkozó számításokat ez esetben is érdemes elvégezni. Ez alapján látható, hogy a szülő iskolai végzettsége fordított arányban áll az egy háztartásban élők számával, vagyis minél magasabb az iskolai végzettség, annál kevesebben élnek együtt, mely összecseng a más tanulmányokban talált eredményekkel. Így a mintában résztvevő háztartásfőknél is jó szignifikanciaszint mellett ($p = 0,000$) gyenge fordított irányú együttjárás figyelhető meg a szülők végzettsége és a családméret között (korreláció = $-0,313$).

A 2010-es hajdúböszörményi felülvizsgálat alapján kiderül, hogy a háztartások átlagos háztartásnagysága 2,85 fő, ami megfelel az Észak-alföldi régió adatának. Igen magas a kétfős és az egyfős háztartások aránya, a gyermekes háztartásoknál a kétyerekes háztartás a legjellemzőbb. Viszonylag magas azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol a szülők is a háztartásban élnek.²⁴

Ezzel szemben jelen kutatásunkban az egy háztartásban átlagban élő személyek száma 6 fő (5,61), ami duplája a 2010-es hajdúböszörményi adatoknak és több mint kétszerese a 2010-ben átlagos magyar háztartások méretéhez képest (KSH – egy háztartásban élők átlaga = 2,31).²⁵ A legmagasabb egy háztartásban élő gyerekszám a kilenc, de a legtöbb családban 2-3 gyerek él (az átlag 3, a szórás 1,407). Az egy háztartásban több mint 10 fő együttélése az esetek 7,52%-ban fordul elő. Ezekben a családokban a gyerekszám is magas.

Az esetek 27,6%-ban valamelyik nagyszülő is együtt él a családdal, valamint 11,5%-ban a szülők testvérei is egy háztartásban élnek. Ritkán, egy-egy elenyésző esetben él együtt a családdal nagyszülő, sógor vagy más rokon. Ezek az eredmények korrelálnak a 2010-es hajdúböszörményi felülvizsgálat adataival. Általánosságban elmondható, hogy a családokban az átlagot tekintve több mint 5 személy él együtt (átlag = 5,67, szórás = 2,823).

²⁴ Hajdúböszörmény Városának Integrált Városfejlesztési Stratégiája..., i. m., 2010. 179.

²⁵ KSH: Társadalmi helyzetkép 2010 – Lakáshelyzet..., i. m., 2010. 24.

Lakásterület és szobaszám

A Hajdúböszörmény városának adatszolgáltatása alapján, a 2010-ben készült Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának Felülvizsgálata című tanulmány²⁶ azt taglalja, hogy a város lakásainak átlagos alapterülete 83 m²; a városban élő romák lakásainak alapterülete 63,3 m², azaz negyedével kisebb, mint a városi átlag. A városban a két leggyakoribb lakásméret a 41-60 m², ami a m²mérete, és a 86–100 m²-es lakások. Ezzel szemben a roma háztartásokban a 30 m²alatti és a 41–60 m²-es lakások a leggyakoribbak.²⁷

Jelen kutatásunk alapján a hajdúböszörményi szegregátumokban 25 m² a legkisebb és 100 m² a legnagyobb lakás, ha mindent összevetünk, akkor 53,87 m² az átlagmérete a lakásoknak (szórás = 10,85). A 2010-es KSH Lakáshelyzet felmérésből kiderül, hogy Magyarországon az átlagos lakásméret 79 m²,²⁸ ehhez képest a kutatásunkban lényegesen kisebb átlagos lakásmérettel állunk szemben, amely összecseng a 2010-es hajdúböszörményi felméréssel is (lásd 2. táblázat).

A szobaszám és a lakásméret között erős korreláció figyelhető meg ($p = 0,000$, $r = 0,709$), viszont ezek függetlenek az egy háztartásban élők számától. Vagyis a lakás méretét nem az határozza meg, hogy hányan élnek az adott háztartásban, sokkal valószínűbb, hogy azt a család gazdasági helyzete determinálja. Ha a 2010-es laksűrűségi adatokat²⁹ összehasonlítjuk a jelen kutatás eredményeivel, akkor azt láthatjuk, hogy Magyarországon átlagosan 231 fő él száz lakásban, míg a hajdúböszörményi felmérésben ennek több mint a duplája, 561 fő a népsűrűség száz lakásonként. A roma háztartások létszáma több mint két és félszerese a városi átlagos háztartási létszámnak, a romák esetében nagyon magas laksűrűséget találunk. A 2010-es lakás számokkal összehasonlítva is más eredményt kapunk, hiszen a KSH adatai szerint 100 szobára 89 lakos jut, míg jelen felmérésünkben 100 szobában 467 fő él.

²⁶ Hajdúböszörmény Város Önkormányzata..., *i. m.*, 2008-2010. 8.

²⁷ Hajdúböszörmény Városának Integrált Városfejlesztési Stratégiája..., *i. m.*, 2010, 178.

²⁸ KSH: Társadalmi helyzetkép 2010 – Lakáshelyzet..., *i. m.*, 2010, 6.

²⁹ Uo.

	teljes minta		Nemzetisége			
			nem roma		roma	
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás
Egy lakásban élők száma* ($p=0,000$, Cramer's $V=0,281$)	5,67	2,82	4,09	1,94	6,00	2,88
Lakésterület* ($p=0,000$, $F=9,267$)	53,87	10,86	57,71	8,95	52,96	10,80
Szobaszám* ($p=0,000$, Cramer's $V=0,279$)	2,35	0,70	2,74	0,68	2,27	0,68

2. táblázat A lakhatási körülmények jellemzői ³⁰

A lakások komfortossága

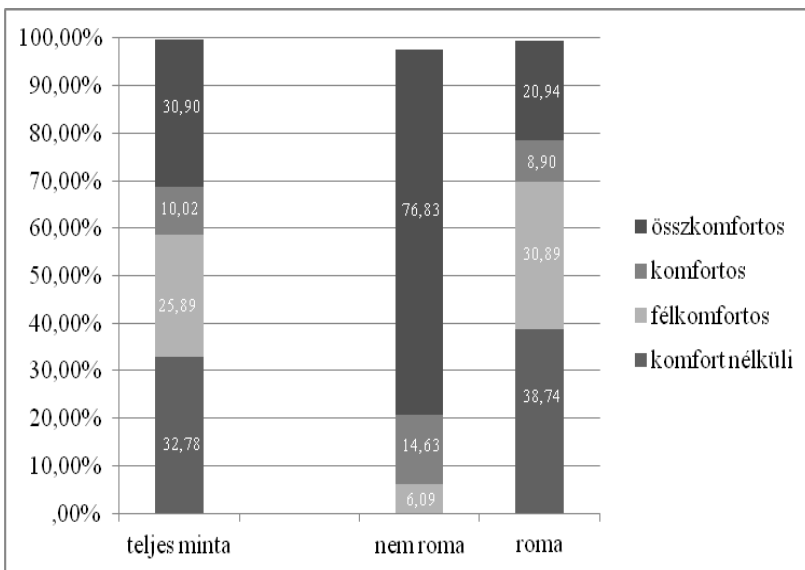
A város alacsony státuszú roma és nem roma háztartásainak a komfortossága kifejezetten alacsony. Különösen a fűtési módok tekintetében beszélhetünk erről,³¹ bár erre jelen felmérésünk nem tér ki. Az épületek műszaki állaga messze normák alatti, az egy főre jutó alapterület és légköbméter elégtelen, általában hiányzik a megfelelő ivóvíz, nincs csatornázás, nem megfelelőek vagy nincsenek is árnyékszékek, általában nincs villany, gáz, általában nincs járda és szilárd burkolatú közút. A szegregátumokban a komfort nélküli és félkomfortos lakások száma meghaladja az 58%-ot, az egyszobás lakások száma pedig 10% körüli, de eltéréseket találunk a város roma és nem roma lakosai között.

Ha a lakások jellemzőinél etnikai megoszlásnál is megtekintjük az értékeket, akkor látható, hogy zömében a roma háztartások a komfort nélküli, vagy félkomfortos lakások. Az ennél magasabb komfortfokozatú lakásokat jellemzően nem romák lakják. A két csoport közti különbség szignifikáns a komfortfokozat tekintetében ($p = 0,000$, Cramer's $V = 0,356$), azonban a képzeletbeli olló szára a roma és nem roma lakosokat összehasonlítva nem teljesen egyszerre nyílik. Míg a nem roma lakosoknál egy felfelé ívelő tendencia van, vagyis minél magasabb komfortfokozatú a lakás, annál többen élnek benne, addig a roma lakosoknál megfigyelhető, hogy igen magas, több mint 69%, akik alacsony komfortfokozatú lakásban laktak, és az

³⁰ A különböző kategóriák mentén jelzett szignifikanciaszint és erősség a két csoport közti különbséget jeleníti meg. A táblázatban kiemeltük a teljes mintához képesti minimum 10 %-os különbséget (abszolút értékben, irány jelzése nélkül).

³¹ Fónai Mihály – Fábíán Gergely – Filepné Nagy Éva – Pénzes Mariann: Szegénység, egészség és etnicitás..., *i. m.*, 2007, 67.

összkomfortos lakások 20,94%-át romák lakják. A komfortos lakások aránya a romák esetében csupán 8,9%, vagyis olyan, mintha a középréteg kevésbé lenne megtalálható a mintában szereplő roma népességben (lásd 3. táblázat). Igen mérsékelt számban látunk nem roma nemzetiséget jelölő lakókat az alacsony komfortfokozatú lakásokban, mindössze 8,54%-ot, szemben a roma lakosság 69,73%-val (lásd 2. ábra).

2. ábra A lakások komfortfokozatai a teljes mintában és eloszlása a roma és nem roma csoportokban

Szignifikáns a különbség a lakások komfortfokozatai és a kitöltő végzettsége között. Vagyis minél magasabban képzett a válaszadó, annál valószínűbb, hogy magasabb komfortfokozatú lakásban lakik ($p = 0,000$, Cramer's $V = 0,337$). Ennél a jelenségnél valószínűleg van egy közvetítő tényező is, a magasabb iskolai végzettséggel általában járó magasabb fizetés, mely alapján a lakás is magasabb kényelmi fokozatú lehet.

A szubjektív anyagi jólét megítélése

A legtöbb család az átlagos anyagi körülményeket jelölte meg, igaz a kérdőívben úgy szerepelt, hogy a többi családhoz képest jelölje meg az anyagi háttérüket, így mivel közel azonos anyagi háttérű családok élnek egymás mellett, így egymáshoz képest nem biztos, hogy releváns összehasonlítás. A szegregátumok jellemzőiből kiindulva ennél a kérdésnél is szembetűnő, hogy átlagon felüli életszínvonalat nem jelölt meg egy család sem.

A jólét szubjektív meghatározását objektívvé tehetjük azáltal, hogy összevetjük a megítélt anyagi háttérrel és a lakás komfortfokozatát. A két tényező között erős kapcsolatot figyelhetünk meg ($p = 0,000$, Cramer's $V = 0,356$), így a lakosok saját háztartásuk szubjektív gazdasági megítélése megerősítést kapott.

A független t-próbás vizsgálat erős, szignifikáns különbséget ($p = 0,000$; $t = 7,855$) mutatott a szubjektív anyagi jólét megítélésében a felmért háztartásokban a roma és nem roma családok között. A roma családok közel fele gondolja úgy, hogy szegénységben él, míg a nem roma családoknál ezen lakosok aránya nem éri el a 10 %-ot sem (lásd 3. táblázat).

Általánosságban lehet tudni, hogy milliós nagyságrendre tehető azok száma, akik ma Magyarországon szegénységben élnek, és a romák nagy többsége is közéjük tartozik. Az is köztudott, hogy minél szegényebb egy társadalmi csoport, annál több tagjai között a roma származású. Ráadásul a 2010-től életbe lépett kormányzati lépések megnövelték a szegényebbek terheit: az egykulcsos adó, a szociális juttatások csökkentése és maximalizálása kiemelten sújtotta a legszegényebb réteget.³²

Az adatok azt is alátámasztják, hogy minél rosszabb anyagi körülményeket jelöltek meg, annál többen élnek az adott háztartásban ($p = 0,000$, korreláció = $-0,436$). Ez megerősíti azokat a más kutatásból is leszűrhető általánosságokat, miszerint a gazdasági szűkösség a lehetséges oka több generáció, családtagok együttélésének.

³² Bíró Nagy András – Boros Tamás: A romák helyzete Magyarországon..., *i. m.*, 2012, 7.

		teljes minta	Nemzetisége	
			nem roma	roma
Komfortfokozat* ($p=0,000$, Cramer's $V=0,356$)	komfort nélküli	32,78%	,00%	38,74%
	félkomfortos	25,89%	6,09%	30,89%
	komfortos	10,02%	14,63%	8,90%
	összkomfortos	30,90%	76,83%	20,94%
	nem tudja	,42%	,00%	,52%
Szubjektív anyagi jólét* ($p=0,000$; Cramer's $V=0,751$)	szegénységben	39,46%	7,32%	46,34%
	átlagosan	58,25%	84,15%	53,14%
	jól	1,88%	8,54%	,52%
	átlagon felül	,42%	,00%	,00%

3. táblázat A komfortfokozat és szubjektív anyagi jólét megoszlása³³

Az arra a kérdésre adott válaszokban, miszerint mennyi lenne a kényelmesen elegendő összeg, nincs szignifikáns különbség a nem roma és roma csoportok között. A felmért családok úgy gondolják, hogy átlagosan 30 864 Ft/fő jövedelem kényelmesen elegendő egy hónapban. Ez a vágyott összeg egyébként töredéke a KSH adatai alapján a háztartások egy főre jutó éves átlagos jövedelmének, ami 2010-ben 82 906 Ft volt.³⁴

Azt is fontosnak tartottuk megkérdezni, hogy ha lenne lehetőségük, akkor elköltöznének-e a településről, és ha igen, mi lenne annak a fő motivációja. 65,1%-ban nem érznek késztetést a lakók, hogy elköltözzenek, 25,1%-uk költözne el, ha lehetősége lenne rá, és 9,8%-uk nem tudja, mit tenne ebben az esetben. Az igent válaszolók 30,4%-ának munka reményében költözne, csupán 4,7%-uk az oktatás miatt, a többiek az egyéb vagy nem tudja kategóriákat jelölték meg. A költözési kedv igen alacsony, a lakás és az anyagi körülményekhez képest, ugyanakkor ez a szegényebb, elmaradottabb rétegek sajátos vonása is, hiszen maga a szegénység kultúrája akadály a mobilitásban.

³³ A különböző kategóriák mentén jelzett szignifikanciaszint és erősség a két csoport közti különbséget jeleníti meg. A táblázatban kiemeltük a teljes mintához képesti minimum 10 %-os különbséget (abszolút értékben, irány jelzése nélkül).

³⁴ KSH: A háztartások..., *i. m.*, 2012.

Összességében a fenti állapotfelmérésből az szűrhető le, hogy a szegregációs folyamat által veszélyeztetett társadalmi csoportok között figyelemmel kell lenni a roma lakosságra, hiszen életkörülményeiket tekintve csaknem minden mutatóban a városi átlag alatt marad.

Oktatási intézményekhez való hozzáférés és nemzetiségi oktatás

A szegregátumok elkülönült telepeken, azaz olyan zárt települési egységekben helyezkednek el, amelyek a nem roma települések szélén vagy a településektől távol fekszenek, és a többé-kevésbé homogén roma népességnek adtak otthont. A halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek nagy számban élnek a szegregált településrészekben fekvő, például déli-lucernási lakásokban. Ezen önkormányzati lakások nagy részében nincs lehetőség arra, hogy a gyermek leüljön tanulni, könyvet olvasni. Igen szegényes létezésben élnek a gyermekek, a fekvőhelyen is csak zsúfolt alvás lehetősége biztosított, s nagyon nehéz az esti fürdés, a mosás megoldása még azoknál a családoknál is, ahol erre megvan az akarat. A legnagyobb számban a Déli Lucernás, Bodaszőlő és a Szőlőskertek területén vannak jelen a veszélyeztetett gyerekek.³⁵

Hajdúböszörményben esélyegyenlőségi tervet írtak az utóbbi években, melyben részletezik a hátrányos és a halmozottan hátrányos gyermekek oktatáshoz való hozzáféréseinek főbb célkitűzéseit és lépéseit. Eszerint az új intézménystruktúra kialakítása után át kell tekinteni a beiskolázási körzeteket, összhangban a hátrányos helyzetű tanulók integrált nevelési alapelveivel. A hátrányos helyzetű tanulók valamennyi intézményben azonos arányban legyenek jelen, figyelembe véve a lakóhely intézménytől való távolságát. A hátrányos helyzetű, elsősorban roma tanulók minél nagyobb számban történő bekapcsolása a képességkibontakoztató és az integrációs felkészítő programba társadalmi hátrányuk kompenzálására lehetőség. Ugyanakkor kiemelt fontosságú, hogy az iskolákban meg kell teremteni az integráltan nevelhető, sajátos

³⁵ Hajdúböszörmény Városának Integrált Városfejlesztési Stratégiája..., *i. m.*, 2010, 79.

nevelési igényű tanulók és hátrányos helyzetű tanulók befogadásának feltételeit.³⁶

A szegregátumok jellegzetességéhez tartozik, hogy a szolgáltatóhálózathoz, iskolához, közigazgatáshoz való kapcsolódás a távolság és az utak hiánya miatt elégtelen. Így jelen kutatásunkban is érdeklődtünk afelől, hogy a háztartásokhoz viszonyítva milyen távolságban kell a gyerekeknek iskolába járniuk. Azt találjuk, hogy legközelebb 0-0,5 km-re vannak az iskolák, a legmesszebb 80 km-re van a felmért lakásokhoz képest. A súlyozott átlag alapján átlagosan 2,92 km-re (szórás = 4,61) található oktatási intézmény a háztartásokhoz képest.

Nemzetiségi oktatás a településen elvétve található, a válaszadók mindösszesen 1,7%-a számol be arról, hogy van erre lehetőség, 75%-uk nem tud nemzetiségi oktatásról Hajdúböszörményben. Az elemzés során az is kiderült, hogy a nemzetiségi oktatást igénybe vevő családok nem hajdúböszörményi oktatási intézményekbe járnak, elképzelhető, hogy pont annak hiánya miatt. Hiszen ahhoz képest, milyen kevesen tudnak arról, hogy a településen folytatnak nemzetiségi oktatást/vagy éppen nincs rá lehetőség, a roma tanulók 6,61%-a olyan oktatási intézménybe jár, ahol nemzetiségi oktatás folyik, tehát az igény sok esetben megvan rá. Elképzelhető az is, hogy többen igénybe vennék, ha a közeli iskolá(k)ban is elérhető lenne kisebbségi oktatás.

A roma válaszadók 35,95%-a változtatna valamilyen módon a nemzetiségi oktatáson. Mivel igen kis arányban folytatnak nemzetiségi oktatást és kevesen tudnak arról, hogy egyáltalán van erre lehetőség, így feltételezhető, hogy éppenséggel a változtatás az lenne, hogy legyen nemzetiségi oktatás. Így az erre vonatkozó igényt érdemes figyelembe venni, hiszen jelenleg azoknak a tanulóknak, akik nemzetiségi oktatásban szeretnének részt venni, úgy tűnik, másik településre kell járniuk.

³⁶ MTA Gyerekszegénység Elleni program..., *i. m.*

		teljes minta	Nemzetisége	
			nem roma	roma
Nemzetiségi oktatás a településen* ($p=0,000$; Cramer's $V=0,148$)	van	1,68%	1,22%	1,85%
	nincs	75,00%	93,90%	70,71%
	nem tudja	23,32%	4,88%	27,44%
Igénybe veszi a nemzetiségi oktatást?* ($p=0,05$; Cramer's $V=0,113$)	igen	5,68%	,00%	6,61%
	nem	94,32%	100,00%	93,39%
Változtatna-e a nemzetiségi oktatáson?* ($p=0,000$; Cramer's $V=0,257$)	igen	29,92%	1,22%	35,70%
	nem	60,67%	98,78%	52,76%
	nem tudja	9,41%	,00%	11,55%

4. táblázat A nemzetiségi oktatással kapcsolatos adatok³⁷

Összegzés

A 2014-ben Hajdúböszörményben végzett felmérés során kitértünk a háztartások képviselő személyek demográfiai adataira, melyek közül a végzettséget, a foglalkoztatottsági adatokat és a nyelvhasználatot emeltük ki a tanulmányban. A felmérés során 479 háztartás került a végső mintába, melyek közül 382 roma, valamint 82 nem roma háztartásként definiálható (15 esetben nincs adatunk a nemzetiségre vonatkozóan). A végzettség kapcsán kapott adatok összecsengnek az előzetes kutatások tapasztalataival, miszerint ezen térségben élők jellemzően alacsonyabb iskolai végzettségről számoltak be, ugyanakkor a foglalkoztatottsági adatoknál meglepően magas számokkal találkoztunk. A magas foglalkoztatási ráta az éppen akkor Hajdúböszörményben aktuálisan folyó közmunkaprogram eredménye, mintsem az itt élők számára létrejött állandó munkahelyek és elhelyezkedési lehetőségek. Úgy tűnik, a munkavállalási problémákra az időszakos jellegű közfoglalkoztatottság átmeneti megoldást jelenthet – legalábbis ezzel a jelenséggel találkozhattunk nagy arányban jelen mintában –, ugyanakkor annak demoralizáló hatása, időszakos jellege és munkával járó alacsony bér miatt kérdéses annak valódi eredménye. A felmért hajdúböszörményi településrész lakásai, háztartásai, azok lakhatási jellemzői úgy mint a lakásméret, a komfortfokozat, valamint az egy háztartásban élők száma is a szegregált

³⁷ A különböző kategóriák mentén jelzett szignifikanciaszint és erősség a két csoport közti különbséget jeleníti meg. A táblázatban kiemeltük a teljes mintához képesti minimum 10 %-os különbséget (abszolút értékben, irány jelzése nélkül).

településrészek jellemző lakáshatási viszonyait tükrözik. Ezen belül a roma és nem roma lakások komfortfokozatai között szignifikáns különbség mutatkozott, melynek magyarázatában az anyagi különbségek mellett az esetleges kulturális különbözőségek is szerepet játszhatnak.

A 2010-es felmérés szerint igen szegényes életterben élnek a hajdúböszörményi gyermekek és a város célként tüzte ki az oktatáshoz való szélesebb hozzáférhetőség biztosításának lehetőségét, illetve kifejezetten törekszenek a szegregációs jelenségek visszaszorítására is. Jelen kutatásunk leginkább az oktatási intézmények földrajzi távolságát, illetve a nemzetiségi oktatás kérdését taglalta. A felmérés alapján az bizonyos, hogy a hajdúböszörményi mintán feltárt nemzetiségi oktatás hiányosságai gyakorlati intézkedéseket igényelnek.

Felhasznált irodalom

Bíró Nagy András – Boros Tamás: A romák helyzete Magyarországon és a kitörés útja a szegénységből. In: *Policy Solutions*, 2012, 18.

Fónai Mihály – Fábíán Gergely – Filepné Nagy Éva – Pénzes Mariann: Szegénység, egészség és etnicitás: Északkelet-Magyarországi kutatások empirikus tapasztalatai. In: *Szociológiai Szemle*, 2007, 3-4. sz., 53-81.

Fórizs László: *Közfoglalkoztatás. Hajdúböszörmény Városának Hivatalos Honlapja.*
<http://www.hajduboszormeny.hu/onkormanyzat/index.php/cikk/242-kozfoglalkoztatatas> (2015-10-20)

Hajdúböszörmény Város Önkormányzata: Szociális Szolgáltatástervezési Koncepciójának Felülvizsgálata. 2008-2010.
http://www.szocialisportal.hu/c/document_library/get_file?p_l_id=17880&groupId=10504&folderId=19683&name=DLFE-979.pdf (2015-10-20)

Hajdúböszörmény Városának Integrált Városfejlesztési Stratégiája, 2010. http://www.terport.hu/webfm_send/3820 (2015-10-20)

- Heltai János Imre: *A magyarországi cigány lakosság által beszélt nyelvek*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1999.
- Kadét Ernő – Varró Gabriella: *A roma lakosság hozzáférése az Unió fejlesztési forrásokhoz Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. Budapest, TASZ, 2010. 199. http://tasz.hu/files/tasz/imce/Varro_kadet_kutatas.pdf (2015-10-20)
- Kertesi Gábor – Varga Júlia: Foglalkoztatottság és iskolázottság Magyarországon. In: *Közgazdasági Szemle*, 2005, július-augusztus, 633-662.
- Kertesi Gábor: *Társadalmi felzárkóztatás és a romák integrációja: empirikus eredmények az oktatás területéről*. Konferencia-előadás. MTA TK KI 2010.szeptember 28.
- KSH: Társadalmi helyzetkép 2010 – Lakáshelyzet. 2010. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/thk/thk10_lakas.pdf
- KSH: 2011. évi Népszámlálás. Területi adatok – Hajdú-Bihar megye. 141. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_09_2011.pdf (2015-10-20)
- KSH: A háztartások egy főre jutó éves átlagos jövedelme jövedelemforrások szerint. 2012. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zhc006b.html (2015-10-20)
- Lakatos Szilvia: A románi/lovári nyelv. In: Forray R. Katalin (szerk.): *Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2006, 112-130.
- Marián Béla: *Roma Társadalom*. Kutatási zárójelentés. 2009. 51. <https://uccuprojekt.files.wordpress.com/2010/04/romak-marketing-centrum.pdf> (2015-10-20)
- Mező Barna: *Párhuzamos társadalmak – szegregációs és integrációs folyamatok Hajdúböszörményben*. Doktori dolgozat, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2013.
- MTA Gyerekszegénység Elleni program: *Esélyegyenlőségi terv – Hajdúböszörmény*.

http://www.gyerekesely.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=231 (2015-10-20)

Surányi Éva – Kézdi Gábor: *Nem-kognitív készségek mérése az oktatási integrációs program hatásvizsgálatában*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2010.

Szabóné Kármán Judit: *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2012, 29-55.

Székelyi Mária – Örkény Antal – Csepeli György: Romakép a mai magyar társadalomban. In: *Szociológiai Szemle*, 2001, 3.sz., 19-46.

Tímár Lajos: A szociológia és geográfia pörlekedésének egy lezáratlan fejezete. In: *Tér és társadalom*, 1988, 2. sz., 86-93.

Tót Éva: A hátrányos helyzetű tanulók családi körülményei. In: *Educatio*, 1997, 1.sz., 8-23.

Tóth Antal: Hajdúböszörmény településmorfológiai képződményeinek változásai a XIX-XX. században. In: *Tér és társadalom*. 1996, 1-2.sz., 111-121.

BOGDÁN PÉTER*

Cigány gyerekek a *Köznevelés* című folyóirat 1983 és 1987 között megjelent cikkeinek tükrében

Bevezető

1978 és 1998 között a pedagógiai szaksajtóban neveléstudósok, oktatáspolitikusok, oktatási szakértők és közírók tollából különböző oktatási stratégiák, oktatási modellek és módszerek, elképzelések láttak napvilágot arra vonatkozóan, hogy a roma gyermekeket miként lehetne vagy miként kellene nevelni. Mindezen ideig azonban nem született olyan összefoglaló-elemző mű ezekről a munkákról, amelynek segítségével ki lehetne mutatni, hogy az 1978 és 1998 között eltelt időben milyen nevelés-felfogásbeli tendenciák szerint, illetve nevelési elvek mentén rendeződtek el a különböző elképzelések a pedagógiai szaksajtóban. *A romák oktatásával kapcsolatos kérdések a pedagógiai szaksajtó tükrében (1978-1998)* című készülő doktori disszertációm arra fog kísérletet tenni, hogy megállapítsa azt, milyen nagyobb meritésű, általános kategóriákba sorolhatók a tárgyalt húsz év javasolt oktatási stratégiái, modelljei és módszerei. Emellett az is vizsgálat tárgyát képezi, hogy a romákra vonatkozó történeti tudás megléte vagy éppen annak hiánya miképpen befolyásolta a roma gyermekek nevelhetőségére vonatkozó elképzeléseket, hogy a roma gyermekek problémáira vonatkozó válaszok mennyire illeszkedtek bele az adott korszak társadalom-felfogásába, iskolaelméletébe. Arra is kísérletet tesz a kutatás, hogy ezen folyamatokat és rendszerezést szociális és történeti-politikai keretekbe ágyazza.

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: bogdan.peter@tk.mta.hu

Köznevelés (1983-1987)

A jelen munkámban a kutatásom második merítése kerül az olvasók elé¹, amelynek során a *Köznevelés* című oktatási hetilap 1983 és 1987 között megjelent roma tematikájú írásait veszem górcső alá, s mivel a tárgyalt öt évben kevés, a roma gyermekekre vonatkozó, oktatási stratégia rajzolódott ki a vizsgálódásom során, a kutatást kiterjesztettem az összes olyan írásos anyagra is, amely valamilyen oknál fogva kapcsolódott a roma tematikához, vagy amelyben akár csak egyszer is előfordult – a kor szóhasználatának megfelelően – a cigány szó. Az elemzésben szereplő táblázatokból kiderül, hogy a kutatás alaphipotézisének megfelelő hét neveléspolitikai koncepció mellett² – a közgondolkodásban bekövetkezett differenciálódás miatt – egyéb besorolásokra is sor került.

1983

1983-ban a vizsgált szaklapban 22 olyan írás jelent meg, amely a cigány gyerekekkel foglalkozott, a következő kategóriákban:

a roma tematika negligálása-modell	-
asszimiláció-modell	
integráció-modell	1
szegregáció-modell	2
a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	3
a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	2
asszimiláció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	1
szegregáció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	1

¹ Az első merítés a következő volt: Bogdán Péter: Cigánygyerekek a Köznevelés című folyóirat tükrében (1978-1982). In: *Iskolakultúra*, 2011, 6-7. szám, 61-70.

² A pedagógiai szaksajtóban 1978 és 1998 között legalább hét neveléspolitikai koncepció jelenik meg: a roma tematika negligálása, az asszimiláció, az integráció, a szegregáció, a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása, a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása, multikulturalizmus.

a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	3
integráció-modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	1
multikulturalizmus-modell	-
integrációs-szegregációs modell	
integrációs-szegregációs modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	1
roma gyermekekről szóló hír	-
roma gyermekekről szóló riport	-
roma gyermekekről szóló helyzetképadás	-
roma gyermekekre vonatkozó információkat tartalmazó publicisztika, tanulmány	2
roma gyermekekre vonatkozó részek politikusi megnyilatkozásokban	1
kapcsolódó írás	2
helyesbítés	
szemle	1
portré	-
novella	-
módszertani írás	-
egyéb	1
összesen:	22

Az 1983-as évről az mondható el, hogy az 1978-1982-es időszakhoz képest a pedagógiai kutatók, oktatási és nevelési szakértők, valamint a különböző rovatokban megnyilvánuló tanárok és tanítók gondolkodása – a roma tematikát illetően – tovább variálódott.

Ebben az évben emiatt növekedett a szakcikknek tartalmát minősítő kategóriák száma is, amelynek során az figyelhető meg, hogy miközben a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása rendkívüli módon felerősödött, aközben ez a fajta gondolkodás immáron összekeveredett azzal az asszimilációs, szegregációs, integrációs és szociális szemlélettel, amelyek a megelőző öt évben szinte kizárólagosan önálló minősítési kategóriákat képeztek.

Az 1983-ban keletkezett írásoknak fontos jellemzője az is, hogy döntő többségében a szerzők nem gondolkodtak abban, hogy az iskoláknak igazodnia kellene a szociális és etnikai háttérükben

jelentősen megváltozott gyermekösszetételhez. Szinte általánosan elmondható, hogy a szerzők azt fogalmazták meg: a tanulóknak kell hozzáidomulni a középosztályra szabott tanintézményi feltétekhez és nem csak szociálisan, de kulturálisan is, amelyből fakadóan a cigány gyermekek és családjuk inkább bűnbakokként voltak ábrázolva, semmint olyan közösségként, amelyen hatékonyan lehet segíteni a rendelkezésre álló pedagógiai eszköztár variálásával.

Csoma Gyula a *Merre tart az iskolai felnőttoktatás?* című írásában – a fentebb leírtak szellemében – azt írta le, hogy a hagyományos felnőttképzésben egyre nagyobb teret nyernek a túlkoros roma tanulók, s ez az oktatási terep lehet az eszköze annak, hogy a cigány diákok minél hatékonyabban asszimilálódjanak.

Thuránszky Lehelné pályázati úton benyújtott. *Kutya az üvegszekrényben* című novellájában egy olyan roma gyermeket mutatott be, akinek a családja előli egyetlen menekülési útvonal az volt, hogy iskolába jár, de mivel szükség volt az ő keresetére is, ezért az iskolához ellenségesen álló anya kiszakította őt a szakmunkásiskolából. A történet azt üzentte 1983-ban, hogy a cigány gyerekek otthona mind infrastrukturálisan, mind egzisztenciálisan, mind szellemileg lerombolódott, s csak a jóindulatú iskola és a pedagógus lehet az ellenpont, amelynek következtében a főszereplő roma fiú tanult és sikeres munkássá vált.

A roma tematika etnikus alapon való megközelítését preferálta Novák Gábor *Kutatómunka a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karán* című írása is, amely Várnagy Elemér azon kutatásait ismertette, amelynek keretében hátrányos helyzetű roma gyermekek művészeti és személyiségfejlesztésével foglalkozott, de ugyanez a témakör – B. Pongrácz Évával közösen jegyezve – Várnagy Elemér tollából is terítékre került a *Köznevelés* hasábjain *Hátrányos helyzetű gyermekek képzőművészeti nevelése* címmel. Ez utóbbi cikkből az derült ki, hogy a kutatást a hátrányos helyzetű gyermekekre szabták, mégis döntő többségében romákkal kapcsolatos elemzés született. Az írás megkérdőjelezte, hogy a cigány diákok képességbeli fejlettsége a környezeti adottságoktól függ. A szerzők csupán azt ismerték el, hogy ebben a tézisben van igazság, de sokkal inkább arra tették a voksot, hogy a roma tanulók – nem roma társaikhoz képest – olyan pozitív adottságokkal rendelkeznek, amelyeket figyelembe kellene venni a fejlesztésük során. B.Pongrácz Éva és Várnagy Elemér ebben az írásban a

negatív előítéletek élet pozitívvá változtatta, miközben nem számoltak azzal, hogy a pozitív előítéletek is ugyanolyan alaptalan megközelítések, mint a negatívak, azaz – a jó szándék ellenére is – olyan elméleti alapozással próbálkoztak, amely szintén magában hordozta a gyakorlati (etnikai alapon történő) elkülönítés veszélyét.

Balázs Mihály tollából *Egy régen várt könyv olvasása közben* címmel olyan írás jelent meg, amely elsősorban nem pedagógiai vonatkozású, sokkal inkább a romák és nem romák viszonyát taglalta. A szerző olvasmányai alapján visszaütötte azt az állítást, hogy a romák iparosként az egész feudális Európát meghaladó tudással érkeztek meg mai lakhelyeikre, és elmélkedett azon is, hogy ha bár valóban igaz, hogy a II. Világháború után még a napszámos romákat is kiszorították a földosztásból, az akkor sem róható fel a többségi társadalomnak, mert a nem romák már sokkal régebben voltak földművelők, mint a cigányok.

Balázs Mihály írásában – általában – elutasította a cigánykérdés azon megközelítéseit, amelyek a többségi társadalmon kéri számon annak hibáit, mert szerinte ez történelmietlen, s olyan véleményalkotókkal szimpatizált (Várnagy Elemér, Báthory János, Vekerdí József), akikkel a roma értelmiségi réteg nem tudott vagy nem kívánt semmilyen formában azonosulni már a 80-as években sem.

Gyergyói Sándor *A cigánytanulók oktatása Hajdú-Bihar megyében* című írása érdekes átmenetet képezett a szakcikkek között, amennyiben a cigánykérdést szociális kérdésként fogta fel, mégis megengedhetőnek tartotta, hogy rövid időszakra, indokolt esetekben, csak a sikeres felzárkózás megtörténteig, szegregálják a roma tanulókat, mielőtt integrált környezetbe helyeznék őket.

Czuczú Tibor (cigány származású szakfelügyelő) *Cigánygyerekek az iskolában* című írása abból a szempontból volt figyelemre méltó, hogy tárgyalta a romák és nem romák, valamint az iskola és a cigány gyerekek, cigány szülők viszonyrendszerét. A szerző részletesen és hosszan elemezte azt, hogy milyen szociális háttere van a roma diákoknak és családoknak, konzekvenciát vont le arra vonatkozóan, hogy milyen reakciókat vált ki a hátrányos helyzet és a tanulatlanság, a nehéz szociális helyzet. Az írás tartalmazott kifejezetten negatív előítéleteket, túlzásokat, rasszista megjegyzéseket és általánosításokat is a cigányokkal kapcsolatosan, ugyanakkor rendkívüli alapozással adott konkrét tanácsokat arra

vonatkozóan, hogy egy pedagógusnak és egy iskolának miként és hogyan kell felkészülnie a számára idegen szociális és szocializációs környezetre, ha azt akarja, hogy a roma tanulók ugyanolyan sikeresek legyenek, mint nem roma társaik. Czuczú határozottan állást foglalt a cigány gyermekek beóvodáztatása mellett, mert szerinte az nemcsak a 8. osztály sikeres elvégzését alapozza meg, de a továbbtanulást is.

Rácz Gyöngyi *A cigánycsalád és az iskola* című írása sok tekintetben hasonlított Czuczú Tibor cikkéhez, amennyiben szintén részletekig menően tárgyalta a romák és nem romák kapcsolatrendszerét, valamint a roma diákok, szülők és az iskola viszonyát, az eredményesség, a hatékonyság mikéntjét. Ugyanakkor nagyon fontos eltérés volt az, hogy Rácz Gyöngyi a cigánykérdést kizárólagosan szociális kérdésként – és előítéletmentesen – kezelte akkor, amikor a roma tanulók oktatási kérdéseiről volt szó. Czuczú Tiborhoz hasonlóan *A cigánycsalád és az iskola* című cikk szerzője szintén nagy teret szentelt a pedagógiai instrukcióknak, de annak a széles tudásbázisnak is, amit a roma családok szociális adottságainak tárháza jelent. Rácz Gyöngyi tulajdonképpen azt a nézetét fejtette ki, hogy a romák és az iskola kapcsolatában a pedagógusnak van a legnagyobb felelőssége, mert rajta múlik a harmonikus viszony kialakítása. Ebből a szempontból a tárgyalt írás mérföldkő, mert szakított azzal az alapállással, hogy minden iskolai kudarcért a cigányok a felelősek, s ezzel közvetve azt is sugallta: a pedagógusoknak és az iskolarendszernek kell alkalmazkodnia a megváltozott szociális és szocializációs háttérű gyermekösszetételhez.

Varjas Endre *A pártfogolt* című filmkritikája szintén nem volt szorosan pedagógiai vonatkozású, de fontos megemlíteni, mert Rácz Gyöngyi írása mellett – kisebbségi véleményként – ez volt a másik olyan írás, amely amellett tette le a voksot, hogy a cigányság nem felelős a hátrányaiért, és a hátrányaiból következő szociális és szocializációs lemaradásáért.

Az 1983-as évben az integráció és a szegregáció kérdése nem jelent meg karakteresen. Csontos Magda *Vanyarc új iskolája* című írása volt az egyetlen, amely a vanyarci cigányságot integrálódott közösségként ábrázolta, a szegregáció pedig csak felszínesen jelent meg, szinte közvetlenül nem is bizonyíthatóan, így Szabó László a

Kisdobosok a szakkörben és a Somogy megye művelődésügyének helyzete című írásokban.

Az év során az egyetlen politikai megnyilatkozást Aczél György a *Minden változásban, minden korszerűsítésben érdekeltté kell tenni a nevelőket* című írásában tette. Ebben a politikus egyenrangú állampolgároként ismerte el a romákat, úgy vélte, hogy 15-20 évvel korábban rosszabb volt a romák iskolázottsági mutatója, de elismerte azt is, hogy 1983-ban is van még mit tenni.

Összegezve az 1983-as évet az állapítható meg, hogy erősebbek voltak azok a hangok, amelyek a romákat hibáztatták az iskolai sikertelenségük miatt, mégpedig azért, mert a velük kapcsolatos oktatási problémákat nem pedagógiai eszközökkel, hanem etnikai alapállásból akarták megoldani. Integrációról szinte szó sem esett, de az viszont pozitívum, hogy a kizárólagos szegregáció is majdnem háttérbe szorult, miközben a szociális és tisztán pedagógiai megközelítések is teret kaptak.

1983-ban a két legjelentősebb írást Czuczú Tibor és Ráczy Gyöngyi jegyezte, amelyek között, ha voltak is módszertani átfedések, mégsem lehet őket egy lapon említeni, mert az előbbi etnikus alapon – sokszor – előítéletesen közelített a cigányokhoz, míg az utóbbi szociális alapon elutasította a prejudikálást. Ugyanakkor jelzi a két írás megjelentetése azt is, hogy maga a *Köznevelés* sem tudta eldönteni: hová tegye le a voksot?

1984

1984-ben a *Köznevelés*ben 22 írás jelent meg a következő kategóriákban:

a roma tematika negligálása-modell	
asszimiláció-modell	
integráció-modell	
szegregáció-modell	
a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	3
a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	2
asszimiláció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	
szegregáció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	2

a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	
integráció-modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása modell	
multikulturalizmus-modell	
integrációs-szegregációs modell	
integrációs-szegregációs modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	
integrációs-szegregációs modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	2
roma gyerekekről szóló hír	2
roma gyerekekről szóló riport	
roma gyerekekről szóló helyzetképadás	
roma gyerekekre vonatkozó információkat tartalmazó publicisztika, tanulmány	2
roma gyerekekre vonatkozó részek politikusi megnyilatkozásokban	1
kapcsolódó írás	6
helyesbítés	
szemle	2
portré	
novella	
módszertani írás	
egyéb	
összesen:	22

Ebben az évben egy kategóriával tovább bővült a minősítési címkék száma az *integrációs-szegregációs modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell* bevezetésével. Azt is meg kell jegyezni, hogy felerősödött a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekekről általánosságban fogalmazó beszéd, amelynek köszönhetően a 22 írásból 6 cikk csak a *kapcsolódó* írás minősítést kapta meg, annak okán, hogy a szerzők – döntő többségében – egyszer sem írták le a cigány/roma szavakat, csupán csak sejteni lehet azt, hogy a statisztikai és egyéb mérési adatok mögött a cigány tanulókra (is) gondoltak.

Az első ilyen írás Martin László tollából született *Szelekció az általános iskolában* címmel, amelyben Ladányi János és Csanádi Gábor azonos címet viselő könyvét mutatta be a következő

következtetésekkel: A társadalomban igény van arra, hogy a magasabb társadalmi státuszú gyereket magasabb társadalmi státuszú pedagógus oktassa, ami ütközik az alacsony státuszú gyermekek érdekeivel. A kiegészítő iskola szelep arra, hogy az általános iskolák megszabaduljanak azoktól az alacsony státuszú diákoktól, akik zavarják azt az iskolát, amibe nem illeszkednek bele. Ennek oka abban keresendő, hogy fontosabb néhány tehetség felmutatása, mint a hátrányos helyzetűek szinten tartása, felzárkóztatása, vagy a kudarcoktól való megmentése.

Vári Zsuzsának a *Tanácsstalan tanácsadók* című írása is csak „rébuszokban” beszélt, amennyiben arról értekezett, hogy a nevelési tanácsadás rendszere miként ütközik az oktatási és gyermekvédelmi rendszer (iskola, gyámügyi hivatal, minisztérium) azon eltérő érdekeivel, amely mindenáron a problémás gyermekek ügyeinek adminisztratív elsimítását és a diszkriminációt várják el tőle.

Ez az írás nagy port kavart, amennyiben három szerző (Hoffmann Gertrúd, Horányi Györgyné, András Tivadar) válaszreakcióit is kiváltotta. Hoffmann Gertrúd és Horányi Györgyné külön-külön is kifogásolta Vári Zsuzsának azon elképzelését, hogy a nevelési tanácsadórendszer egy pusztán gyermekpszichoterápiás intézmény legyen, s kirekessze azon gyermekeket, akiket a családi vagy iskolai környezet veszélyezett azon indoknál fogva, hogy nem a gyermek sérült, hanem a környezet ellenséges.

A cigánykérdés etnikus megközelítését preferáló Várnagy Elemér *Nyelvek, írásbeli hagyományok nélkül* címmel írt egy olyan londoni konferenciáról, amelyen a különböző nyelvek írásbeliségéről tanácskoztak. A rendezvényen B.Pongrácz Éva, Várnagy Elemér vett részt Magyarországról, illetve felolvasták Szegő László állásfoglalását.

Szegő szerint a közép-európai roma nyelvjárások történeti fejlődése (az irodalmi törekvések, a nyelvjárások közeledése) felveti a közös írásbeliség és helyesírás szükségességét. Míg B.Pongrácz Éva és Várnagy Elemér a beás gyermekek körében végzett kísérleteikről beszéltek – nemzetközi szinten is – levonva azt a konzekvenciát, hogy képzőművészeti tevékenységgel, néptáncsal és színjátszással lehet fejleszteni a beás tanulók beszédképességét, amire azért van szükség, mert nem rendelkeznek nyelvi kultúrával annak okán, hogy nyelváltáson mentek keresztül. B.Pongrácz Éva és Várnagy Elemér ez utóbbi állásfoglalása – már 1984-ben is –

megkérdőjelezhető volt, mert a bolgár és a román közösségekről is elmondható, hogy megváltozott a nyelvük, mégsem „vádolta” soha senki őket azzal, hogy nem rendelkeznek megfelelő nyelvi kulturáltsággal.

A roma nyelvi tematika más formában is szóba került 1984-ben. Szegő László *Képes szótár cigány nyelven* című írásában Karsai Ervin és Rostás-Farkas György *Kenyva kipunca – Képes szótár* című tankönyvét elemezte, illetve kritizálta annak pedagógiai hiányosságai miatt. Ugyanakkor Szegő írása kiváltotta Vekerdi Tamás válaszát is, aki messzemenően nem értett egyet Szegő Lászlóval, azokban a – romákra vonatkozó – demográfiai és nyelvi adatokban, amelyek korábban a *Képes szótár cigány nyelven* című írásban jelentek meg.

Ebben az évben továbbra sem volt változás a tekintetben, hogy a roma gyermekeket szegregálni kell-e vagy integrálni. Születtek olyan írások, amelyek a szegregációt részesítették előnyben (*Gyermekvédelem Zala megyében, Postánkból*), voltak olyan cikkek, amelyek a szegregáció és az integráció közötti ingadozást ábrázolták (Novák Gábor: *A közoktatás múltja és jelene Szabolcs-Szatmár megyében – Beszélgetés dr.Kuknyó Jánossal a megyei tanács művelődési osztályának vezetőjével*, Bárdos Deák Béláné: *A tankötelezettség statisztikája*), de egyetlen olyan írás sem volt, amely az integrációt preferálta volna, miközben azért születtek olyan írások is, amelyek visszautasították a romák etnikus megközelítését azáltal, hogy szociális szempontok mentén elemezték a cigányok problémáit.

Ez utóbbi kategóriába tartozik Csabay Lászlónénak – a Művelődési Minisztérium Gyógypedagógiai Csoportjának vezetőjének – *A gyógypedagógiai nevelés eredményei és feladatai* című írása, amely kategorikusan kijelenti, hogy kiegészítő vagy foglalkoztató iskolába csak olyan gyermek kerülhet, akinek idegrendszeri károsodásra visszavezethető problémái vannak a tanulás során, s ezen az állásponton nem is hajlandó változtatni. Konkrétan kimondja: az elmaradott vagy eltérő szociokulturális környezetből érkező, retardált, nyelvi nehézséggel küzdő gyermekek felzárkóztatása, fejlesztése nem a kiegészítő iskolák feladata, s éppen ezért azt is kifogásolta, hogy a cigány gyerekeknek magas az aránya a kiegészítő iskolákban.

A közoktatás fejlesztési programja – Javaslat az őszi nevelési értekezlet tematikájához című írás is azt javasolta a kiegészítő

iskoláknak, hogy a nevelőtestületek vitassák meg, hogy milyen helyi tényezők okozzák az iskola azon funkciózavarát, hogy a cigány gyermekek túlréprezentáltak az oktatási intézmény diákjainak körében.

Végül két írást érdemes még megemlíteni 1984-ből. Forray R. Katalin *Eredmények és problémák az osztrák oktatásban* című írása szerint a romák nem jelentenek problémát az ausztriai oktatási rendszerben, mert számuk elenyésző. Az igaz, hogy a szülők építőmunkások, dunai hajósok, ezért a cigány gyermekek sokszor nem tudnak iskolába járni, mégsem vetődnek fel komolyan problémák, ugyanis az osztrák oktatási rendszerben megengedett az, hogy két évig osztályozás nélkül tanítsanak az iskolák, s hogy az ismeretszintről vizsgák formájában győződjenek meg.

Köpeczi Béla *Az eredményekben kiuntetett szerepük volt a sok nehézséggel küzdő pedagógusoknak, akiknek támogatása, presztízs-növelése, megbecsülése egyik legfőbb feladatunk* című írásában – a politika oldaláról – kifogásolta a kiegészítő és gyógypedagógiai intézményhálózat elégtelenségét, a cigány származású és hátrányos helyzetű diákok indokolatlan módon kiegészítő iskolába történő áthelyezését.

Összegezve az 1984-es évet az állapítható meg, hogy az országban továbbra is egyszerre volt jelen a cigánykérdés etnikus és szociális megközelítése. A hatalom a cigánykérdés pedagógiai vonatkozásait inkább szociális szempontok mentén közelítette meg, miközben az oktatási és nevelési rendszer helyi alkalmazottai, kutatói és irányítói nem egyszer az etnicizálás mellett foglaltak állást gyakorlati lépéseikkel. Az integrációs elképzelések szinte fel sem merültek, a szegregációs koncepciók viszont annál inkább. Ugyanakkor a *kapcsolódó* írásokból határozottan érzékelhető az is, hogy volt egy olyan értelmiségi réteg is 1984-ben, amely próbálta deetnicizálni a roma ügyet azáltal, hogy a hátrányos helyzetűek tágabb fogalomkörén belül tárgyalta a cigányok problémáit.

1984-ben megtapasztalható volt az is, hogy a roma gyermekek gondjai nyomást gyakoroltak a magyarországi oktatási és nevelési rendszerre, amelynek nyomán a szakma képviselői között elindult egy olyan vita, amely a tanulási nehézséggel küszködők helyzetének rendezését akarta elérni úgy, hogy közben nem mondták ki: ez utóbbiak alatt sok esetben a roma diákokat értik.

1985

1985-ben újfent 22 írás foglalkozott valamilyen vonatkozásban a roma gyermekek oktatásával az alábbi kategóriák szerint:

a roma tematika negligálása-modell	
asszimiláció-modell	
integráció-modell	1
szegregáció-modell	
a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	
a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	
asszimiláció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	
szegregáció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	2
a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	1
integráció-modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	
integráció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	1
multikulturalizmus-modell	
integrációs-szegregációs modell	
integrációs-szegregációs modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	
integrációs-szegregációs modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	
roma gyermekekről szóló hír	4
roma gyermekekről szóló riport	
roma gyermekekről szóló helyzetképadás	
roma gyermekekre vonatkozó információkat tartalmazó publicisztika, tanulmány	7
roma gyermekekre vonatkozó részek politikusi megnyilatkozásokban	
kapcsolódó írás	1
helyesbítés	
szemle	2
portré	

novella	
módszertani írás	
egyéb	3
összesen:	22

A tárgyalt évben ismét be kellett vezetni egy újabb minősítő kategóriát (*integráció modell – a a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell*), s azt is le kell szögezni, hogy a *Köznevelés* hasábjain kevesebb figyelmet fordítottak a szerzők arra, hogy miként kell hatékonyan foglalkozni a roma gyermekekkel, még akkor is, ha 1984-ben szintén 22 írás hozható kapcsolatba a roma tematikával.

Míg 1984-ben a *kapcsolódó* írások kaptak kiemeltebb szerepet, addig 1985-ben a helyzetképadások voltak jellemzőek. Összesen 4 esetben jelentek meg hírek roma gyermekekkel kapcsolatosan, és 7 esetben jelentek meg olyan írások, amelyek a cigány tanulók oktatásával összefüggően közöltek adatokat.

A hírekből a *Köznevelés* olvasói arról értesülhettek, hogy Békés megyében tízezer cigány él, akik közül 1850 az általános iskoláskorú, mégis a 45 százalékuk nem fejezi be a nyolc osztályt, így Békésben az az elsődleges törekvés, hogy a roma gyermekek minél nagyobb hányada jusson óvodába és iskolai előkészítőbe.

Az oktatási hetilap hírt adott arról is, hogy Kunmadarason havonta kétszer klubfoglalkozást tartanak a roma gyermekeknek, amelynek keretében mesét és zenét hallgatnak, valamint elsajátítják a diákok a számolás és az egészségügyi tudnivalók alapjait.

1985 júniusában az érdeklődők azt tudhatták meg, hogy Országos Cigány Tanács alakult Budapesten, amely a Hazafias Népfront országos elnöksége mellett fog működni, s hatókörébe tartoznak a cigány gyermekek oktatásának kérdései, a beilleszkedési gondok, a nyelvi hátrányok leküzdése az iskola kezdő szakaszában.

Az adatközlő írások közül Novák Gábor *A büntetés és a nevelés kapcsolata ügyészi szemmel* című írását érdemes kiemelni, amely szerint a gyermekvédelmi felelősöknek a leggyakrabban az állami gondozott és a cigány gyermekek okoznak gondot. Az írás kifejezetten azt állította, hogy az erőszakos bűncselekmények 60-70 százalékát roma gyermekek követik el.

Házi Lajos *Milyenek a nevelőintézetek?* című írása is arról értekezett – többek között –, hogy a cigány gyerekek körében gyakori az erőszakos bűncselekmény, emiatt a javítóintézetes fiataloknak csaknem fele: roma.

Novák István és Soós Jánosné *A gyógypedagógiai oktatás helyzete Pest megyében* című írásából az derült ki, hogy Pest megyében a kisegítő iskolás tanulók 28 százaléka roma származású, míg a *Többen kapnak nevelési segílyt – A gyermekvédelem adatai* című cikk azt tudatta, hogy 116 nevelőotthon 12.835 gyermekének a 45,5 százaléka cigány, illetve 7 nevelőotthon 1023 fiatakorújának 45,3 százaléka roma.

Vati Papp Ferenc *Bicska helyett számítógép* című írása – sok minden egyéb mellett – azt említette meg, hogy Karádon évről évre nő a veszélyeztetett tanulók száma, akik ráadásul döntő többségében cigányok.

Kerekes László *Tanév eleji információk – Az általános iskoláról* címet viselő cikkéből az is kiderült, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint 200-nál több olyan iskola volt az országban, amely sok hátrányos helyzetű és veszélyeztetett tanulóval küszködött, köztük rengeteg roma gyermekkel, miközben a képzett pedagógusok száma elenyésző volt.

Az írás szerint a roma gyermekek beóvodáztatása nem volt kielégítő, pedig nekik és a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeknek az hozta volna meg a legnagyobb sikert. Az írás megállapította azt is, hogy tenni kell azért, ha azt akarják, hogy a roma szülők elzárkózását feloldják.

Kerekes írt arról, hogy a cigány gyerekek esetében a tanfolyami felkészítés nem elegendő a sok hiányzás, a fejlesztő programok és alkalmazások hiánya, a nem meg felelő taneszköz, a kidolgozatlan módszertan és a pedagógusok nem kellő felkészültsége miatt.

Csabay Lászlónénak *Tanév eleji információ – A gyógypedagógiai nevelés* című írásából az vált nyilvánvalóvá, hogy 1985-ben a kisegítő iskolák tanulói között a cigányok 39,5 százalékos arányt képviseltek.

A tárgyalt évben az *egyéb* kategóriában szerepelt úti beszámoló, visszaemlékezés és olvasói levél is. Az úti beszámoló Várnagy Elemér tollából született *Spanyolország – Látogatás az eldai cigánytelep iskolájában* címmel. Ebben az írásban Várnagy arról számolt be, hogy milyen a spanyolországi romák helyzete szervezeti, kulturális, politikai és oktatási tekintetben. Több szempontból úgy vélte, hogy Magyarországon a cigányság ügyének kezelése előrehaladottabb állapotban van (beiskolázás, óvodai elhelyezés, iskola befejezésének mértéke fokozatosan emelkedik, analfabetizmus

felszámolása). Ugyanakkor – véleménye szerint – a spanyol romáknak több beleszólása van a saját ügyeik intézésébe. Várnagy szerint Eldában szegregált oktatás folyik, amelynek keretében 6-16 éves diákokat együtt tanítanak, s maga a helyi pedagógus is úgy minősítette a szituációt, hogy az tarthatatlan, amennyiben emberfeletti munkát kell végezni, mivel a tanulók többsége túlkoros, az államtól pedig minimális anyagi segítség érkezik. Várnagy Elemér elhatárolódott úti beszámolójában attól az előítéletrendszerrel, ami a spanyolokban a 40 éves diktatúra alatt alakult ki.

Horváth Béláné *Dudus* című visszaemlékezése egy roma kisfiúról szól, aki 12 évesen is másodikos volt, rengeteg tanulásbeli és tudásbeli hátránnyal. Pedagógusa személyiségközpontú pedagógiai eljárással és egyénre szabott tanulási ütemmel 1 év alatt elérte azt, hogy Rezső ismerte az összes betűt és a számokat, megtanult – még ha verejtékező is – olvasni, míg végül tollbamondás után is tudott írni. A gyermek közben fokozatosan beilleszkedett az osztályközösségbe, természetbeni segítséget kapott az osztálytársaitól, akiknek a megbecsülését is kivívta teljesítményével annak ellenére, hogy kezdetben rendkívül rossz híre volt.

Dömötör István *Ebéd és tanulás* című olvasói levele Csontos Magdának a *Köznevelés* 1985/2. számában megjelent, *Kedvezmények és a nagycsaládok* című írására reagált. Dömötör Csontos Magdához hasonlóan úgy vélte, hogy a hivatalnokok csak kipipálandó feladatnak tartják a több gyermek okozta anyagi hátrány kompenzálására szánt központi összegek elosztását. Dömötör szerint a nagycsaládosok helyzete ennél speciálisabb, ezért differenciálni kellene, s nem rutinszerűen dönteni. A szerző szerint az ő falujában a tanács évente 25 roma tanuló ingyenes étkeztetését vállalta, ha a szülők beiratják gyermekeiket a napközibe, de ezzel a lehetőséggel csak 2-3 cigány család élt, miközben a felelősebben gondolkodó roma családok nem vehetik igénybe ezt a lehetőséget. Szerinte az 50-es, 60-as években volt szokás, hogy a jó tanuló diák ingyenesen mehetett napközibe, ami nem csak segítség, de elismerés is volt, s ez legalább olyan fontos, mint a pénz.

Andorka Rudolf *Az iskolai oktatás szerepe a modern társadalomban* című írása általánosságban tárgyalta a társadalmi hátrányokat, a különbségek okait, az öröklés vagy nevelés vitáját az IQ-témakörében, a kiegészítő iskolákat, az iskolai élet szociológiai problémáit és a diákéletet. Ezen kontextusokban szó esett arról, hogy

a cigány anyanyelvűség hátrányt jelent az iskolai előmenetelben, még akkor is, ha nem tudjuk, hogy ez milyen mértékű, mert hogy nincs adat arról, pontosan hányan érintettek ebben a tárgykörben. Andorka Rudolf – Ferge Zsuzsára és Gázsó Ferencre hivatkozva – azt állította, hogy a hazai oktatási rendszer növeli az egyenlőtlenségeket, s ennek az az oka, hogy az oktatási rendszer értékelő rendszere csak egy társadalmi réteget képvisel, s az nem a hátrányos helyzetűeké. A cikk felvetette, hogy egyesek szerint a hátrányos helyzetű családok gyermekei genetikai öröklődés miatt alacsonyabb intelligenciával rendelkeznek, míg mások szerint ez nem igaz. Ez a vita Magyarországon a kiegészítő iskolák kapcsán bontakozott ki. Czeizel Endre szerint a fogyatékosok a fogyatékosukat többségükben örökölték, éppen ezért az nem lehet kulturális eredetű. Az aggasztóan megnövekedett szám annak köszönhető, hogy az alacsony intelligenciájú szülőknek az átlagnál több gyermekük születik. Ladányi és Csanádi szerint viszont a kiegészítő iskolába kerülést a szülők társadalmi helyzete szabja meg. Sokkal több olyan gyerek van benn, akinek a szülei szakképzetlenek, mint inkább szellemiek, tehát nem csak az IQ-tól függ a bekerülés. Andorka szerint nincs adat az átlagosnál alacsonyabb intelligenciájú gyerekek arányának növekedéséről, inkább arról van szó, hogy a kiegészítő iskolai helyek száma nőtt. Budapesten pedig kimutatták, az IQ alapján egyre több esetben nem volt alapos indok a kiegészítő iskolai elhelyezésre. Az iskolai végzettség szerinti gyermekszám-különbség lecsökkent aránya miatt nincs értelme az alacsony iskolai végzettségű réteg különösebben bővülő újratermeléséről beszélni, ami nem jelenti azt, hogy a fogyatékoság kérdésével nem kell foglalkozni, vagy az alacsony műveltségű családok gyermekeivel, ugyanis ez pont azt jelenti, hogy az ilyen családok fokozott szociálpolitikai figyelmet igényelnek.

Gyarmati Szabó Éva *Helyzetek és helyzetrajzok* című szemléjében két könyvet mutatott be. Az egyik R. Székely Julianna *Aki büjt, aki nem* című kötete (karrier-és sikertörténetek elbukottakról és önmegvalósítókról) volt, a másik Diósi Ágnes *Hetedízglen* című munkája.

Diósi Ágnes bűnöző cigány fiatalokról írt, akikről kiderült, hogy szociokulturálisan elmaradtak, mert halmozottan hátrányos helyzetűek vagy a családjuk miatt kerültek a lejtőre. Loránd Ferenc megkérdezte a kötet előszavában, hogy ki azért a felelős, hogy a

szóban forgó családok képtelenek a felemelkedésre, s nem mentik meg ezeket a gyermekeket, akik végül hetedízigen ugyanolyan apák lesznek, mint elődeik. Felelős az iskola, mert csak a tanulási eredményt nézi. A börtön, ami nem nevelőintézmény, hanem a társadalom kétségbeesett védekezése. Diósi azt sugallja: talán az iskola is hatékonyabb lenne más szemléletmóddal – és Gyarmati is hozzáteszi, kár, hogy nem esik szó azokról, akik másképp gondolkodnak, tanítanak, nevelnek.

Rácz-Székely Győző *Első folyóiratunk, a Tudományos Gyűjtemény* című írása arról az érdekes tényről tudósított, hogy az 1841-ben megszűnt lap cigányokról szóló tanulmányok közlését is vállalta.

1985-ben az *integráció-modellt* Pethő Ágnes *Az óvodai nevelőmunka* című írása preferálta egyedül, amennyiben azzal foglalkozott, hogy a hátrányos helyzetű és veszélyeztetett gyermekek esetében az 1 éves fejlesztés nem elég, 3 éves beóvodáztatásukra van szükség, s hogy ez mennyire így van, az a cigány gyerekeknél látszik is, mert a roma óvodások száma nőtt és természetes módon integrálódtak bele az óvodai közösségekbe.

Tibor Klára *Jó szerencsét, pécsszabolcsiak!* – *Egy állami díjas pedagógiai műhely* című írása azt mutatta be, hogy Pécsszabolcson hogyan történt az általános iskolai oktatás. Az többször is kiderül a cikkből, hogy körülbelül a tanulók 20%-a cigány, azaz integrált környezetben tanultak, ugyanakkor a roma diákok környezetét előítéletesen ábrázolta. Határozottan az bontakozott ki az írásból, hogy a hanyag romák a gyermekeiket otthon nem tanították meg mosakodni, késsel, villával enni és magyarul beszélni vagy napközibe járatni, ellenben a jóindulatú iskola ezeket a problémákat sikeresen felvállalta. Az írásban Tibor Klára meg sem próbált a dolgok mögé nézni. Nem világított rá arra, hogy abban az esetben, ha a többségi társadalom kirekeszt egy kisebbséget, az olyan szociális elmaradottságot okoz nála, amely nem teszi lehetővé – a többségnek természetes – mosakodási szokásokat, evőeszköz-használatot vagy a napközi megfizetését. Az is szemet bántó megfogalmazása a szerzőnek, hogy Pécsszabolcson olyan oktatási formát kerestek, ami helyettesíti az otthon és a szülőket, ugyanis az eszébe sem jutott az állami díjas pedagógiai műhelynek, hogy a tanintézménynek a családot kiegészítenie kell, és nem helyettesítenie. Az viszont pozitívum az írásban, hogy a kiégett pedagógusokat alkalmazó

napközi helyett iskolaotthont alakítottak ki, ahol ugyanaz a pedagógus gondozta a diákokat, aki délelőtt is feladta a házi feladatot, míg felső tagozaton nem kötelező klubnapközit alakítottak ki, ahová a diákok 98 százaléka így önként járt el, s ennek eredményeképpen míg 1969-ben 17,5 százalék volt a bukottak aránya, 1985-ben már csak 2,5 százalék.

Speidl Zoltán *Cigánygyerekek állami díjas tanítója*, illetve Farkas Kálmán *Lina* című írásai egy nem roma tanítónő (Csányi Dezsőné), és egy roma óvónő (Rézműves Mihályné), munkásságát mutatta be. Mindkét esetben az derült ki, hogy a roma gyermekeket lepusztult, szegregált környezetben is lehet eredményesen tanítani, ha a roma sajátosságokra építenek a pedagógusok.

Végül Andorka Rudolf *Az életmód* című írását érdemes kiemelni, amelyben arról értekezett, hogy miközben a közvélemény szerint a cigányok életmódja lényegesen eltér a nem romákétól, aközben ezt Kemény István 1971-es cigányságvizsgálata nem igazolta vissza, ugyanakkor Szakolczai Árpád és Hankiss Elemér arra a megállapításra jutott, hogy a romák értékválasztása valóban elüt a nem romákétól.

Összegezve az 1985-ös évet az állapítható meg, hogy az írások 50%-a híradás és adatközlés volt, amelyekből többnyire az derült ki, hogy milyen sok probléma van a cigány gyermekekkel az óvodákban, az általános iskolákban, a kisegítő iskolákban, a nevelőotthonokban. Rendszeresen szóba került az, hogy a roma tanulók bűnözők és veszélyeztető környezetben élnek. A szülei pedig hanyagok, mert nem tanítják meg őket késsel és villával enni vagy mosakodni, vagy csak nemes egyszerűséggel nem járatták őket napközibe.

1985-ben olyan mértékben uralkodott el az etnikus szemlélet a *Köznevelés* hasábjain, hogy szinte teljesen perifériára szorították az egyéb írásokat. Még az integrált oktatást preferáló írásban is (Tibor Klára *Jó szerencsét, pécsszabolcsiak! – Egy állami díjas pedagógiai műhely*) hemzsegnek az előítéletek, pedig az *integráció-modell* általában a cigánykérdés szociális alapú megközelítésével szokott együtt járni.

Az oktatási rendszer halk szavú – szociális szempontú – kritikáját Gyarmati Szabó Éva képviselte Diósi Ágnes munkájának ismertetésével, valamint Horváth Béláné az általa megvalósított személyiségközpontú pedagógiával.

S persze nem lehet elmenni szó nélkül amellet sem, hogy Andorka Rudolf *Az iskolai oktatás szerepe a modern társadalomban* című írása szerint – a kiegészítő iskolák kapcsán – már genetikai okokat is megpróbáltak felsorakoztatni, ismét a nyilvánvaló szociális és szociokulturális hátrányok ellenében, amely a legvadabb elképzeléseket is felülmúlja egy pedagógiai szaklap hasábjain.

1986

1986-ban mérséklődött az érdeklődés a roma tematika iránt, amennyiben mindösszesen 15 írás jelent meg a következő kategóriákban:

a roma tematika negligálása-modell	
asszimiláció-modell	
integráció-modell	
szegregáció-modell	
a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	2
a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	3
asszimiláció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	
szegregáció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	
a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell – cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	
integráció-modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	
integráció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	
multikulturalizmus-modell	
integrációs-szegregációs modell	
integrációs-szegregációs modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	
integrációs-szegregációs modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	
roma gyermekekről szóló hír	4
roma gyermekekről szóló riport	

roma gyermekekről szóló helyzetképadás	
roma gyermekekre vonatkozó információkat tartalmazó tanulmány	2
roma gyermekekre vonatkozó részek politikusi megnyilatkozásokban	
kapcsolódó írás	1
helyesbítés	
szemle	1
portré	
novella	
módszertani írás	
egyéb	2
összesen:	

Az 1986-os évben szintén kiemelkedő helyet foglaltak el az információkat nyújtó írások. A 15 cikknek majdnem az egyharmada volt besorolható a *hírek* kategóriába, s ezen rovaton belül az oktatáspolitikai hetilap olvasói értesülhettek Baranya megye roma vonatkozású óvodáztatási és iskoláztatási adatairól, a Zsigó Jenő által rendezett – Kozák téri cigány gyermekklubhoz köthető – kulturális (műsoros) estről, a Szabolcs-Szatmár Megye Tanácsa által a középfokú oktatásban tanuló roma tanulók számára felajánlott ösztöndíjazási lehetőségekről és a Pest Megyei Cigány Közművelődési Napokról.

Az adatközlő írásokból (*Somogy megye közoktatásáról*, Speidl Zoltán: *Százegy általános iskola felemelése*) százalékos adatokat tudhatott meg Somogy megye – a cigány tanulókat érintő – gyógypedagógiai, állami gondozásbeli, általános iskolai jellemzőiről, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád és Pest megyék roma tanulóinak iskolai arányáról, s az is kiderült, hogy a veszélyeztetett tanulók nagy száma és a cigány tanulók jelentős aránya között csak Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Pest megyékben van összefüggés.

1986-ban csak egy *kapcsolódó írás* született Marg Csapó tollából *Elkülönítés nélküli gyógypedagógiai nevelés Kanadában* címmel, amelyben a szerző megfogalmazta azt, hogy az 1960-as években itt hasonlóképpen küszködtek azzal, hogy a gyógypedagógiai intézmények szegregálták a fogyatékos, vak vagy siket gyermekeket, ami miatt végül úgy döntöttek, hogy az egész intézményrendszert integrálják a normál oktatási rendszerbe. Az írásban Marg Csapó

részletesen kitért arra, hogy az oktatási reform során mitől féltek a gyógypedagógusok, az egészséges gyermekek és a gyógypedagógiai ellátására szoruló diákok szülei, s azt is leírta, hogy ezekre milyen gyakorlati válaszokat adtak, amelyek feloldották a feszültséget mindenkiben és eredményessé tették az új oktatási rendszert. Marg Csapó alaptézise az, hogy szegregált körülmények között nem lehet senkit sem felkészíteni arra, hogy egy integrált munkaerőpiaci környezetben és társadalomban megállja a helyét, ezért az integrált nevelésnek a híve, és kifogásolja azt is, hogy Magyarországon a roma népesség arányához képest a cigány gyerekek felülreprezentáltak a kisegítő iskolákban. Szerinte hazánkban sokkal kisebb esélye van annak, hogy értelmiségi szülő gyermeke kerül a gyógypedagógiai intézménybe, mint annak, hogy kevésbé szakképzett munkásoké.

1986-ban megjelent 3 olyan szakcikk is, amely szociális alapon fogalmazta meg a téziseit a cigány gyermekek iskoláztatásával kapcsolatban és elutasította a diszkrimináció legenyhébb formáját is. Az egyik ilyen írás Csabay Lászlóné tollából született *A megújuló gyógypedagógia – Az áthelyezési bizottságok működésének tapasztalatai* címmel. A Művelődési Minisztérium Gyógypedagógiai Csoportjának vezetője azt kifogásolta, hogy 1986-ra a kisegítő iskolákba áthelyezett gyermekek összlétszámán belül 39-ről 39,7 százalékra nőtt a roma gyermekek aránya. A szerző szerint a vonatkozó általános iskolai javaslatok és a szakvélemények túlnyomó többsége téves, ugyanis semmi sem igazolja azt, hogy a cigány lakosságon belül az átlagosnál több – értelmi fogyatékossgot előidéző – genetikai ártalom lenne. Szerinte a roma tanulók tekintélyes része nem szorul gyógypedagógiai ellátásra, mert a problémáik megoldhatók lennének korrekciós osztályokban való oktatással vagy több egyéni foglalkozással.

Bánfalvy Csaba és Bass László *Ki kerül kisegítő iskolába?* című írása is hasonló kérdéseket feszeget. Egy Zala megyei kutatás kapcsán megállapítják, hogy sokkal nagyobb eséllyel kerül kisegítő iskolába egy olyan roma gyermek, akinek a családjában alacsony a jövedelem, mint egy olyan nem roma tanuló, aki gyenge képességű (esetleg értelmi fogyatékos), de a családjá magasabb státusú. A kutatók azt is megállapították, hogy a cigányok előbb kerülnek áthelyezésre, mint a nem cigányok. S az áthelyezésre javasoltak kétharmada szegény, míg a nem javasoltaknak csak egyharmada.

Pedagógusok az áthelyezettek 70%-ának apjáról állították, hogy alacsony végzettségű, míg azokban az esetekben, ahol nem történt áthelyezés, csak 42%-ban vélelmezték ugyanezt, miközben a roma és nem roma apák végzettsége között nem volt ennyire szignifikáns különbség. A felmérés szerint olyan gyermekek kerülnek leginkább a kiegészítő iskolába, akiket a pedagógusok kulturálisan kevésbé törekvő és deviáns cigánynak minősítenek, alacsony iskolai végzettségű apával. A kutatók szerint a pedagógusok a vizsgált tanulók 10 százalékát (238 fő) akarták áthelyezni kiegészítő iskolába úgy, hogy közülük 54 diákot értelmi fogyatékosnak minősítettek. Ezzel szemben az áthelyező bizottság „csak” 139 főt vett fel a listára és 40-90 százalékban értett egyet a pedagógusokkal.

Horváth György Péter *Európai gondok a cigányság iskoláztatásában* című írása fontos összefoglaló és elemző cikk. A szerző részben áttekintette a romák oktatásának történetét, kitekintést nyújtott az akkori csehszlovákiai iskolai tapasztalatokra, de kitért az Osztrák-Magyar Monarchia és Svédország romák oktatásával kapcsolatos kísérleteire is. Írásán érződik, hogy a szerző megfelelő tudásszinttel rendelkezett a roma tematikát illetően. Pontosan látta hol vannak az oktatási rendszer buktatói, hogy mikor, hol és kik diszkriminálják a cigány tanulókat és miért. Horváth írt arról is, hogy az európai országok egymás után jöttek rá arra, hogy a romák szociális és szociokulturális elmaradottsága miatt más típusú iskolaérettségi kritériumokat kell kidolgozni. Kitért arra, hogy a cigány diákokat sokszor alaptalanul gyógypedagógiai intézményekbe helyezik át, ahol később kiderül róluk, hogy nem károsodottak mentálisan, pusztán a fejlődésükben visszamaradtak. Érintette azt a kérdést is, hogy a gyógypedagógiai intézmények kapcsán sokszor etnikai és örökletes okokra hivatkoznak, pedig szerinte ez indokolatlan, ugyanis többször kiderült, hogy abban az esetben, ha örökbe fogadták őket, vagy a jobb szociális körülményeket biztosító nevelőintézetekbe kerültek, akkor jobb eredményeket értek el, mint azok a roma társaik, akik a rosszabb szociokulturális feltételekkel rendelkező családjukban nőttek fel. Ráadásul egy másik helyen a szerző azt is megjegyezte a cikkében, hogy ahol a roma szülők bér munkából élnek és az anya is dolgozik, ott a roma diákok érettebben érkeznek az iskolába. Írt az óvodáztatás szükségességéről is, mert szerinte az 1. osztály követelménye olyan magas, hogy azt a jobban szituált tanulók sem képesek teljesíteni óvodai előképzés

nélkül. A hivatkozott cikkben egyedül az kifogásolható, hogy a szerző szerint az iskola a cigány kultúra normáival ellenpólust képez, ugyanis vitatható, hogy a roma közösség a származásából eredően kerül-e szembe az oktatási rendszerrel, vagy azért, mert a kirekesztettsége olyan szociális és szociokulturális elmaradást okoz, amely nem egyeztethető össze az iskola által elvárt szociális és szociokulturális normarendszerrel.

A három utóbbi írásnak ellenpontját képezi Czuczu Tibor (cigány származású szakfelügyelő) öngyűlölő vagy inkább felvilágosult rasszista, *Mit tegyünk a cigány tanulókért?* című írása. A szerző a differenciálódott roma közösség helyett – általánosító módon – a „lerongyolódott cigány” képét rajzolta meg, aki halmozottan hátrányos helyzetű, ezért kifogásolható a viselkedése, társaival indulatos, ingerlékeny, nem ismeri a helyes baráti kapcsolatokat, a helyes magatartást a felnőttekkel szemben, nincs a következetességhez és a rendhez szokva, figyelme pontatlan, felületes, rövid ideig tartó, ruhája szakadozott, teste maszatos, gondolkodása lassú, sok esetben primitív, ismeretei szűk körre terjednek ki, rosszak a lakáskörülményei, divat a felnőttek körében az alkohelizálás és a rendetlen életmód. Czuczu szerint az ilyen roma gyermeknek létfontosságú az óvodáztatása, de az óvónők bajban vannak, mert az óvoda nem kötelező, a cigány szülőknek pedig kényelmesebb kiengedni a gyereket az utcára, mint megmosdatni, felöltöztetni, tiszta ruhába öltöztetni, elkísérni az óvodába és délután érte menni. Czuczu szerint a felemelkedés útja a munka mellett az iskolán át vezet. Ugyanakkor a veszélyeztetett gyermekek 60 százaléka cigány, s arányuk egyre nő, mert otthon nem kielégítő körülmények között élnek. Sokszor többszörös osztályismétlők, mert lakásukban nincs megfelelő lehetőség a tanulásra, ráadásul az sem ritka, hogy 14-15 évesen szülnék. Czuczu szerint a roma tanulókat meg kell tanítani az együttélés szabályaira, az egészségügyi szokásokra, az önkiszolgálásra otthon és az iskolában, valamint a tanszerek rendben tartására. A pedagógusnak a képességeikhez kell igazítani a feladatokat, már tavasztól foglalkozni kell külön azokkal, akik gyengék valamilyen tárgyból, különben megbuknak. Rá kell szoktatni őket, hogy nem csak a kéznek, a padoknak is tisztának kell lenni. Érzékeljék a bizalmat, mert akkor a feladatokat meg tudják oldani. Értékelni kell a legkisebb eredményt is, hogy fokozzák a

munkakedvüket. Oldott légkört kell teremteni, ahol nincs éles hatás a játék és a munka között.

Rácz-Székely Győző – szintén etnikus és előítéletes megközelítést alkalmazó – *A szarvasi cigányok* című írása, Dr.Domán Imre – a cikkel azonos című – kötetét mutatta be. Az derült ki belőle, hogy a szarvasi cigányok lókupecsek, a földművelést pedig igyekeznek elkerülni. Koldulnak, adnak-vesznek, felfokozott a szexuális étvágyuk, jó nyelvérzékük van, hatévesen egyformán lenézik a magyarokat és a cigányokat, cigány vajdák és cigány bírók vannak közöttük, de kikerülnek a körükből muzsikus családok is, miközben a lóimádat még mindig jellemző rájuk.

Végül Vati Papp Ferenc *Kudarcok középfokon* című írásáról kell szót ejteni, ami Liskó Ilona – a cikkel azonos című – kötetét mutatta be. Vati Papp szerint a pedagógusok sokszor olyan gyermekekkel találkoznak, akiknek olyan családi problémákat kell megoldani nap mint nap, amivel a pedagógusok nem is szembesülnek még akkor sem, ha 70-80 évig élnek, éppen ezért az ilyen tanulóknak nem az iskola a legfőbb gondjuk. A cikk szerint szociálpszichológiai és iskolaszociológiai kutatások egybehangzóan azt bizonyítják, hogy a középfokú iskolában való sikeres teljesítéshez szükség van egy bizonyos fokú biztonságérzetre is, ugyanis a felmérések azt mutatták, hogy az iskolából kimaradó gyermekek felénél az érzelmi stabilitás hiánya is hozzájárult az iskolai kudarcokhoz.

Liskó Ilona szociológiai tanulmányában 4 kérdést tett fel: 1. Kik maradnak ki az iskolából? 2. Hogyan maradnak ki? 3. Miért maradnak ki? 4. Mi lesz velük? S végül megállapította, hogy esett már ki az oktatási rendszerből miniszterunoka és Kossuth-díjas színész fia is, de a közvélemény ezt nehezebben dolgozza fel, mintha egy falusi kanász vagy egy gyűjtögetésből élő cigány gyereke esik ki.

Összegezve az 1986-ban megjelent írások tartalmát, az a konzekvencia vonható le, hogy ebben az évben erőteljes módon került terítékre a kisegítő iskolába helyezett roma tanulók helyzete, több írásban is – közvetve és közvetlenül – kimondásra került az a tény, hogy miközben a neveléskutatók, oktatási szakértők rendszeresen bírálják a pedagógusok és az áthelyező bizottságok munkáját, szakértelmét, aközben a halmozottan hátrányos helyzetű roma diákokat folyamatosan sújtják az előítéletek, amelynek áldozatául is esnek, és indokolatlanul kerülnek be egy olyan

gyógypedagógiai intézménybe, ahol semmi keresnivalójuk sincs, s amellyel örökre megpecsételik a sorsukat, mert kiszakítják őket egy integrált közösségből és esélyük nem lesz arra, hogy felkészüljenek az integrált munkaerőpiacon való sikeres szereplésre.

Az írásokból kiderül, hogy azok a szakírók, akik a kisegítő iskolákat kritizálják, valószínűleg jó úton haladnak, mert olyan dolgokat kérdőjeleznek meg, amelyeket negyed századdal korábban Kanadában is kritizáltak az érintett értelmiségiek, s olyan célokkal, amely célokat 1986-ban Magyarországon is megfogalmaztak.

Ebben az évben a roma értelmiségi törekvések ábrázolása is megjelent a *Köznevelés* hasábjain. A *Nyissatok ajtó!* című írás kapcsán az olvasók szembesülhettek Szepesi József és Bari Károly roma költők jelenlétével, Balogh Béla táncművész munkásságával, az Ando Drom cigány együttes létezésével, valamint Zsigó Jenő azon rendezői koncepciójával, amely egyszerre mutatta meg, hogy az új cigány értelmiségi réteg hogyan kívánja megjeleníteni önmagát a közbeszédben, s hogy miként viszonyul a tehetséges roma gyermekek azon diszkriminációjához, amelynek során – indokolatlanul – kisegítő iskolába utalják őket.

1986-ban mindösszesen 2 írás tárgyalta a roma tematikát etnikus színezetben, amelyek közül az egyik inkább egy romantikus ábrándképet idézett (Rácz-Székely Győző: *A szarvasi cigányok*), a másik viszont (Czuczu Tibor cigány származású szakfelügyelő írása: *Mit tegyünk a cigány tanulóért*) tipikus példája annak, hogy egy kisebbségi sorsban élő értelmiségi miként fordul saját közössége ellen.

Czuczu Tibor hivatkozott írása nem vette figyelembe – ugyanúgy, mint az 1983-as írásában – azt, hogy már az ő idejében is éltek Magyarországon romungró, beás és oláh cigányok, nem számolt azzal, hogy a beások három alcsoportra oszlottak, hogy az oláh cigányoknak legalább 15-20 alcsoportja volt, hogy az össz cigányság társadalmi, gazdasági rétegzettségét és képzettségét tekintve rendkívül heterogén formát öltött. A valós kép helyett – az 1983-as írásához hasonlóan – egyetlen romantikus figurát absztrahált „a cigányként”, és felcímkézte az összes olyan hátránnyal, amely a közbeszédben és a közgondolkodásban részleteiben élt, s miután ezzel „végzett”, a diszkriminációtól sújtott, halmozottan hátrányos helyzetű cigányt megalázta és megbélyegezte minden olyan dologért, amelytől szenvedett. Czuczu Tibor írásai – már nem először –

tartalmaztak olyan megjegyzéseket, amelyek dehonosztálóak voltak a romákra, s ez arra utal, hogy a *Köznevelés* számára nem az volt a fontos, hogy mit és hogyan írtak a cigányokról, hanem az, hogy ki írta. Azaz az oktatási hetilap készítői beleestek abba a hibába, hogy azt képzelték: egy cigány szakíró hitelesebb képet tud nyújtani a romákról, mint egy nem cigány értelmiségi, miközben azt kellett volna tudniuk, hogy egy cikk minőségét nem az író származása határozza meg, hanem a felkészültsége.

1987

1987-ben 28-ra emelkedett azoknak az írásoknak a száma, amelyek közvetlenül vagy közvetve köthetőek voltak a roma tematikához az alábbi kategóriák szerint:

a roma tematika negligálása-modell	
asszimiláció-modell	
integráció-modell	
szegregáció-modell	2
a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	6
a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	1
asszimiláció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	
szegregáció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	2
a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	1
integráció-modell – cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	
integráció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	
multikulturalizmus-modell	
integrációs-szegregációs modell	1
integrációs-szegregációs modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	
integrációs-szegregációs modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogás-modell	
roma gyermekekről szóló hír	1

roma gyermekekről szóló riport	
roma gyermekekről szóló helyzetképadás	
roma gyermekekre vonatkozó információkat tartalmazó publicisztika, tanulmány	
roma gyermekekre vonatkozó részek politikusi megnyilatkozásokban	1
kapcsolódó írás	11
helyesbítés	
szemle	
portré	
novella	
módszertani írás	
egyéb:	2
összesen:	28

Az 1987-es évben az írások egy jelentős része (11 szakcikk) nem közvetlenül foglalkozott a roma gyermekekkel, alig említette meg őket, ugyanakkor az ő sorsukat is jelentősen befolyásoló intézményrendszeri kifogásokkal, átalakítási javaslatokkal foglalkozott, míg a publikációk másik számottevő (8 szakcikk) rétege a cigány tanulók oktatásának problémáit tárgyalta – némely esetekben – nem csak etnikus alapokon, hanem kifejezetten előítéletes és rasszista attitűddel.

A 11 *kapcsolódó írásból* fontos kitérni Kronstein Gábor *Az általános iskola funkciózavarai* című írására, amely Csabay Lászlónét, a Művelődési Minisztérium Gyógypedagógiai Csoportjának vezetőjét szólaltatta meg. Az írásban rengeteg adat került ismertetésre a gyógypedagógiai intézményrendszerrel kapcsolatban, amelyek elemzése nem képezi jelen tanulmány célját, de két dolgot fontos kiemelni. Az egyik az, hogy a szaktárca úgy vélte – az elkülönítési törekvésekből adódóan – 10-12 ezer gyermeket helyeztek át indokolatlanul kisegítő iskolába, ami magas szám, mert a roma gyermekek 12 százaléka tanul ilyen keretek között, a másik pedig az, hogy a Művelődési Minisztérium alkalmazni fogja a közoktatási törvényben a Ladányi János és Csanádi Gábor által a *Szelekció az általános iskolában* című könyvének javaslatait. Ennek nyomán az eltérő mértékben értelmi fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének bővítését tervezték és a középfokú oktatásuk megszervezését annak érdekében, hogy lehetőségük legyen továbbtanulni, miközben szándék mutatkozott a

kisegítő iskolák tárgyi és személyi feltételeinek javítására is, mert úgy vélték, az lenne a jó, ha az általános iskola eljutna az egyéni bánásmódhoz, ha megszűnne az elkülönítő áthelyezés, s ha a munkahelyek szívesen fogadnák azokat a fiatalokat is, akik gyógypedagógiai iskolát végeztek.

Csabayné azt is kijelentette, hogy felgyorsítják a visszahelyezéseket, mert a hatóság is kevésnek tartja az évenkénti 100-120 visszahelyezést. Ennek érdekében kidolgoztak egy olyan eljárást is, amely féléves és heti ötórás felzárkóztató képzést ír elő.

Csabay Lászlóné Marg Csapó – 1986-ban megjelent – *Elkülönítés nélküli gyógypedagógiai nevelés Kanadában* című írását is lereagálta *Az együttnevelés buktatói* címmel. A minisztériumi csoportvezető írásából az derült ki, hogy érdeklődéssel olvasta Marg Csapó írását, különös tekintettel arra, hogy Magyarországon is van integrált nevelés, mégis kissé idealisztikusnak tartotta az írását. Csabayné szerint nem lehet elintézni például a vak gyermekek kérdésével azzal, hogy „csak” annyi problémájuk van, hogy nem látnak, ugyanis szerinte a kérdés ettől komplexebb. A svéd szakirodalomra hivatkozva azt állítja: nincsenek meggyőző adatok és érvek az integrált oktatás mellett, és Marg Csapó sem sorakoztatott fel ilyen jellegű bizonyítékokat. Csabayné kifogásolja, hogy a kanadai szakíró szembeállította egymással az integráló és az elkülönítő oktatást, mert – szerinte – ezt még azok az országok sem tették meg, ahol nagyon hangsúlyos az integrált nevelés. Csabayné kifogásolta azt is, hogy Marg Csapó szerint Magyarországon nincsen integrált nevelés, ezért ennek cáfolatául áttekintette a hazai oktatási formációk rendszerét.

Volentics Anna *Kanada messze van* című írásában szintén lereagálta Marg Csapó állításait, amelynek az a legfőbb üzenete, hogy Magyarország – Kanadával szemben – egy elítéltekkel teli ország, ahol kirekesztés folyik, s erre bizonyíték az, hogy a roma tanulóknak csak 30-40 százaléka jut el hatodik osztályba, miközben a kisegítő iskolákban is megközelítőleg 40 százalék az arányuk. Volentics Anna szerint jó lenne, ha a hazai oktatási rendszer nem diszkriminálná az ép értelmű, de tanulási és viselkedési zavarral küszködő gyermekeket, de ez nincs így.

A kapcsolódó írások közül külön kiemelkedik Engelmayer Ágnes *Az eltérő képességű gyermekek integrált nevelésének pszichológiai feltételei* című írása, amely részletesen áttekintette a

gyógypedagógiáról és annak gyakorlati alkalmazásáról való gondolkodás történetét, valamint részletes leírást adott arról, hogy hogyan kellene kinéznie egy valóban integratív nevelési és oktatási rendszernek.

Kereszty Zsuzsa *Az óvodából az iskolába való átmenet problémái a fejlettség szerinti beiskolázás tükrében* című írása követelte az egyéni bánásmódot, a differenciálást, a képességfejlesztést, valamint azt, hogy az iskolaérettségi vizsgálat roma anyanyelvű hatévesek számára alkalmas változatát dolgozzák ki.

A haladó szellemiségű írásokkal szemben retrográd írások tömkelege is megjelent 1987-ben a *Köznevelés* hasábjain olyan állításokkal, amelyek ma már nem tűrnének nyomdafestéket. Ezekre az írásokra általában az volt jellemző, hogy felülről tekintettek a romákra, a „vad népre, amelyet megszelídített, vagy megszelídíteni igyekezett, az okos és jóindulatú fehér ember.

Miksa Lajos *A cigánygyerekek iskoláztatása Baranyában* című riportja körképet nyújtott Baranya megye cigány tanulóit érintő általános iskolai és gyógypedagógiai képzéséről. Az írásban az olvasók megismerkedhettek Egyházasharaszti és Alsószentmárton helyzetével, s a szakcikk végkicsengése az volt, hogy a nem roma pedagógus értelmiségi réteg, valamint a település vezetői mindent megtettek a lehető legnagyobb jóindulattal és anyagi ráfordítással a romákért, de azoknak egy jelentős része nem együttműködő, a cigány szülők inkább az elfogadhatatlan magatartást tanúsító gyermekeiket támogatják, mint az oktatási intézmények erőfeszítéseit. Akad példa a korai elhálásra, teherbeesésre. A romák magától értetődőnek tartják a különböző támogatási formákat. A péntekre úgy tekintenek, mint a szabad szombatra, ezért már akkor abbahagyják az iskoláztatást. Az iskolabuszon a pedagógusoknak elől, középen és hátul kell helyet foglalniuk, hogy rendet tudjanak tartani a roma tanulók között. De akadnak kis létszámban kivételek is. Vannak középfokú intézményben továbbtanulók, de azoknak a száma igen csekély. Általában – részben a spontán kialakult cigány többség miatt – a diákok szegregált körülmények között tanulnak és a kiegészítő iskolában is rendkívül magas a részarányuk.

Varga Sándor bogácsi iskolaigazgató *Levelezés* rovatban megjelent írása is hasonlóképpen a romákat megbélyegző állásfoglalásokat tett közzé, és a szegregáló oktatási formációkban látta az előrelépés esélyét.

Vati Papp Ferenc *Visszatekintés egy iskolára* címmel Miksa Lajos *A cigánygyerekek iskoláztatása Baranyában* című írását reagálta le azzal, hogy olyan pedagógusról adott hírt, aki tetves cigány tanulók fertőtlenítésével foglalkozott reggelenként másfél órán át, valamint beszámolt arról, hogy egy olvasmánya szerint olyan roma tanulóra is van példa, aki nem tudja a színek nevét, csak mutogatni tudja őket.

Molnár Lóránt *Ajtót, ablakot tárt a világra – Bemutatjuk Nagy Rudolf győrújbaráti nyugdíjas tanítót* című írása azt mutatta be, hogy egy 1957-ben alakult, szegregált, cigány iskolában Nagy Rudolf hogyan hódította meg a roma tanulókat és a cigány lakosságot az oktatási intézménynek heroikus küzdelemmel és sikeresen.

Novák Gábor *A megelőzés szerepe a gyermekvédelemben* című írásában egy malmői kongresszusról írt, amely témája az állami gondozásba vétel megelőzését célozta. Ugyanakkor a szakcikkből akadt egy olyan megjegyzés, amely szerint Magyarországon nem sok esély van a családba való visszahelyezésre – a nemzetközi gyakorlattal ellentétben –, mert hazánkban az állami gondozottak fele cigány, és 13-14 évesen már antiszociálisan kerülnek be a rendszerbe, ezért nehéz őket örökbe adni, sőt még a nevelőszülők is óvakodnak tőlük.

1987-ben – a szélsőségesen (felvilágosult rasszista módon) fogalmazó írások tekintetében – ismét Czuczú Tibor, acigány származású szakfelügyelő tette fel az i-re a pontot. *A cigánygyerekek nevelésének sajátosságai* című írása szerint gondot jelent a cigányok nagy népszaporulata, nem ismerik és nem is akarják ismerni a családtervezést. Ősi hagyományok szerint vállalnak gyereket, vándorörszton hajtja őket egyik munkahelyről a másikra, nagyrészüket dolgozik, de csak addig, amíg meg nem kapják a családi pótlékot. Nem csoda, ha sok közöttük a bűnöző és az értelmi fogyatékos, ingerszegény környezetben élnek, ezért később érnek, mint a nem cigányok, idegesek, mert a zsúfolt lakásban nem tudják magukat kipihenni, alkoholisták, naponta hangoskodnak és verekednek, veszélyesen élnek, ezért a cigány gyerekekben nem alakul ki a biztonságérzet, így nem tud alkalmazkodni az iskolában. A 7-10 éves roma gyermeket nehéz rávenni a szellemi munkára, egyes osztályban akadályozzák a tanítást, mert csak rájuk kellene koncentrálni a pedagógusnak, így nem jut nekik elég figyelem, pedig az átlagtól több kellene nekik, jó képességűek, ám a tanulmányi

eredményeik ezt nem tükrözik. Van már középiskolás és szakmunkás, de még mindig kevesen vannak a felsőoktatásban, az otthoni sikertelenség okozza, hogy nem tudnak beilleszkedni a társadalomba, az iskola nem képes őket a hagyományos módokon kezelni. Ez a tengernyi „vád” viszont nem akadályozta Czuczú Tibort abban, hogy azt is megállapítsa: a cigányok jelentős része nem különbözik a nem romáktól viselkedésben, öltözködésben, munkavállalásban, a szülői értekezleten való részvételben, s van olyan iskola, ahol még a szülői munkaközösségbe is beválasztják őket.

Szintén kirívó példája a rasszizmusnak Ritó László *Pedagógusok, ahogyan egy tanár látja* című írása. Ebben a cikkben a szerző elismeri, hogy úgy adja közre 17 község adatait, hogy azokat nem tudta leellenőrizni. De szerinte mégis megközelítik a valóságot, mert felelős közösségi vezetőktől származnak, amelyek alapján azt a konzekvenciát vontta le: a 70-80 IQ érték alatti tanulók többsége cigány, még a nem roma tanulók között is több az átlagos intelligenciájú, mint az várható lenne, azaz a helyben maradó – második-harmadik generációs – lakosság génállománya hanyatlást mutat. Átlag fölötti vagy igen magasan kiemelkedő intelligencia egyre kisebb számban fordul elő.

Radikális hangvételváltást jelentett Forray R. Katalin és Hegedűs T. András *A cigánygyerekek iskoláztatásának néhány ellentmondása* című cikke. A két szerző részletesen vette számba a romák és az iskolák viszonyrendszerét, de a cigányokat a szociális és szociokulturális hátrányaikért nem bélyegezte meg, a kulturális hagyományaiért pedig nem ítélte el, hanem inkább a multikulturalizmus szemszögéből tiszteletben tartotta ezeket az adottságokat, és objektív, tárgyilagos, higgadt javaslatokkal próbált meg érvelni annak érdekében, hogy a különböző területek közötti feszültségeket meg lehessen emberi módon oldani.

Tóth László *Felszámoltuk az ötvenéves lemaradást – Kerekasztal-beszélgetés a közoktatás fejlesztését szolgáló kutatásokról* című írása arról a fontos tényről adott hírt, hogy az Oktatáskutató Intézetben – történeti távlatban és működés közben – Csongor Anna annak vizsgálatába kezdett, hogy milyen oktatási formációkban tanítják a roma gyermekeket, míg az Országos Pedagógiai Intézetben – Hegedűs T. András és Forray R. Katalin irányításával – az integrálódott romák sorsával foglalkoznak.

A *hír* kategória egyetlen írásában arról számoltak be, hogy a cigányok 32 százaléka végzi el bukás nélkül az általános iskolát, s közülük minden 3. roma tanuló továbbtanul, valamint közölték azt is, hogy az Országos Cigány Tanács szerint a cigányság foglalkoztatottságában kialakult helyzet az iskolai lemaradás következménye.

A *Postánkból* rovat egy olyan olvasói levelet tett közzé, amelyből az olvasók azt tudhatták meg, hogy megjelent az első cigány nyelvű újság, a *Romano Nyévipé*. Kerekes László *Tanév eleji információk – Munkában a pedagógiai asszisztensek* című írása pedig arról számolt be, hogy az 1986/1987-es tanévben 300 pedagógiai asszisztens kezdett el dolgozni, akik tehermentesítik a pedagógusokat azzal, hogy segítenek az egyéni törődést igénylő tanulóknak, vagy a szociális, illetve tanulási hátránnyal küzdők, köztük a roma gyermekek, fejlesztésében.

Az 1987-es év egyetlen szociális megközelítést alkalmazó írása *KISZ-ösztöndíj* címmel jelent meg, amely arról számolt be, hogy hátrányos helyzetű fiatalok továbbtanulását segíti a KISZ ösztöndíjjal, s a pályázatra több mint 300 állami gondozott és cigány fiatal jelentkezett.

A tárgyalt év egyetlen politikai megnyilatkozása Köpeczi Bélától származott *Az intézményi demokrácia bővítéséhez a pedagógusok önállóságának és a nevelőtestületek hatáskörének növelése szükséges* című írásban, amely beszámolt arról, hogy előrelépés történt, mert megalakult a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, cigány lap is kiadásra került, és a politikai vezetés fontosnak tartja a romák felemelését, amelyhez kulcsfontosságú terület az iskoláztatás, nevelés, oktatás megszervezése, fejlesztése a roma közösség együttműködésével.

Összegezve az 1987-es évet az állapítható meg, hogy a pedagógia gyakorlati alkalmazói körében a roma tematikát illető etnikus szemlélet rendkívüli mértékben volt erős, nem egyszer nem csak előítéletes, de rasszista vagy felvilágosult rasszista írások is napvilágot láttak, miközben a hatalom igyekezett azokhoz a hangokhoz igazodni, amelyek deeticizálni akarták a cigány tanulók nevelésével, oktatásával kapcsolatos kérdéseket. A *Köznevelés* továbbra sem foglalt állást, a roma tematikát szociális vagy etnikus szempontból megközelítők között, szinte válogatás nélkül leközölt mindent, ami arra érdemesnek tartott.

Összegzés

1983 és 1987 között rendkívül változatos képet mutat a 109 írás, amelyeket egy összegző táblázatban az alábbiak szerint lehet kategorizálni:

a roma tematika negligálása-modell	
asszimiláció-modell	
integráció-modell	2
szegregáció-modell	4
a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	14
a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	8
asszimiláció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	1
szegregáció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	7
a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	5
integráció-modell – cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	1
integráció-modell – a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	1
multikulturalizmus-modell	
integrációs-szegregációs modell	1
integrációs-szegregációs modell – a cigánykérdés szociális kérdésként való felfogása-modell	1
integrációs-szegregációs modell – a a cigánykérdés etnikus kérdésként való felfogása-modell	2
roma gyermekekről szóló hír	11
roma gyermekekről szóló riport	
roma gyermekekről szóló helyzetképadás	
roma gyermekekre vonatkozó információkat tartalmazó publicisztika, tanulmány	13
roma gyermekekre vonatkozó részek politikusi megnyilatkozásokban	3
kapcsolódó írás	21
helyesbítés	
szemle	6

portré	
novella	
módszertani írás	
egyéb	8
összesen:	

1983 és 1987 között 109 olyan írás jelent meg tehát a lapban, amely – részben vagy teljes egészében – kapcsolódott a roma tematikához. Ez a szám minőségi ugrás az 1978-tól 1982-ig tartó időszak 51 cikkéhez képest. Egyértelműnek tűnik, hogy 1983 és 1987 között a *Köznevelés* írói és szerkesztői égetőbb kérdésnek érezték a cigány gyermekek iskoláztatását, mint a megelőző öt évben. 1983 és 1987 között csak egyetlen évben jelent meg 15 vonatkozó írás, a másik négy évben 22-28-szor fordult elő olyan írás, amely a roma gyermekek tanításával foglalkozott.

Változás az 1978 és 1982 közötti időszakhoz képest a kapcsolódó írások magas aránya. A 109 szócikknek körülbelül az ötödét tették ki olyan írások, amelyek a szegregáló oktatási rendszert kritizálták. Sok esetben nem nevesítették a cigány tanulókat, de ötéves távlatból egyértelművé válik, hogy a gyógypedagógiai intézményrendszer lakmuszpapírja a cigány tanulók sikeressé tételének mikéntje volt, s hogy a kisegítő iskolában való – rendkívül magas – arányuk jelezte azt, hogy a gyógypedagógiai intézményhálózat, a nevelési tanácsadói rendszer, az áthelyező bizottságok munkája sok kívánnivalót hagy maga után, ezért meg kell reformálni.

1983 és 1987 között többször kimondták azt a *Köznevelés* hasábjain, hogy a roma gyermekeknek – a kirekesztettségükből adódóan – olyan szociális és szociokulturális lemaradásuk van, amely miatt nem tudnak eredményesek lenni abban az oktatási rendszerben, amely teljesen intoleráns az ő adottságaikkal szemben, s ezért az értelmi fogyatékosná minősítés eszközét használja arra, hogy megszabadulhasson tőlük.

Az 1983 és 1987 közötti írásokról az is elmondható, hogy a szerzők ritkán ismerték fel azt, hogy nem a cigány tanulók a felelősek a hátrányaikért, hanem az oktatási rendszer azon merevsége, amely képtelen idomulni a megváltozott szociális és szociokulturális háttérű gyermekösszetételhez, ugyanakkor érzékelhető volt az, hogy továbbra is nagy volt az információéhség a roma tanulókkal kapcsolatosan. Rengeteg adatot közölt a *Köznevelés*

országos és megyei szinten a cigány diákokat jellemző sikerekről és kudarcokról.

Ami megdöbbenő a *Köznevelés* cikkeit olvasva, hogy a lap Janus-arcúsága öt év alatt mit sem változott. Rendszeresen jelentek meg olyan írások a romákról és gyermekeikről, amelyek azt sugallták, hogy a cigány közösség olyan primitív és destruktív, vad nép, amelyet csak akkor lehet megsegíteni, ha a jóindulatú fehérek heroikus küzdelmeket vívnak érte irdatlan mennyiségű anyagi eszköz beleinvestálásával. S természetesen nem lehet elmenni szó nélkül amellett sem, hogy az oktatási hetilap közölt olyan kifejezett rasszista vagy felvilágosult rasszista írásokat, amelyek napjainkban nem tűrnének nyomdafestéket, tetézve azzal a szomorú ténnyel, hogy ennek az irányzatnak az egyik főképviselője egy roma származású szakfelügyelő volt.

KÁLLAI ERNŐ - KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA -
PAPP Z. ATTILA *

Az iskolai teljesítmény és a helyi társadalmi viszonyok összefüggései Kunhegyesen¹

I. Kunhegyes társadalmi viszonyai

1. A település és a térség

Kunhegyes Szolnok megyében, járási székhelyként, 7 település (2 város és 5 község) igazgatási központjaként működik. Elhelyezkedését tekintve Szolnoktól, északkeleti irányban, majdnem 50 kilométerre található, a Nagykunság északi peremén, közel a Tiszatóhoz és a Hortobágyhoz.

Kunhegyes neve Hegyesegyháza néven 1311-ben bukkan fel először az oklevelekben, valószínűsítve, hogy ebben az időben még magyarok lakta terület volt.² IV. Béla magyar király engedélyezte a kunok betelepítését (1239, 1246), és a mai Nagykunság területére az Olas nemzetség települt. Kunhegyes határában alakult ki egykori nemzetségfőjükről, Kolbaz vezérről elnevezett központjuk. 1382-ben

* Kállai Ernő, az MTA TK KI tudományos munkatársa. Keresztes-Takács Orsolya PhD hallgató az ELTE Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézetében. Papp Z. Attila az MTA TK KI tudományos főmunkatársa.

¹ A tanulmány a Tudásközponti funkciók bővítése a hálózatépítés és a tudástranzsfer - szolgáltatások területén című TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0012 AZONOSÍTÓ SZÁMÚ PÁLYÁZAT keretében született. A kutatás keretében az Országos Kompetenciamérés 2014. évi telephelyi adatbázisa segítségével azonosítottuk a Jász-Nagykun-Szolnok megyei reziliens (sikeres hátrányos helyzetű) iskolákat, és ez alapján esett választásunk a jelen tanulmányba vizsgált településre és iskolára.

² A történeti adatokat a település honlapján találtuk:

<http://www.kunhegyes.hu/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=32>

egy egyházi összeírás már mint keresztény jáász telepről tesz említést. A többszöri átalakulás és névváltás után valamikor a 16. század végén válik állandóvá a Kunhegyes elnevezés.

A 17. századi törökjáráások során többször lakatlanná válik a település. Újbóli benépesülése és még inkább fejlődése a Rákóczi szabadságharc-, illetve az 1745-ös jáászkun redemptio után – amikor az 1702-ben, a Német Lovagrendnek elzállogosított területeket váltották vissza az ott élő népek – indul meg. A település gyors fejlődésére utal az 1851-ben megjelent Fényes Elek geográfiai szótára is³, amely szerint 1305 házban, 6401 ember lakja, akik döntő többségükben református vallásúak. Az 1776-ban emelt templomról pedig „*Van egy roppant ref. temploma, mellynek tornya a végetlen síkságon már mérföldnyire feltűnik*”- emlékezik meg róla Fényes.

Az 1880-as népszámlálás is töretlen fejlődést mutat⁴: a dokumentum szerint 1714 házban 7461 ember élt, több mint 90 százalékban magyar identitással és református vallással. A település a 20. században is maradt a fejlődési pályán demográfiailag, 1941-ben⁵ 10767 lakossal, 1960-ban⁶ 10970, 1980-tól pedig lassú csökkenésnek indul, így 2011-ben már csak 7704 fő volt a lakónépesség száma.⁷

A lakosság kormegoszlása tekintetében a 14 év alattiak száma 1136, míg a 60 és 69 év közöttiek száma 908, a 70 év felettiak száma pedig 981 volt 2011-ben. A háztartási adatokat is megvizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy 3263 háztartásban 2145 család él, a 100 családra jutó gyerekek száma 106 fő, míg a 100 családra jutó, 15 évnél fiatalabb gyerekek száma mindösszesen 52 fő. Bár ez a megyében lévő települések esetében átlagosnak mondható (megyei átlag: 100 családban 53 fő 15 év alatti gyerek), mégis a népességcsökkenés okai között a lassú előregedés jeleit tapasztalhatjuk. Ha ezt még összevetjük az egy háztartásban élők számával is, akkor vélekedésünk

³ Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851. <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyesh/>

⁴ Az 1880-as népszámlálás adatai <http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html>

⁵ 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. KSH. 1947. http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_demogr_adatok_kozsegek/?pg=0&layout=s

⁶ 1960. évi népszámlálás – Szolnok megye személyi és családi adatai http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1960_03p/?pg=0&layout=s

⁷ 2011. évi népszámlálás. Területi adatok – Jáász-Nagykun-Szolnok megye. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_16

megerősítést nyerhet, mivel igen magas az egyedül élők száma (1051 fő), és mindösszesen 146 háztartás van ahol öten és 59 olyan háztartás ahol hatan élnek együtt, tehát vélhetőleg több gyerek is él a háztartásban.

Az iskolai végzettségre vonatkozó adatok szerint a 7 évesnél idősebbek közül 3308 fő volt azok száma, akik vagy semmilyen iskolát (65 fő), vagy legfeljebb 8 általános iskolát végeztek csak, ez a lakónépesség közel fele, több mint 46 százalék. A 7 és fél százalék diplomás mellett a maradék népesség körülbelül fele-fele arányban (24-24 százalék) vannak a csak szakmával és az érettségivel is rendelkezők vonatkozásában. Ezek az adatok a legrosszabbak közé tartoznak a megyében.

A gazdasági aktivitás vonatkozásában Kunhegyesen 2607 fő, azaz 33,8 százalék volt foglalkoztatott, 8,5 százalék munkanélküli, 32,9 százalék inaktív, valamint 24,8 százalék eltartott. Ezek a települési adatok valamivel jobbakként, mint a Kunhegyesi járás adatai, de megyei összehasonlításban a legrosszabbak közé tartoznak. Szolnok megyében 41 százalékos volt a foglalkoztatás, még a Kunhegyesi járás lakosinak alig háromtizede volt foglalkoztatott és több mint 8 százalékkuk volt munkanélküli.

A vallási megoszlás tekintetében a válaszolni nem kívánók, valamint az ateisták és a vallási felekezethez tartozók száma a lakosság több mint felét, 4827 főt jelentett, mg 1828 fővel a református valláshoz tartozók alkotják a legnagyobb felekezeti csoportot.

2. A település infrastruktúrája, állapota

A település külső képe rendezett, karbantartott közterületeket, középületeket és magánházakat jelent. A pályázati támogatásoknak köszönhetően a központ sok része felújított, szép állapotban van. Említésre érdemes a Hild József tervei alapján készült, az Alföld legnagyobb befogadóképességű kéttornyú református temploma, a szintén pályázati pénzből felújított és karbantartott, 4 ezer virágból álló rózsakert a Kun lovas-, a Kálvin-, valamint a Szélfű szobrokkal. A város központjában található a szintén támogatásból, 10 éve elkészült játszótér is.

A járási központnak köszönhetően sokféle igazgatási hivatal, valamint szakorvosi rendelők és szakellátások is megtalálhatóak a

településen. A kereskedelmi egységek vonatkozásában a meglévő több élelmiszer és egyéb üzlet mellett kiemelkedik a 2011-ben felújított piac az üzleteivel, valamint a Penny Market, amely 21 főnek biztosít munkát.

A kulturális igények kielégítését a Városi Könyvtár és Közművelődési intézmény szolgálja, amely a Zsigmond Ferenc Városi Könyvtár és az 1964-ben épült, és 400 fő befogadására alkalmas színház teremmel rendelkező Ilosvai Varga István Művelődési Központ 2005-ös összevonásából jött létre. A sportolni vágyók egyrészt a 2011-ben átadott mikrotérési tornatermet használhatják, amely a megye legmodernebb létesítménye a nemzetközi minősítésű sportpadlójával, geotermikus fűtésével, és legújabb fejlesztésű árnyékolás technikájával. Másrészt komoly hagyományai vannak a településen a labdarúgásnak is. A fedett lelátóval és felújított öltözőkkel és gyepvel rendelkező intézmény – miként a tornacsarnok is – sok, rangos sportesemény helyszíne. A vizes sportok iránt érdeklődők számára pedig a város központjától 1,5 kilométerre, a Kunmadarasi úton található és szintén néhány éve felújított strandfürdő, hat homokos röplabda pályával és két homokos focipályával, illetve kézilabda pályával nyújt lehetőséget a sportolásra.

A település megközelíthetősége, közlekedése jónak mondható. Közúton elérhető a Fegyvernek és Tiszafüred között vezető 34-es főúton, megközelíthető Abádszalókról egy mellékúton, illetve Tiszafüredet Tiszaszőlős - Tiszaszentimre - Tomajmonostorán át Kunhegyessel összekötő alsóbbrendű úton. A közúti tömegközlekedést a Jászkun Volán Zrt. autóbuszai végzik. A környező településeken kívül közvetlenül elérhető Eger, Szolnok, Jászberény, Debrecen, Békéscsaba, Gyöngyös, Tiszafüred és Miskolc. A megyeszékhelyet például munkanapokon 12 különböző időpontban induló járatral lehet elérni, átlagosan egy-másfél órás utazási idő után. A jó tömegközlekedés kiemelten fontos a járási központ szerepéből adódóan is, így a környező településekről jól megközelíthető autóbusszal, és a kényelmes utazást a 2006-ban elkészült ötállásos autóbusz állomás segíti. További fejlődési lehetőséget jelentett volna a közúti közlekedésben az M4 autópálya megkezdett építése, de ezt a fejlesztést az utóbbi időben leállította a kormány.

A település vonattal is elérhető a Budapest – Debrecen fővonalon Kisújszállási átszállással. Szolnok, a megyeszékhely, legalább 10

különböző közelíthető meg munkanapokon, átlagosan másfél óras menetidővel.

Kunhegyesen 3039 folyamatosan lakott lakás és 313 üdülő található. Meghatározó módon magántulajdonban vannak és többségében 2 vagy 3 szobásak (2684 esetben). A lakásra szolgáló helységek egyenletes megoszlásban épültek a 20. század végéig. 1946 előtt épült több int 1000 új lakás, majd 1946 után évtizedenként átlagosan 4-500 új épület készült el. Látványos visszaesés csak a rendszerváltozás után következett be, amikor az elkészült új lakások száma az első 10 évben 153-ra, majd folyamatosan csökkenve, 2006 és 2011 között 34 darabra esett vissza. Ezen lakások átlagos alapterülete 79 négyzetméter, ami hasonló a megyében meglévő átlaggal. A lakások kétharmada összkomfortos vagy komfortos, de található 519 komfort nélküli megoldás is.

A közműellátottság tekintetében valamivel rosszabb adatokat tapasztalunk a megyei átlagnál, minden infrastrukturális elemet összevetve pedig a Kunhegyesi járás adatai mutatják a legnagyobb hiányosságokat ebben a vonatkozásában. Ezen belül a Kunhegyesi lakások 89 százalékában van vízvezeték, 80-80 százalékra rendelkezik meleg vízzel és vízöblítéssel WC-vel, míg a közcsatornára csatlakozók száma mindössze 27 százalék volt 2011-ben. Ez utóbbi fejlesztése folyamatos, a csatornahálózathoz történő csatlakozást önkormányzati program segíti jelenleg is.

3. A település vezetése

1994 után alapvetően baloldali vezetéssel működött a település egészen 2006-ig.⁸ A Magyar Szocialista Párt (MSZP) jelöltje volt a polgármester, valamint biztos baloldali többségű képviselőtestületek működtek. Például 2002-ben 3 Fideszes és 3 független képviselő mellett 7 taggal képviseltette magát a testületben az MSZP. Hogy ebben mekkora szerepe volt a baloldali hagyományoknak vagy a rendszerváltozás utáni időszaknak, nehéz lenne megmondani. Az azonban biztos, hogy még ma is emlegetnek egy embert, aki az állami gazdaság vezetője volt, és gyakran vadászott vele Kunhegyesen Kádár János is, így a hajnalig tartó kártyázásoknak is lehetett némi szerepe

⁸ A választásokra vonatkozó adatok a Nemzeti választási Iroda oldaláról származnak. www.valasztas.hu

az 1970-es években meginduló prosperálásnak, munkahelyteremtésnek.

2006-ban azonban, miként az ország nagyon sok településén is, „földcsuszamlásszerűen” nagy változás következett be és vette át a település vezetését a jobboldal. A nem sokkal előbb nyugdíjba vonuló, népszerű iskolaigazgató, aki vállalkozóként és menedzserként is ismert volt nem csak a településen, hanem a térségben is, a Fidesz jelöltjeként aratott magabiztos győzelmet. 2014-ben már a harmadik ciklusát töltő településvezető továbbra is nagy támogatottságnak örvend. Az elmúlt ciklusokban megjelent a Jobbik is, folyamatosan erősödve: 2010-ben még nem volt az extrémistának tartott pártnak képviselője a testületben, de a polgármester-jelöltje közel 11 százalékot ért el a választásokon. 2014-ben már 15 százalékkal vetette észre magát, miközben az egyik képviselő ennek a pártnak a színeiben lett a képviselőtestület tagja. Mindezek mellett a baloldalinak mondott MSZP fokozatosan jelentéktelenedet el, elvesztette támogatottságát a településen: 2006-ban még az előtte több ciklusban is polgármesteri tisztséget betöltő MSZP jelölt 38 százalékot szerzett, 2010-re ez csökkenésnek indul és 2014-re már nem is volt MSZP-s polgármester-jelölt sem, a képviselőtestületbe pedig mindössze egy MSZP által jelölt személy került be.

Az elmúlt 10 év politikai történéseinek jobb megértéséhez mindenképpen ejtenünk kell néhány szót a jelenlegi polgármesterről, személyéről, múltjáról a településen. A városvezető az egri tanárképző főiskola elvégzése után 1967-ben került a településre, az akkori Kossuth iskolába tanárnak, és már két év múlva a tanyai kollégium vezetője lett. 1978-ben a Dózsa iskola igazgatója lett, és az akkor még gyengébbnek számító intézményt sikerült néhány év alatt jelentősen felfejlesztenie, ismertté tennie. Ennek eszköze pedig a labdarúgás volt. Elmondása szerint az országban először ők hoztak létre labdarúgó kollégiumot, így az ország minden tájáról tudták fogadni a gyerekeket. Az iskolának nem csak két füves labdarúgó pályája volt, hanem pénzt tudtak szerezni a korszerű iskolai felszerelésekre, valamint kiemelt figyelmet fordított a jó pedagógusok alkalmazására is. Ennek hatására rövidesen a járási igazgatói munkaközösség vezetőjévé választották.

A sport, a labdarúgás révén híressé váltak Magyarországon és külföldön is a diákok és az igazgató is egyaránt. Az iskola csapatával kétszer nyertek Magyar Úttörő és Diákolimpiát, de három alkalommal még az Egyesült Államokba is eljutottak. A rendszerváltozás után

pedig kitalálta a Kun Kupát, amelynek révén nagyon sok külföldi csapat látogatott a településre és „*Volt olyan év, amikor Szolnok összes szállodája, középiskolai kollégiuma tele volt külföldiekkel vagy magyarokkal. Több mint 3-5 ezer gyerek is versenyzett ebben az időben*” – említi sikereit.

Az itt szerzett menedzseri tapasztalatai is hozzájárulhattak ahhoz, hogy saját bevallása szerint is meggazdagodott ebből a tevékenységből. Mint mondja „*Talán ebből gazdagodtam meg. Nem az igazgatói fizetésemből.*” Anyagi lehetőségei révén komoly vállalkozóvá is vált, egy háromcsillagos szállodát épített és üzemeltetett a rendszerváltozás után, egészen 2006-os polgármesteri megválasztásáig.

A helyi politikai életben a rendszerváltozástól kezdődően folyamatosan részt vett, a képviselőtestület tagja volt. Ezt valószínűleg elősegítette több évtizedes ismertsége nem csak helyi szinten, hanem országosan is. Nagyon jó személyes kapcsolatokat is ápolt már a kezdetektől fogva. Az elmúlt években valószínűleg sokat segíthetett számára Fazekas Sándor, egykor Karcagi polgármester, jelenlegi miniszter ismeretsége is, aki vélhetőleg tanácsokkal, és kapcsolatokkal segíti munkáját. Ennek egyik állomása, hogy a 2015-ben Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetéssel ismerték el eddigi munkáját, amelyet a volt polgármester-társa adott át számára.⁹

A településvezetés politikai összetétele nagyon egységesnek mondható. „*A képviselőkből, kilencből nyolcan vannak velünk. Egy jobbkios és 7 fideszes. Egy szocialista van. Én a 8 embernek mindig tartok, úgy nevezem, hogy közösségfejlesztő tréninget. Kicsit iszogatunk, beszélgetünk. Könnyebb őket összetartani.*” Az egyetlen baloldali képviselő az egyik háziorvos, a jobbkios pedig a fogorvos. „*A Jobbkios sem veszélyes. Egy jobbkios került be a képviselő testületbe, a fogorvos. Az én alkalmazottam, barátom*” – értékeli az erőviszonyokat a polgármester.

Nagyon sok más vidéki településhez hasonlóan Kunhegyes fejlődését is alapvetően meghatározzák a pályázati lehetőségek és a sikeres pályázatokon elnyerhető összegek. A település középületeire kített táblák jelzik az elmúlt évek sok százmilliósi sikereit. Pályázati pénzből újult meg szinte minden: a két templom, a középületek, a

⁹<http://www.kanizsaujsag.hu/hirek/26638/kitunteteseket-adott-at-a-foldmuvelesugyi-miniszter/>

park, de még a játszótér is. Egyedül a gyógyvízzé nyilvánított termálvizés strand téliesítését nem sikerült még megoldani ilyen forrásból, de kitartóan dolgoznak rajta az önkormányzat által létrehozott pályázatírói csapat tagjai, akik szükség esetén külső segítséget is bevonnak a munkába.

4. Gazdasági lehetőségek és foglalkoztatás

Kunhegyes a régi időktől fogva fontos szerepet töltött be gazdaságilag a környező települések életében is. Bár nem volt nagyváros, de a környező falvak számára funkcionális szempontból a mindig a várost jelentette, és közlekedési szempontból is csomópontnak számított. A 18. és 19. században, a folyószabályozások előtt, a területen nagy részt foglaltak el a vadvizek, ami a területhasznosítás jellegét is meghatározta. Az itt élők főként szarvasmarha-tenyésztéssel foglalkoztak, a földművelés kis hányadát jelentette a gazdasági lehetőségeknek. Ez később változott, különösen az 1787-ben befejeződött Mirhó-gát építése után, kezdenek áttérni a gabonatermesztésére is. A feljegyzések szerint 1781-ben a gabonát már 8 szárazmalomban őrölték Kunhegyesen. 1791-ben három kocsmát, egy mészárszéket és két boltot béreltek és működtettek a görög közösséghez tartozók a településen. Kunhegyes 1811-ben mezővárosi rangot kapott országos vásártartási joggal, a kisipar pedig 1818-tól céhes keretekben működött, ekkor három céh alakult: csizmadia, cserző varga, szijjártó mestereknek az egyik; kerégyártó, kovács, lakatos, asztalos és molnár mestereknek a másik; szabók, szücsök, takácsok számára a harmadik. A céhes ipar elsősorban a mezővárosi agrártermelés és a lakosság szükségleteinek kielégítését biztosította.¹⁰ 1886-ban alakult meg a modern kor első helyi Ipartestülete, amelynek 1911-ben már 219 tagja volt, 1887-ben a „Földmívelők 1. Köre” is létrejött. 1925-ben már téglá- és cserépgyár is működött a településen.

1945 után más nagykunsági településhez hasonlóan a lakosság fő megélhetési forrása ezen településen is a mezőgazdaság lett.

¹⁰A történeti adatokat a település honlapján találtuk:

<http://www.kunhegyes.hu/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=32>

Többszöri átszervezése után a mezőgazdasági termelés a rendszerváltozás előtt két nagyüzemre épült: a Kunság Népe Mgtsz-re és a Közép-Tiszai Állami Gazdaságra. A település összes területe 14894 hektár, amiből 11472 hektár a mezőgazdasági terület, 990 hektár az erdő, 2 hektár a nádas, és 410 hektár a halastó. A mezőgazdasági termelés szerepe a rendszerváltozás után is megmaradt, bár lényegesen kevesebb foglalkoztatottal. A privatizáció után kisebb gazdasági társaságokba tömörült vállalkozók végzik napjainkig ezt a feladatot.

Az ipar területén az igazi áttörést az 1973-ban felépült Beloiannisz Híradástechnikai Gyár (BHG) több száz főt foglalkoztató gyáregysége, valamint az 1976. november 7-én átadott Alföldi Szilikátipari Vállalat új, műanyagcsarnoka jelentette. Az új fejlesztésekkel több mint ezer ipari munkahelyet létesült, és így az 1980-as években Kunhegyes munkaerőt vonzó centrummá vált.

A rendszerváltozás után azonban itt is komoly gazdasági visszaesés következett be. A mezőgazdasági területek kisebb gazdasági társaságok birtokába kerültek, nagyjából 100 főt tudnak foglalkoztatni, a nagyobb ipari üzemek az elavult termékek gyártását beszüntették és ezáltal bezártak, vagy megváltozott profillal, lényegesen kevesebb embert foglalkoztatva működnek tovább. Napjainkban az 1992-ben alakult, a nagyobb kapacitással rendelkező Nagykun - Hús Kft. az egyik jelentős foglalkoztató a településen. A cég nagyobb ütemű fejlődésének egy idő után a szakképzett munkaerő hiánya szabott gátat. Ezt felismerve 2000-ben kezdték meg a húsfeldolgozó szakmunkások képzését, közösen a Nagy László Szakközépiskolával, amely a középiskolának is egyfajta stabilitást biztosít a jövőre vonatkozólag. Mivel a cégnek akár több évet is várnia kellett arra, hogy szakirányú képzésre járó diákok a munkaerőpiac aktív szereplőjeként legyenek jelen, így a munkaerőhiány pótlása érdekében a Munkaügyi Központtal, több alkalommal is hasonló képzést szervezett a cég. A Kft jelenleg 130 főt foglalkoztat Kunhegyesen¹¹, de külföldre, főként Németországba és Ausztriába is közvetítenek ki húsipari szakembereket. A kiközvetítettekkel együtt közel 300 fő dolgozik a Nagykun - Húsnál. A stabil anyagi háttérű, jó nevű cég egyfajta perspektíva a gyerekek előtt és a külföldi munkalehetőségek is motiválóak lehetnek.

¹¹ Nagykun-Hús KFT. <http://www.nagykunhus.hu/index2.php>

A húsüzemen kívül két vasüzem is található Kunhegyesen. Az 1950-es évektől működő Vízgépészeti Vállalatból 1992-ben a cég egy részéből megalakult a Hydrogép Kft, másik részéből a Gönczi és Fia Kft, melynek fő profilja a gáz- és üzemanyagtartályok készítése. Ők több mint 100 főt foglalkoztatnak.

Az említett Alföldi Szilikátipari Vállalat napjainkban ASV-Plas néven működik tovább, 25-30 főt foglalkoztatva. De van ezen kívül egy két műszakban dolgozó varroda, jelenleg 15-20 munkatárssal, valamint egy tojásfeldolgozó is 5-10 emberrel, valamint a már szintén említett Penny Market 21 fővel.

Nagy várakozásokkal tekintenek a nemrég létrehozott ipari park által biztosított lehetőségekre. Itt jelképes 1 Forint/négyzetméteráron biztosítanak két hektár területet a cégeknek, ha vállalják munkahely teremtését. Jelenleg már három cég is megkezdte itt a tevékenységét. Hasonlóan nagy várakozás előzi meg az egyelőre a kormánydöntésre váró, régi BHG üzem megvételének a tervét is, amely sikere esetén egy olyan vállalkozó fog gyakorlatilag ingyen megkapni, aki legalább 150 munkahelyet teremt.

Mіндеzen próbálkozások ellenére a település vonatkozásában a polgármester értékelése szerint is a legnagyobb problémát a kevés munkalehetőség jelenti. Így a mai Magyarország egyik meghatározó intézménye, a közfoglalkoztatás szervezésével igyekeznek enyhíteni a szociális feszültségeket. Évente 600-650 fő vesz részt ebben a foglalkoztatási formában. A legsikeresebb területe a kertészeti munka, ahol az oda beosztott emberek konyhakerti növényeket termelnek. A szakmunkásokat igyekeznek valamilyen olyan területre beosztani, ahol hasznosítani tudják szakképesítésüket. A közfoglalkoztatási hierarchiában legalul lévők az utcai szemétszedők, a köztisztviselők feladatokat ellátók. A református szeretetszolgálat is igyekszik segíteni a foglalkoztatási problémákon saját eszközeivel. 2016-ra 30 közmunkást igényeltek a Belügyminisztériummal megkötött szerződéssel, akiket aztán a szociális intézményeiben kívánnak foglalkoztatni.

5. Az egészségügyi helyzet a településen

„Pillanatnyilag csak kihalni lehet a pályáról, ez a nagyon ironikus jövőkép festhető fel” – jellemezte a vidéki egészségügyi ellátás helyzetét Kunhegyes egyik háziorvosa, aki 1980 óta él és praktizál a

településen, volt országgyűlési képviselő is, és jelenleg az egyetlen baloldali képviselő a települési önkormányzatban. A nyolc éve felújított, saját tulajdonú, saját építésű rendelőben háziorvosi és szakorvosi szolgáltatások is elérhetőek a Kunhegyesi Központi Orvosi Rendelő szolgáltatásai mellett, így összesen négy felnőtt és egy gyermekorvos működik a városban. A régi központi orvosi rendelő viharvert állapotú volt 2014-ig. *„A székbe egy nagy csavart mindig be kellett igazítanom, amikor leültem, de még mindig számtalanszor reflexesen igazítom a már nem létező csavart is”* – írja le a városi központi rendelő korábbi állapotát a háziorvos. Megragadva a megyei önkormányzat által kiírt pályázati lehetőséget – amely a Kisújszállási reumatológia, a Tiszafüredi háziorvosi praxis és a Kunhegyes rendelő felújításáról szólt – felépült az újabb rendelő két vizsgálóval. *„Hátsó gondolat volt, hogy a mindenkori városvezetéstől kicsit függetlenedni tudjak és saját identitásomat, elképzeléseimet karakteresebb véleményalkotásomat az se befolyásolja, hogy maradhatok-e egy állami rendelőben vagy nem.”* Gazdasági megtérülés nem várható, hiszen az több évtizedet jelentene, illetve a térség fizetőképessége is alacsony. De nem ez volt az érdek és a cél, hanem az, hogy *„ha ezt az országot olyan látványosan nem lopják szét, akkor a magyar egészségügynek legalább ilyen körülmények között kellene beteget fogadnia.”* Tapasztalata szerint a lakosság nagyon szereti ezt a rendelőt, de a praxis mindig nagy volt, nem a rendelő felújítása tette naggyá. *„Tetszik nekik az a környezet, amiben ellátást kapnak”*. A rendelő valóban olyan, mintha tegnap fejezték volna be a felújítást, a betegek vigyáznak rá, hogy sokáig ilyen állapotba is maradjon. *„Meggyőződésem, hogy a környezetnek hatása van az ember viselkedésére és ez nem árt akkor sem, ha az ember beteg”* – tette hozzá ironikusan. A Kunhegyesi Központi Orvosi Rendelőt 2014-ben újították fel,¹² ahol háziorvosi praxis és gyerekpraxis is működik immáron jó körülmények között. A két egészségügyi intézmény között jó a viszony, amennyiben szükséges akár helyettesítik is egymást, hiszen 35 éve állandó három fővel működik a háziorvosi ellátás a városban.

¹² A „Kunhegyesi Központi Orvosi Rendelő felújítása” című ÉAOP-4.1.2/A-12-2013-0006 azonosító számú pályázat keretében http://www.kunhegyes.hu/kunhegyes/ujzag/1411/05_oldal.pdf

Járási központként fontosnak tartják a településen a legfontosabb szakorvosi ellátások megszervezését is. „*Nem mi vagyunk a kegyelet Bt fő szállítói*” – a háziorvos így utalt arra, hogy figyelnek a betegségek pontos felderítésére, a diagnózis meghatározására és a krónikus betegek követésére. Diabetológiai betegek gondozásában az országos átlaghoz képest az arányokat tekintve jól áll a Kunhegyesi egészségügy, azonban a szívinfarktus évek óta probléma, illetve az agyvérzést elszenvedők száma is növekszik, amelynek okát az olcsóbb, kontrolálatlan minőségű gyógyszerekben látja, mivel megítélése szerint a térség jövedelmi viszonyai miatt gyakran szavatoltan rosszabb minőségű gyógyszert vesznek, annak olcsósága miatt. Az onkológiában tüdő és emlődaganatok a vezető halálokok, valamint több a pajzsmirigy daganatos beteg a városban, viszont kevesebb a nőgyógyászati daganatok megjelenése, mint az országos átlag. Prevenciós ellátás nem jellemző a praxisban, viszont a betegségek kezelése hatékonyan és kontrolálatlan működik. Ezen kívül még az orvosi rendelőben elérhető szolgáltatások a gyógytorna, plasztikai sebész, dietetikus és csontsűrűség mérés. Gyógytornász egyéni terápiában foglalkozik akár a cukorbeteggekkel, idősebbekkel, rajta kívül plasztikai sebész dolgozik, aki kisebb műtéteket helyben végez, nagyműtéteket Szolnokon tart.

A háziorvos praxisában gyakran tapasztalt megmagyarázhatatlannak tűnő fizikai panaszokat, melyeket lelki okokra, lelki kimerültségre következtetett vissza. Így szükségesnek érezte, hogy az újonnan létrehozott orvosi rendelőben pszichiáter szakrendelés is legyen. Elmondása szerint meglátszik, hogy dolgozik pszichiáter a városban, mert a korábbi jelentősebb öngyilkossági ráta mérséklődött. Az öngyilkossági ráta nem csak hogy magas volt, de egyfajta hullámzó dinamika volt benne megfigyelhető, hiszen ha egy eset megtörtént, akkor 2-3 esetre még joggal lehetett számítani. Ez egyfajta magatartásminta volt, ami egy-két elkeseredett emberben beindíthat egy olyan pillanatnyi rövidzárlatot, ami az életébe kerülhet. Az öngyilkosságokban meglehetősen magas volt a befejezett öngyilkosságok, mely leginkább a férfilekosságot érintette. „*Gyakorlatilag minden tekintetben a labilitást látja, a jövőtlenséget és olyan feldolgozatlan kudarcokat, amelyekből adott esetben nem feltétlen lát kiutat*” – mutatott rá a fő problémára a háziorvos. Az egész térségre általánosan is jellemző a társadalmi apátia, hátrányos, gyakran kilátástalannak ítélt helyzet a munkalehetőségek és

általánosan a reményteli jövőkép hiánya miatt.¹³ Labilitás a családszerkezetben is megmutatkozik, jellemző a különélés és a válás. Sok esetben a férfi gazdasági megfontolásból külföldön dolgozik, melyből adódhatnak olyan komplikációk, amik a váláshoz vezetnek, így gyakoriak az egyszülős családok.

Meg kell említeni, hogy a drogfogyasztás is jelen van a településen, jellemző fajták a marihuána, herbál és az extasy. Az egészségügy nem tudja ezt kezelni, szerintük túl jövedelmező üzletág ahhoz, hogy be tudjanak avatkozni. A településen már történt, hogy az orvos, aki ilyen ügyben együttműködött a rendőrséggel benzines palackot kapott a rendelőbe, így félnek a drogügyletek elleni komolyabb fellépéstől. A kóros alkoholfogyasztás esetén azonban gyakran gyámügyi eljárást is kezdeményeznek.

Végezetül meg kell említeni, hogy nőgyógyászati szakrendelés is üzemel Kunhegyesen, abban az intézményben, ami korábban szülőotthonként működött. A születésszám csökkenés miatt az erre fenntartott otthonok megszűntek¹⁴ és a területileg illetékes kórházakba helyeződött át a szülés lebonyolítása, de terhes tanácsadás, terhes gondozás, védőnői hálózat, szaktanácsadás fellelhető a településen. A fiatalok anyává válás egyre gyakoribb, viszont megélhetési gyermekvállalás nem jellemző Kunhegyesen. Ennek okai inkább a fiatalon kezdett aktív szexuális kapcsolatban, a család szétesése miatt kialakult bizalmi kapcsolatok hiányában keresendőek. Fiatal és kirívóan fiatal eset is van a városban, de egyáltalán nem jellemző, nem rosszabb, mint az országos átlag. Az a tendencia is megfigyelhető, hogy a középiskolából év vesztes anyuka visszatér tanulni, míg más családtag vigyáz a gyermekre. A fiatalok megértik, hogy nekik és a gyermekük jövője szempontjából is fontos a továbbtanulás. Ez azért is érdekesnek tűnik, mert némileg ellentmond például egy friss kutatásban¹⁵ tapasztaltaknak, ahol inkább

¹³ http://www.jnszm.hu/feltolt/File/tfi/05_np_5_nagykunsag_tisza_to_2013_03_08_kozgyulesre.pdf

¹⁴ <http://www.kunhegyes.hu/kunhegyes/doc/TVS.pdf>

¹⁵ Pócsik Julianna: A gyermekvállalás motivációinak vizsgálata szakiskolás roma lányok körében.

https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB4QFjAAahUKEwi7tsL9wszIAhVBCCwKHWUoAp0&url=http%3A%2F%2Fmidra.uni-miskolc.hu%2FJaDoX_Portlets%2FdisplayContent%3FdocId%3D20350%26sec

azt találták, hogy fiatal anyák gyermekvállalás után nem térnek vissza az iskolapadba.

6. A református egyház szerepe Kunhegyesen

A 2011-es népszámlálás adatai szerint 7704 lelket számláló Kunhegyesen a vallásgyakorlók felekezeti megoszlásukat tekintve (2874 fő) 63,6 százaléka reformátusnak, feleannyian 32,8 százaléka katolikusnak vallja magát, míg 3,5 százalék az egyéb felekezetet jelölte meg.¹⁶ A település vallásgyakorlóinak vélhető számát megpróbálta pontosítani a helyi lelkész. Elmondása szerint 6000 főre tehető a településen élő reformátusok száma, amire abból következtet, hogy a KSH adatai szerint 60 élöre egy elhalálozás jut és az egyházközség éves temetéseinek száma 90 és 110 között van. Azt elismerte, ez még nem jelenti azt, hogy valóban ilyen számban lennének aktív tagjai a református hitközösségnek, de ők azok, akik legalább annyira vallásosak, hogy temetésen a református szertartás kéri. A halálozási ráta növekedése is torzíthatja ezt az érvelést. Mindenestre az biztos és számszerűleg megfoghatóbb, hogy a gyülekezethez tartozók száma, akik adományaikkal hozzájárulnak a gyülekezet fenntartásához, megközelítőleg 2000 főre tehető. Az ennél is aktívabb vallásgyakorlók körét hozzávetőlegesen 500 főben állapította meg a lelkész, ők azok, akik buzgón részt vesznek a gyülekezet életében és évente 6-10 alkalommal (ünnepi, vasárnapi alkalom) megjelennek. Egy vasárnapi református istentiszteleten általában 50-150 fő van jelen, mely létszámot az éppen aktuális valláshoz kapcsolódó események határozzák meg.

2003 óta Kunhegyesen református iskola is működik, amely két évig a karcagi iskola tagintézményeként, majd 2005 szeptember elsejétől önálló intézményként üzemel. Az iskola és az óvoda 30 fős személyzettel tevékenykedik, 300 feletti gyerek számmal: 54 gyerek az óvodában 250 fő az iskolában.

Az alapítás körülményeit a 2000-es években kialakult politikai nyomás és az erre adott válaszként értelmezte a lelkész. 1994-től

[Id%3D14402&usg=AFQjCNHaUZQ0wur4zpSeVnl_x9jYUD1G1Q&sig2=x3ihu8-AJuC1OjgP6jOtSg&cad=rja](http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti)

¹⁶ 2011. évi népszámlálás. Területi adatok – Jász-Nagykun-Szolnok megye. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti 16

ugyanis a református gyülekezet, az önkormányzat és az iskola közötti sikeres együttműködés értelmében, az akkori Kossuth iskolában, a régebben a református egyház tulajdonában lévő épületben, minden évfolyamon egy osztály református osztályként működött. 2003 április végéig zökkenőmentes volt az együttműködés, majd „*egyetlen tollvonással megszüntették azt, hivatkozva egy 1997-es törvényre... de abszolút politikai döntés volt*” – utalva ezzel a 2002-es baloldali önkormányzati térnyerésre a városban.

Ennek ellenére 2003 szeptemberében tovább tudták folytatni az oktatást más épületben és kevesebb osztállyal, de szülői nyomásra a lakoszobákból átalakított tantermekkel, 82 gyermekkel és 5 főállású pedagógussal megkezdték a tanévet. Az akkori Kossuth iskolából az 1-5. évfolyam református osztályba járó gyerekek 90 %-ával tudták folytatni a közös munkát. „*Ha akkor bármelyik jogvédőt kihívjuk, sírva fakadtak volna, hogy mit csináltak akár az én gyerekemmel, vagy azzal a néhány gyerekekkel, akik ottharadtak református osztályban. Az egyetlen időszak volt.*” Elmondása szerint ugyanis az emlegetett politikai okok miatt bántások érték őt, és a Kossuth iskolában maradt, akkor 7. osztályos fiát is, az új iskola kialakítása miatt.

Féltek attól, hogy a városban harmadik oktatási intézményként belépve, mennyire tudják majd megtartani a tanulókat, hiszen egyértelmű volt, minden évben tapasztalják a csökkenő gyereklétszámot. Az együttműködés folytatásának lehetőségétől az akkori önkormányzat mereven elzárkózott, még úgy is, hogy a református osztály bérleti díjat fizetett volna az épületben maradásért. Így a kényszer szülte, de azóta virágzó református iskola kezdte meg működését, ezzel egyidejűleg a városi Kossuth iskola megkezdte hanyatlását, hiszen azóta az iskola kiürült, jelenleg csak a 7. és 8. osztály működik, lassan megszűnik. 2005-ben a két önkormányzati iskolát egy igazgatóság alá vonták össze, de ez a rész elsovadt, elfogytak a gyerekek. A lelkész etnikai szegregációs hatást nem érzett az iskolában, ugyanakkor vallási szegregációnak nevezte azt a jelenséget, ami a református osztállyal történt.

Említést kell tennünk a református egyház szociális szolgáltatásairól is a településen. Kunhegyesen a református egyház az oktatási intézmények fenntartása mellett, családi napközi, házi segítségnyújtás, étkeztetés, illetve az Abádszalókon működő 100 fős pszichiátriai és szenvedélybeteg betegellátó nappali intézmény és a 2003 óta, az egyházközség első intézményeként létrejött 56 fős

bentlakásos idősothton működtetésével segítik az arra rászorulókat. A támogató szolgálat pedig egy speciális szociális szolgáltatás a fogyatékkal élő gyerekek életminőségének javítása érdekében. Régebben Kunhegyesen is működött eltérő tantervű iskola, de jelenleg ilyen intézmény – óvoda és iskola is – legközelebb Kisújszálláson van, ahova minden nap gépjárművel szállítják az orvosi szakvélemény alapján erre jogosult gyerekeket.

7. *Interetnikus viszonyok*

A Kunhegyesi járásban a 2011-es népszámlálás szerint a nemzetiségi hovatartozásra válaszoló 21765 fő közül 83 százalék magyar identitásúnak, 16, 5 százalék pedig cigány identitásúnak vallotta magát. Kunhegyes településen 6981-en válaszoltak a kérdésre és a megoszlás eltérő volt. Itt 96, 4 százalék mondta magát magyar nemzetiségűnek, még cigány identitásúnak a lakosság alig 2,5 százaléka.

Pedig a romák jelenléte a településen már hosszabb időre tekint vissza. 1768-ban 9 cigánycsalád (30 fő) élt Kunhegyesen, míg az 1780-as cigányösszeírás szerint 12 roma családról számol be: téglavetők (5) és kézművesek (8).¹⁷Az 1893-as összeírás szerint 160 cigányember volt a faluban¹⁸, 1964-ben 91 cigánytelepi épületet írtak össze, az 1992. évi becslés pedig 4-6 százalék (400-600 fő) közé teszi a számukat.¹⁹ A polgármester 8-9 százalékra teszi a jelenlegi arányt (600-700 fő), és ennél pontosabban a Roma Nemzetiségi Önkormányzat (NRÖ) elnöke sem tudta megbecsülni a mostani létszámot.

Térbeli elhelyezkedésüket tekintve két olyan terület van a településen, ahol többségében cigányok élnek, telepesedő körülmények között. A malom környéke, illetve az úgynevezett „völgy” jelenti ezeket a területeket, valamint a „Kamilla utcaiak”, ahol főként a betelepődők élnek. Ezek a területek a falu átlagos állapotánál

¹⁷ Szabó Lajos: A redempció és Kunhegyes. H. Bathó Edit – Kertész Róbert – Tolnay Gábor – Vadász István szerk.: Tisicum - A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 12. 2001. 350. o.

¹⁸ *A Magyarországon végrehajtott 1893. évi cigányösszeírás eredményei.* Budapest, 1895. (Reprint kiadás)

¹⁹ Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon. Socio-Typo, Budapest, 1998. 402. o.

lényegesen rosszabb kinézetű és állagú házakat jelentenek, rosszabb utakkal, „faluszéli” állapottal.

Mint minden településen, itt is megkülönböztetik a régen itt lakókat az újonnan jöttektől. Kunhegyes esetében megkülönböztetik a muzsikus cigányokat, akik többségükben ténylegesen is zenéltek illetve valamilyen más munkával egészítették ki a keresetüket, 30-40 családdal vannak jelen a településen. Vannak ezen kívül a bevándorlók, akik az elmúlt évtizedekben érkeztek és a rendszerváltozás előtt meglévő mezőgazdasági vagy ipari munkalehetőségek valamelyikéből részesültek, jelenleg többségük közmunkából tengeti napjait. A leginkább – még a többi roma által is – megvetett csoportot jelenti a 2000-es évek elején, sokak szerint a szocialista polgármester által, szocpulos házakba Tiszabőről, Tiszanánáról betelepített 20 család jelenti. *„Elvégre azok is emberek. Mindnyájan romák vagyunk. Nem is bántom őket. Csak a tisztas távolságot megtartjuk”* – jellemzi a helyzetet az NRÖ elnöke.

Hasonlóan vélekedik a református lelkész is. Szerinte is probléma az új cigány családok bevándorlása, a betelepülő cigány családok eltérő kulturális háttere, mely 30-40 éve okoz problémát a településen. A hosszú évszázadok óta itt élő roma családok, dinasztiák nagy része jómódú zenész cigány volt, sokan helyi híres primások voltak, de a leszármazottak nem vitték tovább ezt a hagyományt. *„Az ő leszármazottaik teljesen mások, mint a többi roma család. Közülük nem egy-kettő főiskolát végzett, üzletet visznek, vállalkozásuk van, kereskedésük van, a városnak semmi baja nincs velük. Itt nem volt etnikai ellentét. Most, mikor más településekről, más szokásokat idehozva próbálnak meghonosodni emberek, velük, sokkal több.”*

2012-ben vélhetőleg cigány származású emberek által elkövetett emberölés dűlta fel a kedélyeket a településen, amely nem csak a Jobbik által szervezett, „cigánybűnözés” elleni demonstrációra volt alkalmas, hanem az újonnan beköltözőkkel szembeni elhatárolódásra is. Sok cigány ember is részt vett a demonstráción, ezzel is kifejezve elhatárolódását a bűnelkövetéstől és bűnelkövetőktől. Miként az egyik résztvevő elmondta az eseményről tudósító újságnak: *„A Jobbikot cigányellenes pártnak tartja, ennek ellenére a jóérzésű cigányok elmentek a demonstrációra, mert meg akarták mutatni, hogy nincs félnivalójuk. Főleg azt nehezményeztem, hogy a sok cigánybűnözés közben egyik szónok sem mondta, hogy tisztelet a kivételnek. Ez nekem személy szerint rosszul esett, mert ha elmegy valaki fát lopni, és*

megfognák, akkor a cigányokat utálják, pedig mindenki vállalja a felelősséget a tettéért, és ne tömbösítsenek."

Nem mondható azonban zökkenőmentesnek a többség – kisebbség kapcsolata a településen más tekintetben sem. Ennek elsődleges oka a munkahelyek hiánya és a közmunka-lehetőségekhez történő hozzájutás kérdése. A polgármester szerint igyekeznek mindenkit lehetőséghez juttatni és ez legalább valamiféle hasznos tevékenységgel jár. Mint mondja: *„Próbáljuk. Egyrészt többet keresnek, és nem otthon nézi a cigányember és a családja a Digi tv-t, hanem legalább megjelenik a munkahelyen.”* Az NRÖ elnök szerint viszont folyamatos vitában állnak a jegyzővel, mert szerintük nem egyforma szempontok szerint osztják szét a lehetőségeket. Maga a kisebbségi vezető is közmunkásként dolgozik, de azt nem engedték meg számára, hogy a 8 órát a közösség ügyeivel foglalkozva töltse le, pedig elmondása szerint az elődje is így dolgozhatott. Másrészt vita tárgya az is, hogy a fia számára nem jutott lehetőség.

„Más az, ha tömegben vannak, akkor sokszor azt érzem, hogy kezelhetetlenek. Ha észreveszik, hogy van közöttük hangadó, akkor akár a közmunkaprogramban is képesek romboló hatásúak lenni” – mondja a református lelkész. Az önkormányzati képviselőként is tevékenykedő egyházi vezető az egész várost tekintve feszültséget érez roma és nem roma emberek között, amit annak tulajdonít, hogy elmondása szerint az itt élő cigány emberek nem akarnak dolgozni és a dolgozó nem cigány emberek ezt nehezen viselik. Ez a gondolat az egyik legerősebben megjelenő sztereotípiája a cigányságról a magyar társadalomban.²⁰ A motiválatlanság mögött gyakran a társadalom mélyen gyökerező elutasítása és az abból kibontakozó diszkrimináció jelenségének visszagyűrűzése áll sok esetben, ám ez mégis sokszor a cigányság hibáztatásában és egyértelmű felelősségében testesül meg. *„Azt gondolom, hogy sok más környékbeli általános iskolához képest, az arány nálunk valamivel jobb, mint mondjuk egy tiszaburai vagy tiszabői iskolában.”* A jobb állapotot tehát a cigányság számának nem túlréprezentált mibenlétében látja, annak ellenére, hogy a szociális háttérükben nem lát különösebb eltérést.

A településen általánosan elégtelen szociális feltételekről számol be a lelkész. Az iskola révén a családok szintjén sokszor látja úgy,

²⁰ Pulai A.: Cigányellenesség a norma. 2009.

http://www.publicus.hu/blog/ciganyellenesség_norma/

hogy a gyerekek magukra vannak hagyva az iskolai teendőikkel, gyakran a szülő fel se kel reggel, de sokszor az étkezést sem biztosítják, ezért az iskola első szünetében a gyermekek ingyenes étkeztetése folyik. Etnikai különbségeket nem észlel a szülők gyermekkel való foglalkozás minőségében és mennyiségében, cigány és nem cigány családokra egyaránt rávetíthető probléma ez, amely inkább a Kunhegyes lakosságára jellemző társadalmi apátia családi megtestesülése. Meglátása szerint a családok berendezkedtek erre az állapotra. *„Ez nem kormányprobléma, ez nem politikai kérdés, ez a család ellustulásának kérdése, beállt arra a szintre, hogy langyos legyen minden körülöttem, a többi nem számít.”*

Egyes vidéki településen megfigyelhető tendencia, miszerint a gyermekek létszámában felülreprezentált a cigányok aránya, Kunhegyesre is jellemző. Egy néhány évvel ezelőtt készült helyi statisztikára hivatkozva állítja a lelkész: az adott évben 42 gyerek született, akiből 27 roma volt. Így a cigány tehetséggondozást, az értelmiség kitermelését még fontosabbnak tartja a református egyház, jelenleg is roma szakkollégiumokkal való kapcsolatfelvételt szorgalmazza egy tehetséges lány kapcsán, aki főiskolát szeretne elvégezni, csecsemőgondozó szeretne lenni. *„Igenis szükségünk van a roma értelmiségre, mert valószínű, hogy ők sokkal jobban ismerik a saját helyzetüket, sokkal jobban ismerik azt az életkörülményt, ahonnan ki kellene emelni ezeket az embereket, van egy részük, akiket nem lehet kiemelni, akik nem is akarnak felemelkedni ebből. Van egy részük, meg vagyok róla győződve, hogy fel lehet emelni őket.”* A polgármester a cigány túlnépesedés rémét úgy jellemzi: *„most még nem nagyon veszélyes.”* A továbbtanulás vonatkozásában pedig úgy látja, hogy a szakmunkásképzésbe eljutnak a cigány gyerekek is, sőt, a gimnáziumi szalagavatókon is feltűnik minden osztályban egy-két roma fiatal. Diplomásokról azonban nem tud a településen.

Ezt a vélekedést erősítette meg az NRÖ elnöke is, aki szerint sok gyerek próbál tanulni, boldogulni. Megítélése szerint nincs szegregáció, elkülönítés a település iskoláiba, mindenhova beengedik a cigány gyerekeket is, talán a református iskolába kevésbé.

Ezen a véleményen volt a polgármester is, aki szerint a 20-25 fős osztályokban egyelőre 10 alatt van a roma gyerekek száma. A református iskolával kapcsolatban ha óvatosan is, de lényegében megerősíti az NRÖ elnök véleményét: *„Könnyebb helyzetben vannak.*

Ők válogathatnak. Van ott is cigány. Arra vigyáznak, hogy néhány legyen. Mivel én presbiter is vagyok, elég nehéz erről nyilatkozni.”

A kisebbségi önkormányzat szerepe a településen elhanyagolható, politikai – érdekérvényesítési szempontból súlytalan. Az NRÖ elnök maga is kiszolgáltatott egzisztenciálisan a közmunka lehetősége miatt a településnek. Tevékenységük rendezvények szervezésében, főzésben merül ki, az NRÖ elnök szerint mást nem is engednek számunkra, nem kaptak normális irodát és felszerelést sem. A polgármester véleménye sem jó a kisebbségi testületről. *„mindig gond van velük. Az előző választáskor a roma önkormányzat nem tudott felállni. Azok, akik benne lettek volna a vezetőségbe, összevesztek. Kész. Nem vállalták. Most is ugyanez kezd kialakulni. Most is a három vezető közül, az egyik benne van az oktatási bizottságban is, de annyi tartozása van, hogy le kell mondania. ... Megszavaztak nekik [a képviselőtestület] 300 ezer forintot. Normatívát is kapnak valamennyit az államtól. Ebből már tudnának gazdálkodni. Igyekeznek is: Mikulás, karácsony, húsvéti rendezvényt csinálni.”* A polgármester elvárásai szerint elsősorban a munkahelyteremtésben, de legalább is a közmunka elosztásában várna a segítséget a kisebbségi képviselőktől, valamint a közösség irányításában: *„Az lenne a jó, hogy tartsanak rendet a romák között. De nem megy. Maguk közül valók. Nem fogadnak szót nekik. Nekünk jobban szót fogadnak.”*

II.A Kunhegyesi Nagy László Szakképző Iskola, Gimnázium és Kollégium

Az iskolában 5 interjút készítettünk: két csoportos beszélgetést (az egyik szakiskolai végzős osztály tanulóinak, illetve 3 kilencedik osztályos tanuló részvételével, valamint az egyik gimnáziumi kilencedik osztály egy részével) és három pedagógus interjút. A fókuszcsoportos beszélgetéseken 10-15 tanuló volt jelen az egyes csoportokban, a pedagógus interjúk pedig az iskola igazgatójával, igazgató-helyettesével, és az egyik osztályfőnökkel készültek. Jelen elemzés alapját ezen interjúk szó szerinti leírása, majd Atlas.ti programban való kódolásuk alapján készítettük.

A kialakított kódok alapján az iskoláról szóló információkat kilenc különálló, de részben egymással is összefüggő tematikus csoportba

soroltuk:²¹ az iskolával kapcsolatos fegyelmi tényezők, az iskola belső világa, a helyi oktatási piac, az iskola hátrányos helyzetű jellege, a pedagógiai kultúra sajátosságai, az iskola fenntartásával kapcsolatos tényezők, az iskola helyi társadalomban való helye, a település helyi viszonyrendszere, a továbbtanulás kérdése. Az egyes tematikus csoportok belső szerkezetét, és kapcsolódási lehetőségeiket az XY ábra tartalmazza.

1. Az iskola fenntartásával kapcsolatos tényezők

Az iskolának több fenntartója volt az elmúlt két évtizedben: a városi önkormányzat, megyei önkormányzat után a Megyei Intézményfenntartó Központ (MIK), majd pedig a Klebesberg Intézményfenntartó Központ (KLIK). Jelenleg, 2015 júliusától, mivel szakképző intézmény van szó, fenntartója a Nemzetgazdasági Minisztérium lett, amely megyei szinten 2-3 ún. centrumot működtet. Az iskola jelenleg a Karcagi Szakképzési Centrumnak a tagintézménye. Az iskola vezetése a KLIK-es korszak után optimistán tekint az új képződményre, pontosabban azért, mert ígéretet kaptak, hogy nagyobb pénzügyi függetlenségük lesz, mint korábban. Míg a KLIK fenntartó idejében minden egyes beszerzést jóvá kellett hagyatni, és ez gyakran eltartott 30 napig is, addig most azt az ígéretet kapták, helyben dönthetnek a kiadásokról, illetve a saját bevételekről is: *„Például nekem lesz itt 300 millió forintos költségvetésem, durván, akkor azért az igazgató felel, hogy azt nem lépheti túl. Azon belül, ha megtakarítás van, esetleg átcsoportosít más költségvetési sorra, ahol esetleg valami miatt, éppen bejött valami, amit nem terveztünk. Azt a költség keretet igazgató jóváhagyásával tudja felhasználni az intézmény. Ez jobb lesz. Én is jobban látom itt helyben is, mert az én vezetőm is látja jobban, hogyha rendben vannak. És nem lesz olyan,*

²¹ A besorolást valójában két lépcsőben végeztük el: az idézetek és a kódok SPSS (statisztikai szövegelemző) programba való exportálása lehetővé teszi, hogy a használt kódokat változóként kezelve főkomponens elemzéssel hozzunk létre dimenziókat. A kilenc főkomponenset tartalmazó modellben az egyes főkomponensek meglehetősen jól értelmezhetők, és nagyrészt megfelelnek az itt tárgyalt kilenc tematikus csoportnak. A kilenc főkomponens az eredeti 79 változó (kód) variációjának mintegy 25 százalékát megőrzi. Az Atlas.ti programban létrehozott kódcsaládok belső szerkezetét a főkomponensek súlyait követve alakítottuk ki.

hogy nem tudjuk, hogy hol tartunk pénzügyileg, és megvehetünk, felújíthatunk valamit, mert az nem fér bele. Ez egy jobban látható dolog lesz. Ezt ígérték, hogy így lesz.” (P3²²)

A Centrumhoz tartozás azonban úgy tűnik, nem volt teljesen egyértelmű: az intézményben nem csak szakképző iskola működik, hanem gimnáziumi résszel is rendelkezik (és elméletileg Kollégiummal is, amit a jelenben viszont nem tudnak kihasználni). A Nemzetgazdasági Minisztériumhoz való betagozódás előtt az iskola igazgatójának állítólag több államtitkárt meg kellett győznie arról, hogy ez a vegyes intézmény létjogosult. Érvelésében kiemelt helyen szerepelt az, hogy a kétféle intézmény diákjai között átjárás van: vannak olyan diákok, akik szakképesítés után szereznek érettségit, ugyanakkor vannak olyanok is, akik érettségi után szereznek valamilyen szakképesítést.

Az iskolaigazgatónak azonban nem csak most, hanem egy-két évvel korábban egy más jellegű kísérletet is el kellett háritania. A településen már működik a református egyház égisze alatt általános iskola, és ugyanez az egyház szerette volna a jelenlegi középiskola gimnáziumi részét átvenni, de csak azt. *„Volt megkeresés, a református egyház érdeklődött. Van általános iskola, református. Ugyanez a lelkész, aki annak az iskolának a fenntartója, érdeklődött, de csak a gimnázium iránt. Akkor még nem tudtuk, hogy mi lesz. Attól féltünk, hogyha csak a gimnáziumot viszi el, akkor az a humán erőforrás, ami így egyben van, az mégis így egy ütőképesebb csapat, így, egy intézményként működve, mint hogyha az teljesen kiszakad, és azok a kollégák, akik ott tanítanak, azok nem jönnek ide tanítani, mert nem akarnak átjönni. Attól tartottam, hogy az nekünk nem lesz jó. Én mondtam a lelkész úrnak, hogy vegye át a szakképzést is. Vegye át teljes egészében, hogy ne szakítsuk ketté. Így a pedagógus humán erőforrással való gazdálkodás is hatékonyabb, az áttanítások miatt. De akkor már nem ide jött volna kolléga tanítani, hanem a református általános iskolába, a gimnáziumból. Én most is adok három pedagógust oda, hogy ott is tanítanak a református általános iskolában. Ők a gimnázium tanárai. Én tudtam, hogyha a református gimnázium lesz, akkor elviszik tőlünk és esetleg itt a szakiskolai képzésben szenvedhetünk hiányt oktatóból, mert nem lesz meg a végzettség a közismereti tantárgyakhoz.” (P3)*

²² Az interjúk számozása az Atlas.ti sorszámozását követi.

Az iskola végül egyben maradt, mivel a református egyháznak nem kellett a szakiskolai képzés, az iskola vezetése pedig a fentebb vázolt okok miatt nem szerette volna, ha csak a szakiskola marad. Az igazgató érvelésében azért álltak ellen e megkeresésnek, mert "így ütőképes csapat" maradhattak, de vélhetően azért is fontos volt egyben maradni, mert "csak" szakiskolaként gyakorlatilag egy megbélyegzett, a diákok – és feltételezhetően a helyi társadalom – egy része által is "gettóiskolának" nevezett intézmény maradt volna igazgatása alatt. És vélhetően ugyanilyen okoknál fogva nem kellett a református egyháznak sem.

Noha az iskola egyben maradt, az iskola vezetése szerint, a harmadik „pillér”, a kollégium nem maradt meg, azaz nem működik. Pedig a pedagógusok szerint állítólag a kollégium többek között segített volna abban is, hogy bizonyos fegyelmi és nevelési (akár családi) problémákat kezelni tudjon, egy diák vélemény szerint azonban a kollégiumi lét éppen ellenkezőleg, a lemorzsolódást segíti elő: *„Én továbbra is váltig azt mondom, hogy arra volt jó példa már, amikor kollégium működött itt nálunk, 100 fős volt a kollégium, 130 főre volt engedélyünk, városi kollégiumként működtünk. Arra volt jó esély, hogyha jól kezeltük őket, hogy akkor felkészültek a vizsgákra is. Ott valami neveltséget is szedtek magukra ezek a gyerekek.”* (P3)

„Kérdező: Te hogyan buktál meg? Diák: Hát úgy, hogy én kollégiumba jártam, és végülis nem volt megszokva, hogy ott volt mellettem..., végül is csak otthon tudok tanulni. A környezet nem rossz, nem az, hogy nem illeszkedtem be, mert amúgy akik ott voltak, így elvoltam velük egyébként, csak... [zavartak a többiek a tanulásban]” (P4)

2. Az iskolában megjelenő deviáns jelenségek

Az iskolán belüli fegyelmi kérdések egyaránt a legintenzívebben jöttek elő a pedagógusokkal és a diákokkal folytatott beszélgetések során. Az iskolai fegyelem hiányára és konfliktusokra utaló jeleket mindkét szereplő érzékeli, csak talán intenzitásukban, elterjedésükben látják másképpen. A pedagógusok is elismerik, hogy létezik a korai terhesség jelensége, a szerfogyasztás, az alkohol, a dohányzás, az agresszivitás, ám értelmezésükben ez korántsem oly mértékű, mint más hasonló iskolákban. A diákok mindezt nem így gondolják, hanem

– főleg a szakiskolán belül – mintha e problémák állandósultak volna. Két dologban azonban még egyetértettek a kétféle csoportba tartozó alanyaink: a különféle konfliktusok az elmúlt években egyre inkább elharapózódtak, a konfliktusok fő kiváltó oka pedig a 9. osztályosok viselkedése.

„Diák: A mostani fiatalok még rosszabbak, mint mi voltunk kilencedikbe. (...)

Kérdés: Három év alatt mi történt, hogy így megváltozott az iskola?

Diák: Egyre rosszabb mindig a színvonala, de tényleg.

Diák: Hát ő eddig se volt az a hú de nagyon jó iskola, de most még rosszabb.” (P1)

A jelenlegi 9. osztályosokról szóló diskurzus már-már démonizálja a (szak)iskolába frissen bekerült diákokat, azon belül pedig elsősorban a lányokat. Mintha valamiféle kifordított logika és fordított hierarchia érvényesülne: a sztereotípiák szerint a fiúk és felső évesek szoktak agresszívok lenni, ebben az iskolában azonban rendszerint a lányokkal, és a középiskola legalsó éveivel van gond – legalábbis az elmesélések szintjén:

„DIÁK: Láta má' a kilencedikeseket?

KÉRDEZŐ: Nem.

DIÁK: Jobb is. Például a kilencedikesek kezdenek el kötözködni, a lányok a fiúkkal, hogy nézel ki, meg...

DIÁK: Meg úgy beszélnek a tanárokkal, mint a kutyával.

DIÁK: Hát körülbelül.

KÉRDEZŐ: A kilencedikes lányok?

DIÁK: Igen.” (P1)

„Nekem most 9.-es osztályom van, 30 fő, 1 fiú van benne, a többi lány. És nyilván a lányok között az ellentétek valahogy jobban dominálnak, és most ez, ez most az év elején nagyon kivilágít vagy, hogy is mondjam, tehát nagyon sok konfliktus van most köztük még. De a korábbi tapasztalatokból ítélve, ha a 9. év elejét túléljük különösebb konfliktus nélkül, utána valahogy elmúlik ez. Utána már nem sok fegyelmi baj van velük.” (P2-2)

E konfliktusok okai a pedagógusok szerint több tényezőre vezethetők vissza: vagy arra, hogy az általános iskolások már korábban ismerték egymást facebookon, és itt szemtől-szembe találkozva kirobbannak az ellentétek, vagy akár arra is, hogy az iskolán belül egyfajta szorongásból vagy más megfontolásból eredeztethető pozícióharc zajlik. Ugyanakkor panaszként

megfogalmazódott az is, hogy e viselkedési anomáliáknak gyökere az általános iskolában keresendő, hiszen ott kellett volna a társas együttlét alapjait elsajátítani.

„Még nem tudtunk olyan iskolába elmenni, ha van egyáltalán ilyen sikeres iskola, [ahol] azt mondanám ennek a kollégának, hogy ez a gyerek szorong, fél valamitől, [tessék kezelni]. Az embernek is, de az állati világnak is az az ösztöne, hogyha szorong, ha fél, ha sarokba szorítják, akkor támad. Ez azért ilyen ördögi kör, mert valahogy magára fel akarja hívni a figyelmet, hogy neki baja van. Valakinek foglalkozni kéne vele.” (P3)

Akármi is az oka e sok devianciának (csakhogy rögzítsük, a beszélgetésben a következő témák jöttek elő: verekedés, ordibálás, dohányzás, szerfogyasztás, nyilvános szexualitás, lopás, korai terhesség) ez felveti azt a kérdést is, hogy az iskola milyen (pedagógiai) válaszokat tud adni, egyszersmind fel vannak-e készülve az ilyen esetekből származó konfliktusok kezelésére.

3. A pedagógiai kultúra sajátosságai

A konfliktuskezelés több formájáról ugyan beszámoltak alanyaink (az iskolai rendőri jelenléttől, a tanulók példastatuálás gyanánt bilincsel való elszállíttatásáig, iskolapszichológus igényléséig), de pedagógiailag nagyon nehezen tudnak megküzdeni e kihívásokkal. Kérdés tehát, hogy a helyi pedagógiai kultúrának részét képezi-e az ilyen jellegű esetek kezelése? A meginterjúvált szakiskolai tanárok pályájuk elején nem pedagógusnak készültek, hanem mérnöknek vagy üzemgazdásznak, a tanári pályájuk később alakult. Megkockáztatható, hogy pedagógiai tevékenységük elsősorban „menet közben” alakult ki, ugyanakkor saját bevallásuk szerint is konfliktuskezelésre kis mértékben vannak felkészítve, nem erre vannak „szocializálva”, ráadásul naponta érzik azt az ellentmondást, ami a képzésből fakadó teljesítménybeli elvárások és az egyes tanulók/helyzetek pszichológiai kezelése között feszül.

„Értsük meg azt az ellenpólust is, hogy azt mondja a kolléga, hogy ő megérti úgy önmagában [a gyereket], de neki meg az a dolga, hogy azt a munkadarabot készítse el olyan időre, olyan minőségben, úgy, ahogy a szakmai gyakorlatát el kell végeznie. Neki is, meg a másíknak is. De ha vele foglalkozok, lelki támogatást adok, akkor a másik se biztos, hogy csinálja, meg a másikkal sem haladok. Ezt összehozni.

Hogy azt a gyereket nem szidni kellene. De mit csináljon vele, mikor nem ehhez vagyunk szocializálódva. Mi nem így kaptuk a pedagógus papírunkat annakidején.” (P3)

A pedagógiai fogásokat természetesen a későbbi képzéseken, továbbképzéseken lehet még alakítani, ám azokkal az a gond, hogy projektszerűek, azaz hosszabb távú fenntartásuk és mindennapi alkalmazásuk nem föltétlenül biztosított, támogatott, avagy egyáltalán elvárt a projekt után. *„Az Eötvös programban benne vagyunk, ez a lemorzsolódás és a korai iskola elhagyás megakadályozásáról, kompetenciamérés eredményeinek javításáról szól, mentorról és mentor asszisztenssel. Most zajlik ennek a projektnek a lezárása,(...) egyéves [volt]. Valamit, ha mást nem, [annyit nyújtott], hogy a kollégák (...) 25 fő részt vett egy továbbképzésen. Ami esetleg mankó lehet ahhoz, hogy hogy kezeljük ezeket a gyerekeket. Ez mindenképpen fontos, hogy erről az oktatásügy beszélne nekünk, a szemünkbe. Ezzel szembesülnünk kell minden nap, hogy nem biztos, hogy birtokában vagyunk azoknak a képességeknek, amik kellenek ahhoz, hogy ezeket a konfliktusokkal küzdő gyerekeket mi kezeljük.” (P3)*

A pedagógiai sikerélmény hiánya, a napi konfliktusok kezelésére fordított energia az igazgató szerint is kockázatos, és tapasztalni azt is, hogy a pedagógusok „idegrendszere felőrlődik”, és előfordul az is, hogy az eredetileg a tanulókkal kapcsolatos problémák megoldására, heti nyolc órában alkalmazott iskolapszichológus szolgáltatásait a pedagógusok is igénybe veszik.

„Van olyan kollégám, aki kiválóan végzi a munkáját ennek ellenére, de már felőrlődni látszik az idegrendszere, mert nem tudja elfogadni azt, hogyha azt mondja a gyerekeknek, hogy üljön le, csinálja a munkát, akkor nem csinálja. Holott lehet, hogy nem neki, de valakinek kéne azt a gyereket megszólítani, hogy te miért is csinálod azt?” (P3)

A pedagógiai kultúrának, és általában az iskolafejlesztésnek fontos eszköze lehet a külső mérésekre épülő beavatkozás. Többek között erre is szolgálnak az Országos Kompetenciamérések eredményei. A mérést Magyarországon minden iskolában lebonyolítják a 6., 8., 10. évfolyamokon, az eredmények tanulói és iskola/telephelyi szinteken egyaránt elérhetők. Az iskola jelenleg is részt vesz egy projektben (TÁMOP 3.1.13)²³, amelynek célja többek között a

²³ Ld. még: <http://www.ttki.hu/page.php?pid=1242>

kompetenciaeredményekre épülő fejlesztési terv kidolgozása. A projekt keretében a tantestület részt vett továbbképzésen (ld. előbbi idézet), de kérdés, helyi szinten egyáltalán mit tudnak kezdeni a kompetenciamérés eredményeivel a szakiskolában. Fejlesztési tervet intézményi szinten minden bizonnyal ki lehet dolgozni, de egyéni szinten nem tudják alkalmazni ezen eredményeket. Ahogy egyik alanyunk kifejtette, ennek az az oka, hogy a kompetenciamérés egy adott tanév májusában zajlik, az eredményeket pedig következő tanév tavaszán ismerik meg. Ez azt jelenti egy 10. osztályos gyerek a következő tanév tavaszán a szakiskolában már végzős lesz, így egyénileg különösebben nem lehet fejleszteni az eredményekre építve, hiszen egy-két hónap múlva elhagyja az intézményt. Segítség lehetne az is, hogy a 10-es tanuló eredményeit az előző, 8. osztályos eredményeivel vessék össze, de az ehhez szükséges egyéni, tanulói azonosítót – a pedagógusok szerint legalábbis – a tanulók elvesztik.

„PEDAGÓGUS 1: Több ilyen továbbképzésen részt vettünk, tantestületképzés volt ezzel kapcsolatban, hogy elemezzük ezt a dolgot. (...) De hát elég nehéz, mert hát ugye, ha logikusan végiggondoljuk, hogy 3 éves szakiskolába a gyereket megméri 10. osztálynak a második félévének a végén, az eredményei megjelennek a következő tanév februárjába, tehát amikor ő végzős. Akkor még márciusban meg áprilisba jár két hónapig iskolába. Onnantól kezdve elmegy majd tanulmányi szabadságra, vagy szakmai vizsgára. Tehát azon a gyereken már nem lehet fejleszteni abba a két hónapban, vagy ha lehet is fejleszteni, mert nem mondjuk, hogy nem lehet, azt már nem méri meg senki. Jön a következő mérés, amikor egy másik csapat jön, általános iskolából idejött valamilyen eredménnyel. Idejárt két évig, megint megméri, annak is lesz valamilyen eredménye, de már azt se tudjuk utána visszakontrollálni, hogy mi, ahhoz az eredményhez képest mi javítottunk e rajta valamit. Amit meg először megmérnek, 10.-es korába, az a 8.-os eredményéhez valamihez, nem biztos, hogy hozzá tudunk férni. Vagy hozzá, vagy nem.

KÉRDEZŐ: A tanuló hozzátud, nem? A tanuló elméletileg ismeri saját eredményeit.

PEDAGÓGUS 2: Igen, neki megvan az azonosítója, csak azt sem veszik igazán komolyan. Úgy hogy szerintem, amit megkapnak tanulóazonosítót 6.-ban vagy 8.-ban is minden mérés alkalmával, az nem hiszem, hogy meglesz 10.-re, sőt már 8. végére sem hiszem.” (P2)

A kompetenciamérés során a családi háttérre vonatkozóan is gyűjtenek információkat a szülőktől. Csakhogy kérdés, hogy a háttérkérdőívet a szülők egyáltalán kitöltik-e avagy sem, mivel hátrányos helyzetű gyerekek szüleiéről van szó, helyenként érvényességi kérdések is felmerülhetnek (ugyanazt értik-e a szülők a fogalmakon, mint a kérdőívet összeállító szakemberek), és az is előfordul gyakran, hogy a tanulók nem is hozzák vissza (a kitöltött) kérdőíveket. Ennek következtében például nem lehet családháttér-indexet számolni, azaz nem lehet részletesebben árnyalni a mért eredményeket.

A tanulmányi eredmények növelése céljából az iskola – a diákok elmesélése szerint – egy belső, képesség szerinti csoportbontással is próbálkozik a gimnáziumi osztályokban angol és matematika tantárgyakból. A pedagógusokkal folytatott interjúk ugyan nem erősítették meg ezt a tény, de az kiderült, hogy ezt a módszert valójában helyeslik: *„Sok helyen voltam érettségi elnök. Nagynevű iskoláknál is, ahol egyáltalán nem volt jobb az érettségi átlag, mint a miénk. Vannak persze jó osztályok. Egy nagynevű iskola mindig tud egy jobb osztályt kiválogatni. Ott megteszik azt, hogy indítanak egy A. osztályt és egy B. osztályt. Az A. osztályban vannak a jobb tanulók, a B-ben a szerényebb képességű, tudású gyerekek kerülnek. Az ott úgy működik. De itt ebben a térségben mindenképpen azt a lehetőséget kell megadni a gyerekeknek, fiataloknak, hogy érettségizéshez jusson. Még akkor is, hogyha az nem kiváló eredménnyel fog zárulni. Akkor is fontos. Nem elveszett évek, az a négy év.” (P3.)*

4. Az iskola belső világa

Az eddigieken kívül az iskola belső életéről mindenképpen meg kell említenünk a viszonylag új keletű létszámcsökkenést, amelyhez társul az is, hogy szubjektív (pedagógusi és tanulói vélemények) szinten és objektív módon is (a kompetenciamérések²⁴ és érettségi eredmények alapján is²⁵) fokozatosan romlik vagy stagnál a minőség. A létszámcsökkenés egyik fő oka a tankötelezettség felső

²⁴ OKM FIT-jelentés:: Telephelyi jelentés. 10. évfolyam: szakiskola. Kunhegyesi Nagy László Szakképző Iskola, Gimnázium és Kollégium.

²⁵ Ld. <http://nlki.hu/wp-content/uploads/2011/11/Az-%C3%A9retts%C3%A9gi-vizsg%C3%A1k-%C3%A1tlageredm%C3%A9nyei-2010-2014.pdf>

korhatárának csökkentése 16 éves korra, amelynek következtében az eleve gyengébb iskolai eredményekkel rendelkező tanulók nagyobb valószínűséggel, végleg kiesnek az oktatási rendszerből, pedig korábban 18 éves korukig így-úgy, de a rendszerben kellett maradniuk.

„A tankötelezettség 18 év volt akkor, amikor a 2 plusz 2-s rendszer volt a szakképzésbe, azt most levítették 16 évre. És aki ebbe a kategóriába, aki ilyen nagyon halmozottan hátrányos helyzetű meg olyan nagyon rossz, az nem lenne baj gyakorlatilag, attól még a gyerek lehet nagyon okos, hogy ilyen halmozottan hátrányos helyzetű, hanem az alapfelkészültségeivel, amivel idejön általános iskolából, most ebbe a rétegbe van egy olyan, aki várja, hogy 16 éves legyen, és már kiiratkozik. Most ez idáig ugye nem tehetette meg, mert 18 évig mindenféle szankciók voltak, most is vannak 16 évig, de utána kiiratkozhat.” (P2-1)

A tankötelezettség felső korhatárának 16 éves korra történő csökkentése egyébként vegyes megítélés alá esik az iskolában: ez által ugyan csökken a gyereklétszám, és talán növekszik a fiatalok munkanélküliek, illetve a fekete gazdaságban foglalkoztatottak aránya. De ugyanakkor az is tény, hogy korábban egyfajta belső, iskolakapun belüli lemorzsolódással kellett számolni: az iskolai tevékenységekben részt nem vevő, de 18 év alatti tanulók szankcionálása abban merült ki, hogy ki, folyamatosan „levelezgetniük” kellett az iskolának a családdal vagy a jegyzővel.

„Egyrészt talán jó, másrészt meg nem jó. Az, hogy valami módon meg tud szabadulni a tanuló az iskolától és nem kell cipelni azt a terhet, hogy 18 éves korig folyamatosan értesítgetjük ki. Ha nem jön órára, akkor nekünk folyamatosan kell mindig (értesíteni) a jegyzőt, a megvonások. Így nagyon sok esetben teljesen haszontalan volt. Tudtuk, hogy úgysem fog soha bejönni az iskolába az a tanuló. De még 18 éves tankötelezettségi korhatára volt és muszáj volt nekünk az eljárásrendet betartani. Rettentő sokat levelezgettünk. (...) A rossz viszont az, hogy most, hogy 16 éves kortól kiírhatjuk, ez azt eredményezi, hogy őnmaga is kiiratkozhat a gyerek. Szülő kérésére is. Én nem tudom megakadályozni, mert a törvény lehetőséget ad neki. Ez a korosztály kint van valahol az utcán. Vagy valahol feketén, látens módon vannak, de nem iskolarendszeren belül vannak. Dolgozni hivatalosan még 16 éves korban nem tud, felnőttként dolgozni, csak valami nagyon korlátozott helyen tudnak. Fekete munkán vannak.

Valahol ez nem jó, hogy így van. Velük nem foglalkozik senki. Nagyon sok, magas ez a szám, akik lemorzsolódnak, kiiratkoznak.” (P3.)

5. Az iskola hátrányos helyzetű jellege és a helyi oktatási piacon való jelenléte

Összességében az iskola hátrányos helyzetűnek minősül nem csak a rendelkezésre álló statisztikák miatt,²⁶ hanem a helyi világban való megítélése okán is. Volt olyan diák, aki egyenesen „gettóiskolának” nevezte az intézményt, de mint kiderült, e véleményével nincs egyedül. Amikor rákérdeztünk, mit jelent ez a gettóiskola, azt a választ kaptuk, „sok a normálatlan” gyerek. Végül megfogalmazták azt, hogy valójában a roma tanulók nagyarányú jelenlétére gondolnak. E témakör sok szálal kapcsolódik az előbbieken már részletezett devianciák problematikájához, de kétségtelen, hogy az iskola helyi presztízisének is egyik fokmérője.

Az iskola törekvéseiben egyfajta kettősség érhető tetten a roma arány kezelése vonatkozásában. Pályázatok szintjén van, amikor olyan indikátor javaslatot tesznek, amely érinti a roma arányt, de más célzott pályázatokban nem tudnak részt venni állítólag azért, mert a roma tanulók nem vállalják cigány identitásukat. „*Elmondanám, hogy amikor volt is kiírva ilyen, bement az osztályfőnök, elmondta a gyerekeknek, és nem vállalták be, hogy ők cigányok. Nem indult ezen a pályázaton. Most is van, kaptam programlehetőséget cigány tehetséges tanulók fejlesztésére. Egyszerűen ezt valahogy nem vállalják ők maguk sem.*” (P3.)

Az identitás vállalásának kérdése azonban érdekes módon visszaköszön egy másik pályázat kapcsán is. Egy jobbára infrastrukturális pályázatban például azt vállalták, hogy roma származású pedagógust alkalmaznak, amely az elbírálásnál plusz pontokat jelentett, ám a projekt keretében ezt nem sikerült megvalósítani, annak ellenére, hogy volt látókörükben egy egykori diákjuk, aki oktathatott volna is, de ő: „*saját nemzetiségét nem vállalja fel. Nem szívesen foglalkozik vele. Hogyha ő cigányként került egyetemre, elvégezte, diplomát szerzett, nem szívesen foglalkozik a sajátjaival. Nem tudjuk megnyerni.*”

²⁶ 2013-ban például 618 tanulóból 459 (74,2 százalék) volt hátrányos helyzetű

Ennek állítólag semmilyen következménye nem lett: „*Uniós pályázat volt. Tipikusan a tanulók – a megyei önkormányzat pályázta. Ilyen kritériumok voltak benne, hogy hány fő hátrányos helyzetű tanulónk van, azoknak a jobbítására csinálták meg a fűtéskarbantartást, épület karbantartást, egyebeket. (...) Sok ilyen pont volt benne. Többek között az is benne volt, hogy csökkentsük a lemorzsolódást. Az oktatási környezet jobb lett. Digitális táblákat, laptopokat, projektorokat kaptunk. Fejlesztő szobát teljes bútorzattal. A pályázatnak is ez volt az alapja, hogy az oktatási környezet javítása, fejlesztése. Ebbe belekerült az, hogy nyílászárók cseréje, hőszigetelés, fűtési rendszer. Ebben pontot ért az, hogyha bevállaltuk a cigány tanulók helyzetének a javításában azt is, hogy cigány oktatót is alkalmazunk. [Ez nem sikerült, de] nincs következménye. De pontot ért akkor. Szerencsénk volt akkor, hogy megkaptuk. Sok intézmény pályázott felújításra. 444 millió volt ez, a teljes gimnázium épület.*”

Kérdés továbbá, ha belülről bizonyos tanulók gettóként aposztrofálják az iskolát, akkor vajon megítélése a helyi társadalomban részben hasonló jellemzőkkel is bír-e? Igaz, az intézmény vezetői hangsúlyozták, hogy a fegyelmi kérdések is nagyon viszonylagosak, és más településekkel összehasonlítva, összességében ebben az intézményben nem drámai a helyzet.

Az intézmény a helyi oktatási piacon is jelentős szerepet tölt be, hiszen a környező települések tanulói számára vonzást is jelent. Több kilencedikes diák is jelezte, hogy azért választották ezt az iskolát, mert relatív közel van lakhelyükhöz. Az iskola közelsége viszont nem egyértelműen előny, pontosabban néha csak késleltetett előny: a pedagógusok elmesélése alapján ugyanis az is tapasztalható, hogy több helybeli, a 8. osztály elvégzése után más településekre vágyódik, állítólag azért, hogy távolabb legyenek a szülőktől. Ezt viszont többen nem tudják hosszabb távon finanszírozni, és ezért visszajönnek ebbe az iskolába.

Bár a helyi/regionális oktatási piacon még jó eséllyel indulhatnak a gimnáziumi képzések, ám a szakiskolai részben már felemás a helyzet. Az új fenntartó (a Centrum) elképzelhető, hogy profiltisztítást is fog végezni, amely adott esetben hátrányosan érintheti az iskolát. Már az elmúlt évben az iskola (mivel agrárképzéseket is folytat) által bérbekapott területek mintegy felét elvették, így elestek egy jelentősebb terület alapú támogatástól is

Ugyanakkor a felnőttképzési szektorba sem tud az intézmény egyértelműen belépni, noha van olyan képzésük, amelyet akkreditáltattak. A felnőttképzésben is erős a piaci verseny, és annak ellenére, hogy az intézmény a helyi világban szakmai előnyökkel rendelkezik, nem tudja kihasználni ezeket: képzéseit nem tudja még közelebb vinni az igénylőkhöz (nem tud utazási költséget fizetni a pedagógusoknak), ezért gyakran kénytelen szemet hunyni afölött, hogy máshol bejegyzett cégek igénybe veszik saját, pedagógus kollégájukat, és áttételesen akár az iskola infrastruktúráját is.

6. A továbbtanulás kérdése

Beszélgetéseinkbe külön témakörként érintettük a továbbtanulás kérdését. A diákok esetében ez a jövőkép vonatkozásában merült fel, hiszen kíváncsiak voltunk, ha a jövőjüket firtatjuk, akkor milyen szakmák, illetve milyen tanulási helyszínek merülnek fel.²⁷ A pedagógusok esetében pedig szakmai életútjukat kérdeztük, annak érdekében, hogy rekonstruálni tudjuk milyen (felsőoktatást is érintő) tanulási útvonalak rajzolódnak ki.

Már a pedagógusok által felvázolt szakmai útvonalak is azt sugallták, hogy a felsőoktatási helyszínek jobbára Debrecenhez, Nyíregyházához kapcsolódnak, és az elmondások szintjén, a jelenlegi diákoknál is – ha egyáltalán szóba jön valamilyen felsőoktatási továbbtanulási irány –, akkor nem valószínű, hogy Szolnokot célozzák meg. Amikor ennek okát firtattuk, a diákoktól azt a választ kaptuk, hogy számukra az elérhetetlen, a pedagógusok pedig ezt megerősítve azzal indokolták, hogy a szolnoki intézmény „pénzes”, ezért e térség gyerekei ritkán engedhetik meg maguknak az ottani továbbtanulást.

„*KÉRDÉS: De mondjuk a Szolnoki Főiskola valakinek cél vagy nem cél?*

DIÁK: Majd Debrecenbe...

DIÁK: Á, ahhoz mi túl hülyék vagyunk.”

„A Szolnoki Főiskola pénzes. (...) Oda minimum nyelvvizsgával kell már rendelkezni, hogy államilag támogatott képzésre bejusson. Olyan kicsi a kvótája a Szolnoki Főiskolának, sosem volt erről híres a főiskola, hogy sok kvótát kapott volna. 2000 diák közül 20-30-40.

²⁷ A projekt egésze vonatkozásában természetesen arra is kíváncsiak voltunk, a tervek szintjén megjelenik-e a Szolnoki Főiskola, mint lehetséges cél?

Nagyon kevés a kvóta. Arra nem a mi gyerekeink esélyesek pályázni. Nyelvvizsgálóval, egyéb országos tanulmányi versennyel kell. De szoktak bemenni tanulóink, aki megengedheti magának a szemeszter díjat. Vagy hitelből megfinanszírozza.

Meglepő módon a fenti idézetek a szakiskolásokkal folytatott beszélgetésben hangzottak el. Amikor a gimnazistákat kérdeztük, már az elején kiderült, hogy a gimnáziumot korántsem tudatos döntés előzte meg. Inkább az iskola közelsége bizonyult meghatározónak, és ennél már csak az bírt nagyobb befolyással a választásra, ha a tanuló nem tudott szakmát választani, vagy a választott szakma nem indult a helyi szakiskolai részben. Az egyik diák így fogalmazta meg, miért választotta a gimnáziumot: *„Azért ezt a gimnáziumot választottam, mert nem akartam messze menni és nem is akartam szakközépbe menni, mert én nem tudtam milyen szakmát válasszak és így maradt a gimnázium”.*

Várakozásainkkal ellentétben tehát a gimnazisták inkább egyfajta „kényszerként” más lehetőségek hiányában választják ezt képzési formát mintsem a továbbtanulásra való készülés jegyében. Ezt támasztja alá, hogy a 15 fős csoportból mindösszesen egy diák említette, hogy érettségi után egyetemen folytatná tanulmányait, a többiek vagy az iskola akkreditált képzéseinek egyikén vagy a szakiskolai részben, esetleg egy másik iskolában szeretnének szakmát tanulni. A gimnáziumban nem annyira lehetőségeket látnak, hanem időt, amíg átgondolhatják, hogy mit szeretnének a későbbiekben, s mindezt úgy, hogy közben lakóhelyükhöz (relatív) közel maradhatnak.

A pedagógusokkal való beszélgetéseink során úgy tűnt a gimnázium nem is kifejezetten törekszik arra, hogy valamilyen egyedi módszerrel, technikákkal vagy az alapoktatási órákon felüli lehetőségekkel csábítsa a diákokat a felsőoktatás irányába. Az igazgató elismerte, hogy a gimnázium ugyan biztosítja a felkészülést, ha a tanuló tovább szeretne tanulni, de ezen felül nem nyújt semmilyen „plusz” lehetőséget:

„KÉRDEZŐ: Itt milyen a gimnázium? Milyen specialitása van?

IGAZGATÓ: Semmilyen. Minden van, de semmi nem olyan kiemelkedő szinten megy. Egy általános tantervű gimnázium. 4 osztályos gimnázium. Lehetőségük van, ECL vizsgaközpontok is vagyunk. Jogosítványt lehet szerezni. A kétszintű érettségire 8

tantárgyból biztosítjuk a felkészítést. Ha lehet, a sport tevékenységünk az, ami a környéken elismerésre ad okot.”

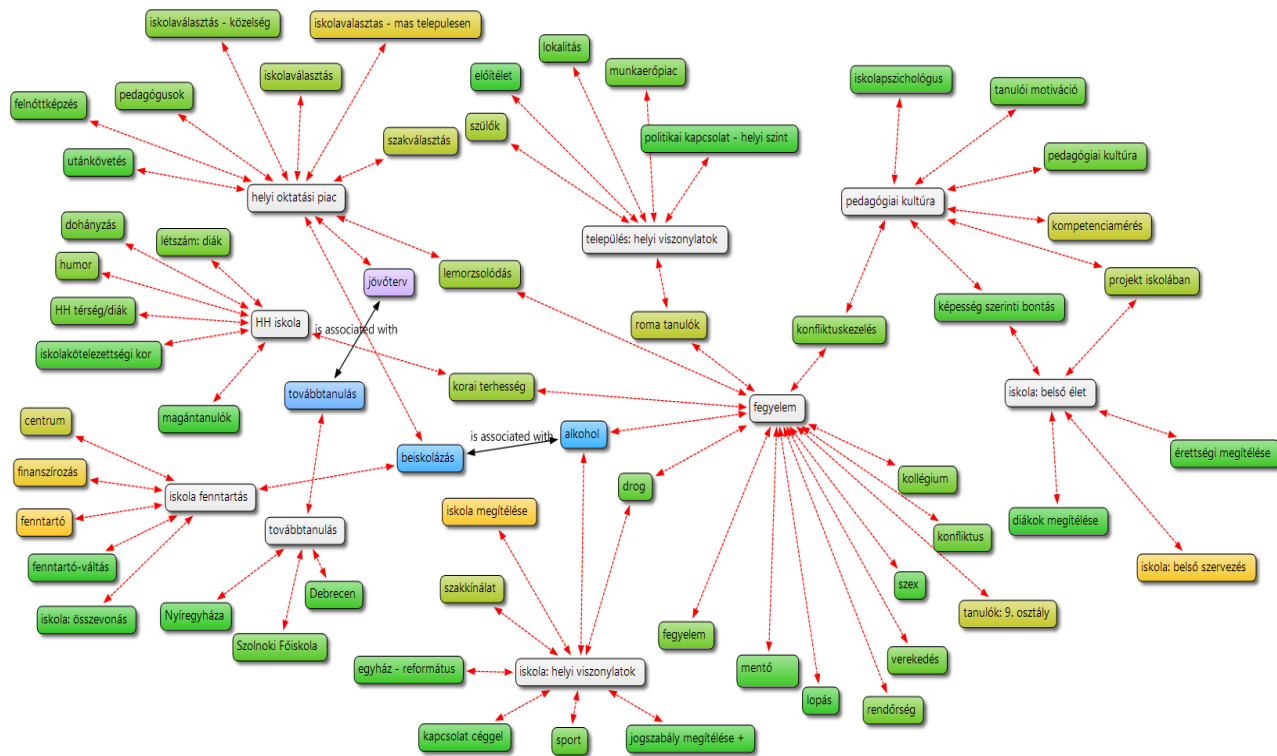
A fentiek fényében azt láthatjuk, hogy az iskola gimnáziumi és szakképzési része között nincs akkora különbség sem családi háttér, sem pedig továbbtanulás tekintetében. Nagy az átjárás is a két képzési rész között, részben azért, mert a gimnázium nem tud egyfajta „ugródeszkaként” funkcionálni, ehelyett megmarad egyfajta kerülőútnak, a szakmaszerzés előszobájának.

7. Néhány tanulság

Az OKM adatok szerint reziliens településről van szó, de az általunk vizsgált iskola szintjén ezt nem minden szempontból tudjuk megerősíteni. Ennek egyik fő oka az, hogy a kompetenciaméréseken a családi háttérkérdőívet gyakran nem töltik ki, avagy nem is hozzák vissza az iskolába, így a kompetencia eredményeket nem lehet a családi háttér becslése alapján értelmezni.

Az interjúk alapján az bontakozott ki, az iskola folyamatos keresésben van, sok fenntartóváltás közepette keresi saját lehetőségeit. Jelenleg úgy tűnik, az iskola (és település) múltjában vannak olyan elemek, amelyekre pozitívan tekintenek: az egykori focicsapat, mint húzóerő, vagy a tanulói összetétel. A helyi felelős szereplők abban is bíznak a meglehetősen friss fenntartóváltás nagyobb pénzügyi mozgásteret biztosít, így lesz esélyük a saját bevételek ésszerű felhasználására is. Ám mindeközben mégis szembesülniük kell azzal, hogy főleg a szakiskolai részben a tanulói összetétel romlik abban az értelemben, hogy egyre nagyobb arányban lesznek hátrányos helyzetűek. A szakképzés folyamatos szerkezeti átalakítása, valamint a tankötelezettség lecsökkentése azonban a diáklétszám csökkenését is okozza.

1. ábra: A Kunhegyesi Nagy László Szakképző Iskola és Gimnáziumról szóló diskurzus belső szerkezete

Felhasznált források és irodalom

1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. KSH. 1947.

http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_demogr_adatok_kozsegek/?pg=0&layout=s

1960. évi népszámlálás – Szolnok megye személyi és családi adatai

http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1960_03p/?pg=0&layout=s

2011. évi népszámlálás. Területi adatok – Jász-Nagykun-Szolnok megye. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_16

A „Kunhegyesi Központi Orvosi Rendelő felújítása” ÉAOP-4.1.2/A-12-2013-0006 azonosító számú pályázat

http://www.kunhegyes.hu/kunhegyes/ujsag/1411/05_oldal.pdf

A Magyarországon végrehajtott 1893. évi cigányösszeírás eredményei. Budapest, 1895. (Reprint kiadás).

A választásokra vonatkozó adatok a Nemzeti Választási Iroda oldaláról származnak. www.valasztas.hu

Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó. Budapest, 2006.

Az 1880-as népszámlálás adatai <http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html>

Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851. <http://www.fszek.hu/digitoc/fenyesh/>

Havas Gábor: Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas K., Köllő J. és Varga J. (szerk.): Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért. Budapest: Ecostat. 2008. 121–138. o.

Helyi esélyegyenlőségi Program. Nagykörű Község Önkormányzata. 2015.

http://nagykorukozsegonkormanyzat.hu/userfiles/downloads/nkh_ep.pdf

- Kállai Ernő: Kormányzati romaprogramok a rendszerváltozás után.
In: Antal István – Frányó-Keller Katalin (szerk.): *Melyik úton?*
Budapest, Jezsuita Roma Szakkollégium, 2014. 34-51. o.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971 -2003.* Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon.*
Socio -Typo, Budapest, 1998. 402. o.
- Kertesi Gábor–Kézdi Gábor: *A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól.*
In: *Közgazdasági Szemle*, 2012. LIX. évf. 7–8. szám, 798–853. o.
- Kézdi Gábor – Kertesi Gábor: *Általános iskolai szegregáció Magyarországon.* *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf., 2009. november 959–1000. o.
- Kocsi Károly – Kovács Zoltán: *A magyarországi cigány népesség társadalomföldrajza.* Budapest, MTA PTI, 1991.
- L. Ritók Nóra: *Integráció vagy nívócsoportos oktatás?*
<http://www.osztalyfonok.hu/cikk.php?id=1214>
- Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2014.
http://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2014.pdf
- OKM FIT-jelentés.: *Telephelyi jelentés. 10. évfolyam: szakiskola. Kunhegyesi Nagy László Szakképző Iskola, Gimnázium és Kollégium.*
- Papp Z. Attila: *A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban.* In: Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban.* MTA Kisebbségkutató Intézet, 2011. 227–264. o.
- Papp Z. Attila: *Idősoros roma tanulói arányok és hatásuk a kompetenciaeredményekre.* In: *Pro Minoritate*, 2011. Ősz, 77–104. o.
- Papp Z. Attila: *Pedagógiai hozzáadott érték a roma tanulói arány függvényében a magyar iskolarendszerben.* In: Bárdi N. és Tóth Á.

(szerk.): Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet. 2013. 69–87. o.

Pulai A.: Cigányellenesség a norma. 2009.
http://www.publicus.hu/blog/ciganyellenesseg_norma/

Szabó Lajos: A redempció és Kunhegyes. H. Bathó Edit – Kertész Róbert – Tolnay Gábor – Vadász István szerk.: Tisicum - A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 12. 2001. 350. o.

Szuhay Péter: A cigányság a legnagyobb magyarországi kisebbség. In: Rózsavölgyi Adél (szerk.): MultiKultúra. Másképp Alapítvány, 1996. 31-38. o.; Szuhay Péter: A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Budapest, Panoráma, 1999.

Váradi Balázs: Közoktatás. A költségvetés és az egyházi és önkormányzati közoktatási intézményrendszer aránya.
http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/hesh_kozoskassza_elemezes_kozoktatás_public.pdf

FEJŐS ANNA - KÁLLAI ERNŐ - KERESZTES-
TAKÁCS ORSOLYA - MÁTÉ DEZSŐ*

Az iskolai teljesítmény és a helyi társadalmi viszonyok összefüggései Nagykörűben¹

I. Nagykörű társadalmi viszonyai

1. A település és a térség

Nagykörű, Szolnok megyében, a szolnoki járásban fekvő település. Elhelyezkedését tekintve Szolnoktól 25 kilométerre, északkeletre a Tisza folyó által „átölelve, „körülkerítve” (a feltételezések szerint a település neve is innen származik) található, amelynél hozzávetőleg csak 2 kilométer széles a szárazföldi összeköttetés, a többi oldalon a folyó található.

A történeti feljegyzések szerint a terület már a 11. században lakott volt, 1318-ból írott feljegyzések maradtak a monostorral rendelkező településről, akkor még Kürúmonostora néven. A Tisza jobb partján található település 1330-körül már rendelkezett templommal. Az adatok szerint 1576-ban 57 tizedfizető lakosa van a településnek, és

* Fejős Anna a Brémai Egyetem PhD hallgatója. Kállai Ernő, az MTA TK KI tudományos munkatársa. Keresztes-Takács Orsolya PhD hallgató az ELTE Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézetében. Máté Dezső az MTA TK KI tudományos segédmunkatársa.

¹ A tanulmány a Tudásközponti funkciók bővítése a hálózatépítés és a tudástranszfer - szolgáltatások területén című TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0012 AZONOSÍTÓ SZÁMÚ PÁLYÁZAT keretében született. A kutatás keretében az Országos Kompetenciamérés 2014. évi telephelyi adatbázisa segítségével azonosítottuk a Jász-Nagykun-Szolnok megyei reziliens (sikeres hátrányos helyzetű) iskolákat, és ez alapján esett választásunk a jelen tanulmányba vizsgált településre és iskolára.

bár a török ellenes harcok ezt a települést is megtizedelik, nem néptelenedik el ebben az időszakban sem. A helyi népi emlékezet és hagyomány szerint 1530. július 19-én, Illés napján a település kifosztására indult török csapat az ártér mocsarába vezetett. Az egykorvolt esemény emlékét azóta is őrzik, és napjainkig megünnepelik minden évben az Illés-kónél megtartott ájtatossággal.²

Az 1851-ben megjelent Fényes Elek geográfiai szótára szerint³ abban az időben 1300 római katolikus lakossal rendelkezett a település. Az 1880-as népszámlálás szerint⁴ 401 házban 2238 lakos élt, a néhány német és zsidó származásút leszámítva 95 százalékban magyar nemzetiségűek és római katolikus vallásúak. A népszámlálás adatai szerint ebben az időszakban cigány emberek még nem élnek a településen és ezt az adatot erősíti az 1893-as összeírás is⁵, amely szintén nem mutat ki romákat ezen a területen, miként az 1941-es népszámlálás⁶ is csak mindössze 241 cigány emberről számol be az egész szolnoki járás területén.

A település lakosság ezen a szinten állandósul hosszú időre, majd az 1980-as évektől kezdődően csökkenésnek indul. Az 1980-ban összeírt több mint 2000 fő napjainkra, a 2011-es népszámlálás szerint 1592 fős lakónépességre csökkent.⁷

A 70-es évek végén lezajlott faluösszevonások során három települést vontak össze: Nagykörút, Kóteleket és Tiszabót. A polgármester megítélése szerint csak a másik két települést fejlesztették, az akkor is már jobb helyzetben lévő Nagykörúre nem jutottak források. Így a rendszerváltozás egyik „programja” volt az újbóli önállósodás, amelynek révén a település 1988-89-ben szerezte vissza az önállóságát.

² A történeti adatokat Nagykörű honlapján találtuk: <http://www.nagykoru.hu/>

³ Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851.

<http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyes/>

⁴ Az 1880-as népszámlálás adatai <http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html>

⁵ *A Magyarországnban végrehajtott 1893. évi cigányösszeírás eredményei.* Budapest, 1895. (Reprint kiadás)

⁶ 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. KSH. 1947. http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_demogr_adatok_kozsegek/?p=g=0&layout=s

⁷ 2011. évi népszámlálás. Területi adatok – Jász-Nagykun-Szolnok megye. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_16

A lakosság kormegoszlása viszonylag egyenletesnek mondható – 2011-ben a 14 év alattiak száma 225 fő, míg a 70 éven felüliek száma 263 fő volt -, előregedő tendenciával, amelyet a megyeszékhelyről kiköltöző fiatalok sem tudnak kompenzálni, hiszen 100 aktív korúra kétszer annyi időskorú jut, mint gyermekkorú, ami rosszabb a megyei átlagnál. A településen 671 háztartás van, amelyből 439 esetben egy vagy két fő élt együtt, amely alapvetően az előregedés tendenciáját mutatja.

Az iskolai végzettségre vonatkozó adatok szerint a 7 évesnél idősebbek közül 29 fő egyetlen osztályt sem végzett, 50 százalékuk legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik, 20-20 százalék körül van a szakmával és az érettségivel rendelkezők, valamint 9 százalék körül a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. Ez valamivel rosszabb eredményeket mutat a megyei átlaghoz képest minden területen.

A gazdasági aktivitás vonatkozásában 2011-ben 33,5 százalék volt a foglalkoztatottak, 6,5 százalék a munkanélküliek, 37,2 százalék az inaktívak és 22,8 százalék az eltartottak aránya, ami megfelel a megyei és a járási arányoknak is.

A vallási megoszlás tekintetében a település lakosainak közel a fele római katolikusnak mondta magát.

2. A település infrastruktúrája, állapota

A település külső képe rendezett, karbantartott közterületeket, középületeket és magánházakat jelent. Mindezt alapvetően az ország egyik nagyon sikeres pályázati munkájának köszönheti a település.⁸ Nagykörű utcáin sétálva újonnan felújított épületeket, mozgáskorlátozottak számára is akadálymentesen használható bejárásokat, vakok által is olvasható feliratokat láthatunk. Az épületeken pedig „táblaerdő” hirdeti az elmúlt évtizedben elnyert, több száz milliós Európai Unió forrásokat, amelyek nélkül valószínűleg nem ez a kép fogadná a szemlélőt.

Az alacsony lakosságszámú, kis településnek több „központja” is van. A Május 1. utca, amely egységes módon díszburkolattal és fából készült padokkal felújított, egységes utcaképet sugárzó terület jelenti az „igazgatási központot”. Itt található a polgármesteri hivatal, az

⁸ Vö.: http://index.hu/video/2014/12/23/2_falu_hosszu/

egészségügyi rendelő, a gyógyszertár, az óvoda, a bölcsőde és a művelődési ház is. Ehhez a részhez kapcsolódik az alig száz méterre lévő általános iskola is. Tábla hirdeti, hogy az utca felújítása a nagykörűi Roma Kisebbségi Önkormányzat által pályázott összegből valósult meg. A település másik központja a Kossuth tér és környéke. A posta mellett itt elsősorban kereskedelmi és vendéglátó egységek vannak. Hasonlóan fontos terület a Tisza-part, ahol a kikötő, a komp és a szabad strand is található. Ez mellett, a településen elszórva, több szálláslehetőség is található. A jelentős idegenforgalom miatt a település képe mindenhol rendezett, az említett központi részek felújítva, a többi, kevésbé frekvenciált terület is jó állapotban található. Az utak megfelelőek, jó állapotúak minden részen. Sok helyen található pályázati pénzből megvalósított szobor, helytörténeti emlék, vagy egyszerűen csak egy pad, ami a falusi jelleget erősíti.

A településen 904 lakás található, amelynek közel egyharmada üdülő céljára szolgál, nem állandóan lakott. 702 lakás 2-3 szobás nagyságú, átlagosan 79 négyzetméter alapterületűek, amelyeknek csaknem a felében 80-100 négyzetmétert is meghaladják, és alapvetően magántulajdonban vannak. A lakások nagyobbik harmadát még 1946 előtt építették, kevesebb, mint harmadát 1961 és 1980 között, a rendszerváltozás óta mindösszesen 75 ház épült. A lakások közel 90 százaléka csatornázott, folyóvízzel, meleg vízzel és vízöblítéses WC-vel ellátott épületek, mindössze 115 lakás komfort nélküli. A lakások több mint felében a vezetékes gázellátás is megoldott. A távközlési szolgáltatások tekintetében sincs gond a településen. Több szolgáltató is kínál vezetékes- és mobiltelefon előfizetést, valamint (alapvetően műholdas elérésű) televízió- és internet szolgáltatást is.

A település közúton nyugatról Szolnok-Csataszög irányából, és keletről, Fegyvernek felől, komp igénybevételével közelíthető meg. A komp tavasztól őszig üzemel. A tömegközlekedést a Szolnok – Nagykörű közötti menetrendszerű autóbusz-járatok biztosítják, munkanapokon 10 járatral, átlagosan 40 perc menetidővel. A megkérdezettek elégedettek voltak ezzel a lehetőséggel. Vasútvonal ugyan nincs, de elegendő számú gépkocsi áll a lakók rendelkezésére a település elhagyására, sőt, az idegenforgalom miatt több helyen parkolók is kialakításra kerültek.

Mint említettük, a település területén az úthálózat megfelelőnek mondható, ez azonban már korántsem igaz a megyeszékhelyel és a

más településekkel meglévő összekötő utak esetében. Így a külső megközelítés, gépkocsival, kissé problémás, de erről már nem a település tehet.

Sokat lendített a közlekedésen, de még inkább az idegenforgalmi lehetőségeken, az elmúlt néhány évben – pályázati pénzből – felújított kikötő is. A kishajókikötő 46 kishajó kikötésére alkalmas, ahol a vízről a szárazföldre jutást egy 20 méter hosszú acélhíd biztosítja. A gátról levezető aszfalt burkolattal ellátott út és a belső út mellett akadálymentes parkolók és egy buszbölg is kialakításra került. A babakocsi és kerekés székes turisták fogadását személyfelvonó lift segíti.

Nagykörűn, a település kis méretéhez képest igen nagy számban találhatóak vendéglátásra és idegenforgalomra, valamint közösségi életre szakosodott intézmények és vállalkozások. 10-12, különböző profilú kereskedelmi egység, amelyek között a ruházati bolttól a gazdaboltig, a tejbolttól a pálinkaüzletig, valamint ABC áruházakig minden megtalálható. Legalább 8-10 hely biztosít szálláslehetőséget a turistáknak, valamint fodrász és szépségszalón is színesíti a helyi kínálatot.

A kulturális igényeket a Galéria és a Tájház mellett a Május 1. úton található, szépen felújított Művelődési Ház biztosítja. A kétszintes épületen belül könyvtárat, egy 50 és egy 120 fő befogadására alkalmas konferenciatermet is találunk. Az iskolát kiegészítő, a Nagykörűért Alapítvány által fenntartott tanoda is itt üzemel. Egy EU-s pályázatnak köszönhetően 2011-ben kezdték meg az építkezést és 2013 májusában adták át a kész, felújított épületet. Az ezt megelőző időszak minden tekintetben nehéz lehetett, hiszen 2009-2011 között hat intézményvezető váltotta egymást a Művelődési Házban. „*Minden van itt, hiszen az országban itt az egyik legmagasabb az elnyert, egy főre jutó EU-s pályázat támogatási összeg*” - fogalmazta meg a jelenlegi intézményvezető.

A szakirodalomból is jól ismert dolog, hogy a művelődési háznak az a szerepük, hogy a lakosság széles részének nyújtsák egyrészt a kultúra, különösen a társas, közösségi művelődés, másrészt kulturált társas együttlét lehetőségét.⁹ A Nagykörű Önkormányzata

⁹ Hunyadi Zsuzsa: A művelődési házak közönsége, helye, szerepe a kulturális fogyasztásban. Kuti Éva (sorozatszerkesztő) Találkozások a kultúrával I. Magyar

által kiadott Helyi Esélyegyenlőségi Programban¹⁰ megfogalmazottak szerint a községben aktív közösségi élet zajlik, hiszen a településen található művelődési ház, látogatóközpont, tájház, galéria. Ugyanakkor egyes vélekedések szerint arra lehet következtetni, hogy a közösség élethez szükséges színterek ugyan infrastrukturálisan biztosítottak, ugyanakkor a működésükhöz szükséges anyagi források és a helyiek érdeklődése, hiányzó elemek a valódi közösségi lét kialakulásához.

Az EU-s pályázati támogatáshoz kapcsolódó „fenntarthatóság” miatt a művelődési háznak kötelezően betartandó feladatai is vannak, amibe az évi 29-30 különböző program és rendezvény szervezése is beletartozik. Az eddigi kilenc beszámolási negyedévben mindig sikerült teljesíteni a kijelölt „tervszámot”. A művelődési ház kötelezően ellátandó feladatai közé tartozik még többek között a különböző közművelődési, felzárkóztató, ifjúsági és gyermekprogramok szervezése, közösségfejlesztés és egészségfejlesztés. Az intézmény vezetője szerint igen nehézkes megoldani a kötelező programok teljesítését, hiszen anyagi támogatást a programok megvalósításához nem kapnak az önkormányzattól.

A közművelődési programokat színesítő történelmi és csillagászati tematikus előadásokon az előadók egy régóta megállapodott alacsony összegért vállalják a fellépést. Ezekre az előadásokra egy bizonyos törzsközönség jár, jellemzően középkorúak és nyugdíjasok, akik rendszeres résztvevői az előadássorozatnak. Szórakoztató programok, koncertek, melyekkel a fiatalokat lehetne becsalogatni az intézménybe, nincsenek, hiszen anyagilag megengedhetetlen lenne az intézmény számára. Az intézményvezető a „Kulturcafe” jelenségtől is tart, hiszen nem szeretné, ha a kultúrafogyasztás előbb-utóbb alkoholfogyasztásra cserélődne. Spontán közösségi élet inkább télen figyelhető meg, amikor egy-egy nap, délután négy óra környékén, a fiatalok beülnek beszélgetni a Házba.

„Ha a kb. 1700 fős falu lakosságának 10 százaléka rendszeresen járna a Művelődési Ház programjaira, azzal már elégedettek lennénk” – fejt ki álláspontját az intézményvezető. Mindezeknek

Művelődési Intézet. MTA Szociológiai Kutató Intézet. 2004.
<http://mek.oszk.hu/06100/06158/06158.pdf>

¹⁰ Helyi esélyegyenlőségi Program. Nagyköri Község Önkormányzata. 2015.
<http://nagykorukozsegionkormanyzat.hu/userfiles/downloads/nkhep.pdf>

kissé ellentmond a polgármester felfogása, aki büszke arra, hogy a Nagykörűi Galériában már az 50. kiállítás megnyitóját rendezték meg és ezekre az alkalmakra 30-40 ember rendszeresen eljár. Ez ugyan távol van az országos mérésektől, amely szerint a lakosság 40 százaléka fordul meg valamilyen céllal a községi művelődési házakban, bár nem feltétlenül valamilyen kulturális eseményen,¹¹ bár Nagykörűn ez csak a lakosság csupán 2-3 százalékát jelenti. Így a százhusz fő befogadására alkalmas nagytermet általában nem tudják megtölteni, mindig a kis teremben vannak a programok.

3. A település vezetése

A település vezetésének egyik legfontosabb ismérve az állandóság. 1990-ben egy 26 éves állatorvost, zoológust választottak polgármesternek, aki azóta is vezeti Nagykörűt, jelenleg már a 7. ciklusát tölti. Hasonlóan fontosnak tűnik az ebben az évben távozott jegyző szerepe is a település életében, aki 13 évig látta el feladatát. Mindezek mellett az évek során változó nagyságú képviselőtestület szerepe is fontos – „jobbról és balról” is vannak képviselők, de leginkább függetlenek –, legfőképpen a polgármester támogatásában. „*Ez az ember távlatokban gondolkodik. 10-20 évre gondolkodik előre.*” „*Nagyon jól ismeri, hogy mit lehet, mit nem. Megvannak a kapcsolatai. Ezért tud a falu javára hasznosan tevékenykedni*” – jellemezték interjúalanyaink a falu vezetőjét.

Ez a távlatos gondolkodás elsősorban annak a felismerését jelenti, hogy a forrásszegény település egyetlen lehetősége a fejlesztésre a külső források bevonása. Az Európai Unió csatlakozással megnyíló pályázati lehetőségek felkutatása és elnyerése. Ehhez természetesen hozzáértő emberekre van szükség. Ezért a polgármesteri hivatalban létrejött egy pályázatíró iroda, és az ott dolgozóknak elsődleges dolguk a lehetőségek feltárása. A csapatban dolgozik egy projektmenedzser, két pénzügyes és egy „mindenes” ügyintéző, aki jelenleg már az önkormányzat szociális ügyintézője. Minden formát kihasználtak, megpróbáltak a siker érdekében. Mint egyik interjúalanyunk megfogalmazta: „*voltak olyan pályázatok, amik az elejétől a végéig itt íródtak. Tehát ott íródott a pályázati irodában, megvalósítás, elszámolás minden itt történt. Akkor voltak olyan*

¹¹ Hunyadi Zsuzsa: im.

pályázatok, amit külsős cég irt és akkor mi szolgáltatottuk hozzá a dolgokat. A megvalósításra közösen figyeltünk, tehát volt, aminek itt történt a megvalósítási része, volt, amit a külsős cég végzett. És akkor voltak olyan pályázatok, amit teljesen külön egy cég csinálta és tulajdonképpen csak a közvetítés volt a feladatunk.”

A pályázatok beadására létrejött a Nagykörűért Alapítvány, de szükség esetén felhasználják akár a nemzetiségi önkormányzatot is, így lehetséges, hogy a Május 1. utca felújítása elvileg a Nemzetiségi Roma Önkormányzat (NRÖ) sikeres pályázata révén valósult meg.

A siker azonban ténylegesen kézzel fogható, ami a település már ismertett külső megjelenésében, a szolgáltatások meglétében érhető tetten. Összehasonlítva a környező, hasonló adottságú településekkel, bizony nagy különbségek figyelhetők meg.¹² A polgármester elmondása szerint *„az országos átlagnak a kétszeresét szereztük meg. A megyében egy főre jutóan mind az előző félév, és az azt megelőző négy évben mi voltunk az egyikben az elsők, a másokban pedig a harmadikok a megyében. A városokat is beleértve.”* Még pozitívabban fogalmaz a volt jegyző: *„Ha jól emlékszem, az elmúlt 8 évben, talán 4 milliárd volt a bevétel. Ha hozzá hasonlítom, hogy pl. Tiszasüly településen 200 millió lehetett 8 év alatt a megnyert pályázatokból befolyó pénz. Sokkal-sokkal kevesebb.”*

A sikeres pályázatokhoz, tapasztalatunk szerint, gyakran szükséges a politikai támogatottság is. Ebben a tekintetben is vélhetőleg egyes volt a polgármester, mert függetlenül az országos politikában lezajló változásoktól, egyenletesnek mondható minden időszakban az elnyert lehetőségek száma. A politikai összefüggéseket firtató kérdéseinkre, a nagypolitika beleszólási akaratára vonatkozóan a helyi ügyekbe, a település vezetője nagyon diplomatikusan csak ennyit válaszolt: *„Erre nem válaszolok a közösség érdekében. Többé-kevésbé mindig beleszól. Van, amikor nagyon, van, amikor kevésbé.”* Hangsúlyozta azonban a szakmaiság és a kitartás szükségességét. Mindent megpróbálnak, akár többször is, nincs reménytelen eset. *„Mi azon voltunk, függetlenül attól, hogy mi a helyzet az országos politikában, hogy jó pályázatokat készítsünk. Alapos legyen, legyen értelme, megfelelően el legyen készítve. Ha következetesen ezt csinálja az ember, akkor lehet, hogy a pályázat elbukik, két év múlva is elbukik, de lehet, hogy négy év múlva nyer. Lehet, hogy rögtön nyer. Volt olyan*

¹² Vö.: http://index.hu/video/2014/12/23/2_falu_hosszu/

pályázat, amit ötször nyújtottuk be. Ötödszörré nyert. Nem szabad feladni, ha tudjuk, hogy jó, ha van értelme.”

A pályázati forrásokra épülő településfejlesztésnek látható sikerei ellenére azonban vannak, vagy még inkább lehetnek veszélyei is. Egyrészt a források esetleges elapadása megakaszthatja a szépen indult folyamatot, másrészt a pályázatokhoz szükséges önkormányzati önrész akár nehéz pénzügyi helyzetbe is hozhatja a települést. Erre volt is példa az utóbbi időszakban és a települési önkormányzatok pénzügyi konszolidációja nélkül bizony komoly bajba kerülhetett volna az önkormányzat. Továbbá fontos szempont a fenntarthatóság is. A szép környezet, a jó minőségű középületek működéséhez helyben kell forrást biztosítani, ami nem minden esetben sikerül, akár a Művelődési Házat, akár az iskolát vesszük vizsgálat alá ebben a tekintetben.

A legfontosabb kérdés azonban az, hogy ebből a rengeteg pénzből mennyit tud hasznosítani a településen élő ember. Az még nem látszik, hogy annyira megerősödött volna a vállalkozói- vagy a civil szféra, hogy ezeket a feladatokat továbbvigye. Ezt pontosan látja a polgármester is: *„Nem attól erős egy település hosszú távon, hogyha van egy jó polgármestere, mert azzal történhet bármi. Hanem akkor erős, hogyha az intézményvezetők is nagyon jók, a civil szervezetek erősek, ha igazi demokratikus gondolkodás van a fejekben.”*

4. Gazdasági lehetőségek és foglalkoztatás

A gazdasági aktivitás vonatkozásában 2011-ben 33,5 százalék volt a foglalkoztatottak, 6,5 százalék a munkanélküliek, 37,2 százalék az inaktívok és 22,8 százalék az eltartottak aránya, ami megfelel a megyei- és a járási átalagnak is. Mégis, van két olyan különbség a helyi gazdaságfejlődésben, amely alapvetően más pályára állította a Nagykörúieket.

Egyrészt a Tisza-folyó melletti lét egy sajátos, úgynevezett „ártéri gazdálkodást” indított el már évszázadokkal ezelőtt. 1847-ben és 1856-ban a Tisza szabályozása megváltoztatta ugyan a község gazdasági lehetőségeit, de szerencsésen kapcsolódott össze Petrovay György földbirtokos ekkor induló kezdeményezésével, aki 1870-ben - örökölt birtokán - gyümölcsöst és faiskolát létesített. Nagykörúiben egy olyan gyümölcsstermesztő kultúra alakult ki, amelynek a fő terméke a cseresznye – és azon belül is a germersdofi cseresznye –

lett. Ez mellett Petrovay több száz féle gyümölcsfát nemesített és árusított. Csomagküldő szolgálatot létesített. Miként emlékeznek rá: *„Levélben megrendelték tőle a fákat. Bevarrta zsákba, bevitték lovas kocsival Szolnokra, feladták a vonatra és egész Magyarország területén mindenhova szállított. Azt tapasztalta, hogy a germersdorfi iránt nagy a kereslet. Ez egy nagyon szép, nagy szemű, szép színű, kemény húsú, kemény borítású gyümölcs. Könnyen szedhető, jól szállítható, édes, látványos. A környező települések piacait elárasztották vele.”*

Ez a tevékenység erősen hatott a helyi lakosok tudására, munkához való viszonyulására is. Míg a szomszédos településeken inkább maradt a hagyományos állattartás, szántóföldi növénytermesztés, Nagykörű népe úgy döntött, hogy megtanulják a metszést, az oltást. Azzal, hogy ezen a településen kertészettel, gyümölccsel foglalkoztak, magasabb, elmélyültebb, szélesebb körű ismereteket igényelt. Nagykörűben alakult meg Jász-Nagykun-Szolnok megyében a nyolcadik gazdasági iskola. Ez a tevékenység segítette a mobilitást is: *„Ők maguk vitték piacra az árut. Ellátták a Jászság városait, Jászladány, Jászapáti, Kenderes, Kisújszállás, egészen elmentek Túrkevéig, Mezőúrig piacokra. Ez is egy szélesebb látókörhöz segítette őket, világot láttak.”* Az, hogy 200 hektáron 70 ezer cseresznyefa virágzott egyszerre, adott egy bizonyos jómódot a környezethez képest. Ezért az 1910-es '20-as években megindult a paraszt-polgárosodás, amelynek nyomai mind a mai napi megmaradtak.

Ezt erősítette az 1950-es években az a tény is, hogy a kollektivizálás idején a szerveződő termelészövetkezet (Tsz) nem tudta tagosítani az ártéri gyümölcsösöket, parcellákat, megmaradtak magánkézben, árutermelő mini-gazdaságok voltak. A Tsz a későbbiekben is csak úgy tudott „beszállni” a gyümölcsstermelésbe, hogy saját cseresznyést és más gyümölcsösöket kellett telepítenie. Ezafajta „háztáji” gazdálkodás mindig többletjövedelmet jelentett nem csak a gyümölcsösök tulajdonosai számára, hanem a falu lakosainak is, akik más munkák mellett elsősorban a betakarításban vettek részt. Az úgynevezett „felesbe szedés” gyakorlata alakult ki, tehát a leszedett mennyiség értékesítése után a bevétel fele a munkásoknak járt. Így mindenki plusz jövedelemhez jutott.

Ez a több évtizedes mezőgazdasági tudás és szocializáció indította el az 1980-as években a „paprikázást” is. Így emlékszik rá a volt

jegyző: „Ez leginkább a kőteleki határban volt. A Tsz gyakorlatilag biztosított hozzá mindent, gépet, palántát megvették. A területet előkészítette. Elültették a palántát, a Tsz locsolta. Ennek voltak bizonyos költségei, azt levonták belőle. Voltak olyan évek, amikor nagyon jól lehetett ezzel keresni. Olyan jól lehetett keresni, hogy két év terméséből lehetett egy családi házat építeni. Látszik Kőteleken is meg Nagykőrűben is, hogy melyek azok a házak, amelyek akkor épültek. A két település között az a különbség, hogy Nagykőrűben ezek továbbra is szépen karbantartott házak, miközben Kőteleken ugyanezek a házak úgy lepusztultak, hogy egyikben-másikban már nem is laknak. 1990-ben elzárták a csapatot. Azok az emberek, akik képzéssel nem rendelkeztek, a Tsz bezárt, a szocialista építőipar megbukott, a gyárak, ahova eljártak dolgozni, nagy részük bezárt és munka nélkül maradtak, nem tudták karbantartani a házaikat.”

A másik előzmény, amelyről érdemes még említést tenni, az a falusi turizmus egyik korainak is nevezhető változata volt a településen. Az 1920-as –'30-as években szokássá vált, hogy főleg budapesti családok gyerekei a nyarat módosabb parasztcsaládoknál töltötték. Együtt kaszáltak, cseresznyét szedtek a családdal, és az eltartásért még fizettek is a helyieknek, ami szintén plusz bevételként jelentkezett. „Az én családomban is így alakultak ki egészen a mai napig élő kapcsolatok, főleg pesti családokkal” – emlékezik vissza a polgármester is.

Ezekre az előzményekre és helyi adottságokra épült a rendszerváltozás után meginduló gondolkodás a településen. A pályázati források bevonása révén a cseresznyére és a falusi turizmusra épülő hagyományokat egyesítették és kitalálták „Magyarország Cseresznyés kertjét”. A felújított környezetben fesztiválokat rendeznek, gasztronómiai eseményeket, amelyre már országos szinten is felfigyeltek.¹³ Olyan nagyságrendben jöttek létre vállalkozások, vendéglátó egységek a településen, amelyeket nyilvánvaló módon a helyi lakosság nem tudna eltartani, azok elsődlegesen a turizmusra épülnek.

A másik munkát biztosító lehetőség az önkormányzat által létrehozott fejlesztési-kivételezési cég, amely be tud kapcsolódni a településen zajló felújítási munkákba, így a pályázatokból származó bevételek egy részéből, munkabér formájában, a helyi lakosok is

¹³ Vö.: <https://www.youtube.com/watch?v=votL8sD6rdo>

részesülnek. Például egy 300 milliós belvízelvezető rendszer kivételezése azon szerencsések lehetősége volt, akik bekerültek ebbe a csapatba és helyben tudtak munkalehetőséget találni.

A többi aktív korú számára munkalehetőséget jelent még az eljárás, az ingázás is a településről. A megyeszékhely közelsége, valamint a jászberényi üzemek által kínált lehetőségek, sokak számára biztosít szerény, de viszonylag biztosnak mondható jövedelmet.

A helyben maradók további munkalehetőségként bekapcsolódnak idénymunkásként a mezőgazdasági feladatokba, illetve sajátos igényként jelent meg az üdülőtulajdonosok házának – telkének karbantartásával kapcsolatos munkák. Az ebből is valamilyen okból kiszorulóik esetében azonban ott a közmunka, mint minden településen a végső, még ha nem is jövőbemutató lehetősége. Nagykörűben is legalább 100 ember folyamatosan ebből próbálja fenntartani magát és családját.

5. *Az egyházi élet Nagykörűben*

A társadalomban kiemelkedő jelentőségűek a történelmi egyházak, amelyek a szociális téren nyújtott segítségen felül közösségteremtő és közösségformáló tevékenységet is végeznek, azáltal, hogy egyidejűleg tudnak szociális támogatást és lelki táplálékot biztosítani, egzisztenciát építeni és az egyetemes szeretet üzenetét hirdetni, így képes hatékonyabban kezelni az együttélés esetleges nehézségeit.¹⁴ Ez különösen igaz, ha kis településről van szó. A helyi viszonyokat és a helyi embereket jól ismerő pap személyes kapcsolatokon keresztül képes hatást gyakorolni a lakosokra. Nincs ez másképp Nagykörűben sem, ahol az elmúlt évtizedekben az emberek egyházhoz való viszonyát nagymértékben meghatározta a pap személyisége. Néhány gondolat erejéig foglalkoznunk kell tehát ezzel a kérdéssel is, mert mint a későbbiekben nyilvánvalóvá válik: az egyetlen általános iskolát a katolikus egyház tartja fenn Nagykörűben.

Nagykörűben a pártállami időszakban beszűkült az egyházi élet. *„Az se ment, aki ment volna, mert megjegyezték, megszólták, ha párttag léte bement egy templomba, mivel kis közösség, sokan ezért nem jártak”* – emlékszik vissza az alig egy éve a Katolikus Egyházközségbe titkárként megválasztott hölgy. A rendszerváltozás

¹⁴ Andorka R. (2006) Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó. Budapest.

után a hitéletben fellendülés következett, ez idő tájban a településen dolgozó pap egy zenekart is alapított: egyházi zenéket játszottak, koncerteket tartottak és így a fiatalokat is be tudta vonni a hitéletbe. A zenekar a plébános távozásával együtt megszűnt. 2005-2010 közötti időszakban egy másik plébánost helyeztek a településre, ekkor a falu hitéletét is erős visszaesés jellemezte. *„A kisközösségekben nagyon számítanak a személyes kapcsolatok, meg az is, hogy a plébános mit prédikál a templomba.”* Ebben az időszakban általánossá vált a politika begyűrűzése az egyházi életbe, mely Nagykörűben is megjelent és romboló hatással bírt a hitközösségre. Az interjúk szerint a plébánosnak a polgármesterrel is voltak konfliktusai és ez szintén negatívan hatott a falu egyházi életére.

„2010-től idén (2015) augusztusig volt az az Atya, akivel nagyon jó volt a kapcsolat. Ő lendítette fel Nagykörűben az egyházi életet, mert addig olyan plébánosunk volt, aki inkább kifele prédikálta az embereket a templomból, nem befelé.” – jellemzi a közelmúltat az egyházközség titkára. Az új pap érkezésével az egyházközség ismét felpeszdult Nagykörűben. Ekkor indultak el nagyobb számban az EU-s pályázatok, a kiírásokat a plébános is figyelte, szorgalmazta a pályázati lehetőségek kiaknázását és ez új lendületet hozott nem csak az egyház, de a falu egész életében is. A 13 tagú egyháztanács is megújult, fiatalodott. A fellendüléshez az is hozzájárult, hogy ebben az időszakban – 2012-ben – váltottak át az oktatási intézmények önkormányzatiból, egyházi fenntartásúvá.

Az általános iskola néhány éve a katolikus egyház fenntartásába került Nagykörűn. Miként az egyházközség titkára mondta: *„A váltás azért történt, mert a szülők várták, hogy egy egyházi beállítottságú iskola a gyerekeknek az erkölcsi, morális fejlődésére hatással lehet. Szigorúbb élethez való szoktatás, rendhez való szoktatás, mert voltak problémák.”* Megítélése szerint több probléma is volt az gyerekekkel és az egyházi neveléstől reméltek egy olyan megoldást, ami segítséget nyújthat a tanulmányi előmenetelben is. Ugyanakkor ebben az időszakban vette át a KLIK országszerte az önkormányzati fenntartású iskolákat, így a fenntartóváltásban más megfontolások is szerepet játszhattak: vagy a központilag szabályozott és ellenőrzött KLIK vagy a katolikus egyház veszi át a fenntartást.

A polgármester elmondása szerint – aki egyébként szintén várt egyfajta pedagógia – erkölcsi előrelépést a váltástól, de megítélése szerint ez nem igazán következett be – egyéb „próza okok” is szerepet

játszottak a fenntartóváltásban: ez pedig az önkormányzat korlátozott anyagi lehetőségei, hiányos költségvetése. *„2012-ben már évi 40 millióval egészítettük ki az iskola és az óvoda költségvetését. Úgy, hogy gyakorlatilag erre már nem volt fedezet. ... Azáltal, hogy az egyháznak átadtuk az iskolát, ezt a 40 milliót első évben lecsökkentettük 10-re. Következő évben 5-re, most pedig már nulla. 10 év alatt ez 400 millió forint. Ez nekünk egy óriási összeg.”*

A faluban csupán ez az egy, katolikus egyház által fenntartott iskola működik, így a szülők nem tudnak más intézményt választani a településen. Így sérül nem csak a szabad iskolaválasztás egyelőre és elvileg még biztosított joga, hanem a világnézetiileg semleges oktatás választásának lehetősége is. *„Vannak olyan szülők, akik nem szeretik, ha lehetne választani, elvinnék egy olyan intézménybe a gyereket, ahol nincs egyházi élet, de elfogadták a szülők. Van, aki beletörődött, valaki elfogadta.”* Valószínű, hogy vannak olyan családok, akiknél pozitívan befolyásolta életüket a vallás megismerése. Ugyanakkor találkoztunk olyan szülővel is, aki sérelmezte, hogy nekik, mint református vallásúaknak, nincs lehetőségük hitüket gyakorolni, sem az iskolába, sem a településen, legfeljebb havonta egyszer tudnak a szolnoki református istentiszteletre elmenni. *„Az iskolának biztosítania kellene, hogy más vallást is gyakoroljanak, de nem teszik. ... Itt jegyet kell kapni, itt ez tantárgy, a hittan.”* Ezzel egyidejűleg azzal is egyetértett, hogy a katolikus nevelés nem jelent hátrányt a gyerekek számára. *„Ha nem az egyház veszi át, akkor a KLIK.”* A faluban érezhető az iskolafenntartó váltása körüli bizonytalanság. A beszélgetésekből arra következtethetünk, hogy kényszerválasztás volt, melynek előnyeit és hátrányait egyaránt tapasztalják Nagykörű lakói.

6. Interetnikus viszonyok

A 2011-es népszámláláson 227-es mondták magukat valamilyen cigány/roma identitással rendelkezőnek a 8 német és a 6 román mellett, a többiek magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Az 1992-es becslés szerint¹⁵ 352 cigány ember élt a településen. A település vezetői szerint hozzávetőlegesen a helyi lakosság 20-21

¹⁵ Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon. Socio-Typo, Budapest, 1998. 402. o.

százaléka roma, ami megegyezik a nemzetiségi roma önkormányzati elnök (NRÖ) 350-400 fős becslésével is.

Mint már láthattuk a lakosság bemutatásánál, erre a településre nem olyan nagyon régen költöztek csak cigányok és lényegesen kevesebben vannak, mint a környező településeken. A helyi kutatások szerint a Tisza árterében volt egy sziget, ahová valamikor a 20. század első felében telepedett le egy roma család. Az évtizedek alatt „Cigányvárosnak” nevezték el a területet, ahol 22 ház állt, abból 20-ban laktak cigányok. Ők alapvetően zenész cigányok voltak, onnan jártak el télen zenélni, nyáron vályogot vetettek. Előfordult még az emlékek szerint teknővájás és seprűkötés is, valamint sokan jártak paraszt családokhoz különböző munkákra.

A fordulatot, azaz a településre történő tényleges beköltözést egy, az 1960-as évek végén lezajlott árvíz idézte elő, amelynek során „Cigányváros” házai tönkrementek. Az akkori tanácsi vezetés döntött úgy, hogy be kell telepíteni a családokat. Több helyre, több utcában építettek egyszerű kis házakat. Nem tudni, hogy valamiféle előrelátás vagy csak a véletlen hozta úgy, hogy a „széttelepítéssel” elkerülték a sok településen meglévő, itt azonban hiányzó cigánytelep létrejöttét. Egyetlen egy olyan része van a településnek, a falu keleti részén az úgynevezett Köztársaság utca vége, ahol 10 házban, egymás mellett cigányok élnek. Ezek sem azonban a legrosszabb épületek, köszönhetően egy 1990-es években lezajlott programnak, amikor saját maguknak vályogot vettek és ezt segítve az önkormányzat 5 új „szocpolos” házat épített ezen a területen. A polgármester és az NRÖ elnöke is úgy gondolja, hogy nem látványosan rosszabb ez a környék a többinél: *„Az emberek kiverték a vályogot, a falazó anyagot. Az önkormányzat segített. Normál utcaképet mutat. Aránylag rendezettek a porták. Ha egy idegen ember téved a faluba, valószínűleg észleli a kis különbséget, de műút van, bár nem a legjobb minőségű. De annyira nem tér el. Inkább az, hogy a cigány szokások alapján a gyerekek többet vannak az utcán. Ha egy ismeretlen ember arra megy, úgy gondolhatja, hogy ez egy cigány rész.”* A terület közművekkel ellátott és az NRÖ elnök megítélése szerint is csak néhány család az, aki elhanyagolja a portáját és talán ezért tűnhet „cigányosabbnak” ez a rész.

Ez a típusú gondolkodás alapvetően segíthette a társadalmi integrációt a kezdetektől fogva. Miként az NRÖ elnök is mondta: *„Sokkal könnyebben ment a beilleszkedés ez alapján, hogy körbe*

voltak véve magyar szomszédokkal, ismerősök. Nagyon kicsi a falu. Annnyira nem voltak egymástól elszigetelve. Tartották a kapcsolatot. De azok a bizonyos minták ott voltak előttük. Ez nagyon jó dolog volt.”

Az ilyen típusú integráció hagyománya más területeken is meglátszik. Bár még mindig nagyobb számban vállalnak gyerekeket a roma családok, az ő esetükben sem jellemző már a 2-3 gyereknél több a családban. A polgármester szerint ez még mindig sok és több mint a többség esetében, de az elmúlt évtizedben, sok esetben egy, legfeljebb két gyerek születik már csak a családok többségében. Így az „elcigányosodás” gyakran országos víziója itt is létezik, de egyre kevésbé van alapja a félelemnek.

Mint minden településen, Nagykörűn is létezik 3-4 cigány család, ők a „beköltözők”, akikkel nincs kibékülve a település. *„A probléma a betelepültekkel van. 3-4 család. Ha azok éppen börtönben vannak, akkor rend, nyugalom van a faluban. Amikor kijönnek, akkor egy darabig van cigányozás. De a helybeliek tudják azt, hogy nem az egész cigánysággal van baj, hanem azzal a 3-4 családdal, 8-10 emberrel.”*

Egyébként a Nagykörűn élő romák a romungro csoporthoz tartoznak, régi kulturális hagyományaikat az elmúlt évszázadok során már elvesztették. *„... igazán nem tudjuk a roma kultúrát, csak tanultuk. Amit az ember összeszed. Valamikor, a tinédzser éveimben tudatosult bennem, hogy a cigányok között is vannak az ún. oláh cigányok és a beások. Az anyai részről az egyik anyukám húgának a férje beás cigány volt. Egy másik faluban, Kőteleken. Nem tudtunk vele mit kezdeni, mert ugyanúgy élt, mint ahogy mi. Nagy különbség nem volt. Az ő szülei teknőt vájtak. A miénk egy kis közösség volt. Nem szembesültünk azzal sem, hogy mik azok a cigány hagyományok. Egyetlen egy dolgot tartunk a mai napig is: a virrasztás. Ez az egy dolog van, amire azt lehet mondani, hogy mi, cigányok, megtartjuk”* –fejtette ki az NRŐ elnök.

A romák foglalkoztatása vonatkozásában elmondható, hogy a cigányoknak a „Cigányvárosból” a településre történő beköltözésétől kezdve a rendszerváltozásig, mindenkinek volt munkája. Néhányan a Tsz-ben találtak megélhetést, de a háztáji munkából, különösen a „paprikázásból” is ki tudták venni a részüket, aminek révén sokan házat építettek, gyarapodtak. A cseresznyéhez kevésbé fértek hozzá tulajdonosként, inkább az idénymunkákban vettek részt, a „felesben szedésben”, ami sokak számára rendkívül jövedelmező volt. A romák többsége azonban ingázott, eljárt a megyeszékhelyre vagy nagyobb

városokba és leginkább az építőiparban tudott dolgozni. A polgármester és mások megítélése szerint is ez az időszak a gyarapodás, a többségi társadalomba történő „belesimulás” idejét jelentette.

A nyolcvanas években hanyatlásnak indult építőipar idején kezdődött nagyobb mértékben a „paprikázás”. Ebben az időszakban már az idősebb generáció megunva az állandó utazgatást, inkább a településen kezdett dolgozni. Az NRÖ elnök szerint igazából ez volt az az időszak, amikor a cigányok elkezdtek komolyabban földet művelni. Ennek okai között emlegetnek egy akkori kertészmérnököt is, aki szívesen juttatta lehetőséghez a cigányokat is. Úgy szervezték meg a brigádokat, hogy a 4-5 fős csapatba egy-egy cigányember is befért. A 90-es évek elején azonban már olyan sok roma dolgozott ezen a területen – 12 család is -, hogy az NRÖ elnök szerint ez már kikezdte a helyi többség toleranciáját. Egyre többször alakult úgy, hogy már külön csoportokba lehetett csak megszervezni a cigányokat, a többségi brigádoknak már nem mindig kellett. Ráadásul kezdett megcsappanni a kereslet is egy időre a termékekre, és a romák nem voltak felkészülve arra, hogy önállóan kezdjék el értékesíteni a megtermelt árut. Ezért ebben az évtizedben sokan tönkrementek és nem folytatták a mezőgazdasági munkát, a paprikázást legalábbis.

A mezőgazdasági területről történő kiszorulást a Tsz felbomlása idejére teszi az NRÖ elnök is. *„A Tsz gyümölcsöst részaránytulajdonként kiosztották az akkori tsz tagoknak. Egy pár cigányember volt, kaptak földet is. Maximum 15 család lehetett, ők megkapták. De igazán nem értettek hozzá. Hol kapcsolódtak be? Maximum a faszor megkapálásába. Metszésbe nem nagyon. Növényvédelemben megint nem nagyon. Nem ismerték az emberek a folyamatot. Nagy volt a dilemma: van cseresznyészem, de nincs se gépem, se permetezőm, se tudásom. Jobb esetben nem vágják ki a fát, hanem eladták. Ez volt az egyik legnagyobb buktató itt a faluban, amikor megszabadult nagyon sok cigány család a földjétől. Meg is értettem őket, meg nem is. Nagyon idegesített, dühített. Senki nem segítette őket, hogy csináljunk tanfolyamot. Akkor már volt a rendszerváltás, a nagy munkanélküliség. Erre jövőt lehetett volna alapozni, úgy gondoltuk sokan. De nem találtuk meg a forrásokat. Nem igazán segítettek.”*

Valóban létezett egy ideig még a településen az építőiparhoz köthető munkaerő-kereslet. Ez pedig az újonnan vásárolt üdülők tulajdonosaihoz kapcsolódott, akik közül sokan a gyerekkorukat

töltötték itt, így nosztalgikusan jöttek vissza a településre. *„Inkább kézművesekre volt szükségük ezeknek a pesti embereknek. Budapestről vagy nagyobb városokból jöttek, akik megvásároltak különböző régi parasztházakat. Ezt hagyományosan szerették volna felújítani. Nem vakolással, hanem tapasztással, vesszőből font kerítéssel, ahogyan az ő emlékeikben, a gyerekkorukban volt. Akkor jó bevétel volt belőle valóban. De meg is dolgoztak vele. A sárkésztés elég kemény fizikai munka. Nagyon kevés ember tudta ezt szakszerűen csinálni. De azok szépen éltek.”* A jól működő üzletnek azonban a 2000-es évek tájékán a településre költöző csángó magyarok megjelenése és ipari konkurenciája vetett véget. Olcsóbban dolgoztak, jobban szerették őket. Így a cigányok többsége kiszorult erről a területről is. (Az már csak a dolog érdekessége, hogy az újonnan jöttek és a faluban letelepült mesterek egy némelyike cigány lányt vett feleségül.)

Napjainkban a romák egy része eljár a településről dolgozni, néhányan haszonélvezői a falusi turizmusnak – a helyi hentesüzlet tulajdonosa és elárúsítója egy cigány ember –, de igen nagy részük változatlanul a periférián él, a gazdaságilag leszakadóban lévő csoporthoz tartozik. A közmunkások kétharmada, más becslések szerint 80 százaléka cigány ember, ami még így is valamivel kedvezőbb arány, mint a környező településeken. Részükre mindenféle OKJ-s tanfolyamokat szerveznek, amely során képeztek kályhásokat (ők építették a Művelődési Házban lévő kályhákat), gyümölcsstermesztőket, traktorosokat.

Az interetnikus kapcsolatok fejlődéséhez minden bizonnyal hozzájárult a volt jegyző érdeklődése is a romák iránt. Elmondása szerint a polgármesterrel érzékelték, hogy társadalmi kihívást jelent a romák ügye, így megbeszélték, hogy valamelyiküknek el kell mélyednie jobban a témában. Így lett a volt jegyző a Pécsi Egyetem Romológia szakának a hallgatója és a téma lelkes propagátora. Jegyzősége idején 7 nagyobb konferenciát szerveztek a településen, amelyeken neves előadók igyekeztek oszlatni az előítéleteket. *„Természetesen az egész falu nem jött el. 40-80 között volt a konferencián résztvevők száma. Ezek az emberek tovább is vitték az ott hallottakat. Mert ha másutt is megnyilatkoztak, továbbadták, amit ott hallottak.”*

Érdeemes említést tenni még a Művelődési Ház vezetőjéről, az alig egy évtizede a Nyíregyháza környékéről családjával a faluba költöző, roma identitású diplomás asszonyról is. Az intézményvezető fontos

problémája, hogy megítélése szerint a cigány lakosok nem használják ki a művelődési ház biztosította programokat. Egy eseményt tudott megemlíteni, egy társastáncos programot, ahol cigány vendégek is voltak. *„A lehetőség ott van, mindenké, de mégis úgy érzik, hogy nem az övék. Ki van téve az ötletláda, megkérdeztem őket is.”* A művelődési ház egyszer szervezett már kifejezetten cigányokat megszólító programot is a téli közmunkaprogram keretében. Ekkor a szomszéd faluban élő cigány írók hívták meg, hogy beszéljen a művészetéről és cigány identitásáról, de ő is azt hangsúlyozta, hogy nem szereti, ha erről kérdezik, ő ember, Magyarországon él, ne a származási miatt emeljék ki, hanem az írása miatt.

Érdemes röviden kitérni a roma nemzetiségi önkormányzat szerepére, jelentőségére is a településen. A már harmadik ciklusában működő testület, legalábbis a mostani elnök véleménye szerint, leginkább kényszerűségből jött létre. Egy évtizede ugyanis még valamivel nagyobb összeggel támogatta az állami költségvetés a helyi kulturális autonómia intézményeit, és az akkori civil szervezetnek gyakorlatilag nem volt semmilyen bevételi forrása. Az elnök – aki az első ciklusban is betöltötte ezt a tisztséget, majd a második ciklus sikertelen választási eredménye után a harmadikban „szerezet vissza” a pozíciót – szerint a település vezetése is nehezen és lassan szokta meg ezt az új típusú testületet. A vezető elmondása szerint eleinte gyakorlatilag nem vették figyelembe a létüket, a polgármester egyetlen ülésükre sem ment el. A harmadik ciklusban már komolyabban vették őket, hiszen a pályázatokhoz is kellett, mint írtuk, az NRÖ nyerte a pénzt a központ felújításához. A kisebbségi elnök szerint azonban ez csak vicc, nem volt igazi beleszólásuk a folyamatokba. Mint mondja, valami mást képzelt el egy ilyen testület feladatának: *„Elhibázottnak tartom az egész kisebbségi önkormányzati rendszert. Nem tudom, hogy ki, a kitalálók vagy mi magunk túlbonyolítottuk a dolgot. Nagyobb hatalmat gondolunk magunknak, mint ami egyszerűen van. Vagy a többségi társadalom próbálja ránk tolni a saját feladatait. Mindenhez pénz, paripa, fegyver nélkül”* – fogalmazza meg nagyon lényeglátóan.

A városi vezetéssel folytatott beszélgetések során is azt tapasztaltuk, hogy a kisebbségi testületet nem igazán tekintik partnernek, legfeljebb nagy toleranciával elfogadják a létét és használják őket a szükséges esetben. Meglehetősen határozottan fogalmazott a volt jegyző a kisebbségi képviselő aktivitásáról,

tevékenységéről: *„Mondtam neki, mielőtt megbukott, öt évvel ezelőtt, Elemér, amit csinálsz, az borzasztó kevés. Téged nem fognak megválasztani. – De, rosszul tudod, meg fognak. – Nem választották meg. Hogy most miért választották meg újra, amikor tudják, hogy milyen? Elfelejtették, hogy mit csinált. Ha volna egy agilisabb vezetés, össze tudnák jobban fogni a cigányokat.”*

Összességében azt mondhatjuk, hogy a faluban nincs más településekhez hasonló cigányellenesség. Elviselik, elfogadják azokat a romákat, akik nem keresztelik a többségi emberek lehetőségeit, ha nem zökkentik ki őket megszokott hétköznapjaikból. *„Lehetne jobb a helyzet, de rosszabb is lehetne, mint pl. a közeli Tiszabőn”* – mondja egyik interjúalanyunk. Az említett „beköltözőkön”, a 3-4 családon kívül nincs nyílt ellenségeskedés a különböző nemzetiségű emberek között. A Művelődési Ház vezetője cigány asszony, és van roma identitású munkatárs a polgármesteri hivatalban is. Az interjúk során azonban érezhető volt, hogy teljesen egyenrangú félként sem tekintenek még a cigányok többségére. *„Ha valaki cigánynak születik, az utána bármit tehet, bármit felmutathat, mindig azt fogják rá mondani, hogy cigány és kész. Itt a faluban jó a helyzet, a gyerekek barátkoznak egymással, az emberek beszélgetnek egymással, azt ki tudja, ki mit gondol közben”* – osztotta meg velünk pesszimizmusát a Nagykörűn élő egyik diplomás cigány értelmiségi.

II. A Nagykörűi Petrovay György Katolikus Általános Iskola és Óvoda

„Iskolai munkánk célja, hogy a ránk bízott gyermekeket megismertessük a keresztény nevelési értékekkel, a keresztény életformával, ezáltal felvértezzük őket a világ kihívásaival szemben. Korszerű, értékálló tudást biztosítsunk számukra. Megtanítsuk őket az önálló tanulásra, hogy képessé váljanak az élethosszig tartó tanulásra.

Megismertessük nemzeti hagyományainkkal, hogy globalizálódó világunkban megmaradjanak magyarnak. Olyan emberekké alakítsuk őket, hogy tudjanak keresztényként úgy

élni, hogy hasznává váljanak a hazának és embertársaiknak.”¹⁶

¹⁶ Petrovay György Katolikus Általános Iskola, Alapfokú Művészeti Iskola, Óvoda
Pedagógia Programjának előszavából:

http://www.petrovaykatalitisk.hu/dok/iskolai_pp_jooooooo.pdf

A teljes nevén *Nagykőrüi Petrovay György Katolikus Általános Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény, Óvoda* székhelye a nagykőrüi általános iskola, de társulásban áll a köteleki Szent Gellért Általános Iskolával, valamint a nagykőrüi és a köteleki óvodával. Az intézmény vezetője „törzsgyökeres” helyi lakos. Nagykorún született, majd rögtön az Egri Tanárképző elvégzése után a helyi általános iskolában helyezkedett el.

A tanári kar 16 fős, ami fele-fele arányban oszlik meg a helyi lakosok és a Szolnokról „kijáró” munkatársak között. Ezen felül két gyógypedagógus, egy iskolapszichológus és egy logopédus segíti a munkát. Utóbbit az az IPR (Integrációs Pedagógiai Rendszer) pályázat keretében alkalmazzák és Szolnokról jár heti rendszerességgel.

A kutatás során a nagykőrüi bölcsődében, óvodában és általános iskolában jártunk, beszélgettünk az iskola és egyben a társulás főigazgatójával, egy alsós és három felsős pedagógussal, a tanoda jelenlegi vezetőjével, illetve az óvoda és a bölcsőde vezetőivel. Készítettünk továbbá fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetéseket egy alsó tagozatos, és egy felső tagozatos osztállyal. Elemzésünk alapján az interjúk, valamint az iskolában tett megfigyeléseink, és két tanítási órán végzett hospitálásunk szolgálnak. Az iskolában tapasztaltakat a település más szereplőivel készített interjúk releváns részleteivel, és az oktatási munkához kapcsolódó dokumentumok tanulmányozásával egészítettük ki.¹⁷

Az iskolának jelenleg 163 tanulója van, minden évfolyamon egy osztály működik. Az iskola saját belső nyilvántartása és a kisebbségi önkormányzat becslése szerint a nagykőrüi iskolában körülbelül 50 százalék, míg Köteleken 90 százalék a roma tanulók aránya. Megjelentek a vegyes házasságok is, a gyerekek kb. 20 százaléka „vegyes” családból származik.

Továbbtanulás tekintetében elmondható, hogy a gyerekek kevesebb, mint egyharmada megy gimnáziumba (20-30 százalék), a többiek a szakközépiskola és a szakiskola között oszlanak meg, fele-fele arányban. Legnépszerűbb a kereskedelmi szakközépiskola, illetve

¹⁷ A beszélgetéseket kivétel nélkül diktafonra vettük, majd szó szerint rögzítettük. A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésen kb. 10-12 fő vett részt. Az interjúk felvételénél előre meghatározott kérdéseket követtünk, melyeket a helyszínen felmerülő kérdésekkel egészítettük ki (Félig strukturált interjú), majd kvalitatív tartalomelemzés módszerével elemeztük. Az iskola honlapján vizsgáltuk a pályázatokkal kapcsolatos dokumentumokat is.

a bolti eladó, cukrász és pincér, bútor asztalos, festő, burkoló, karosszéria lakatos szakmák. A gimnáziumot választók aránya fokozatosan csökken, míg az érettségit adó szakközépiskolába jelentkezők aránya nő. Ebben a kategóriában található a legtöbb továbbtanuló roma gyerek is.

A nagykerületi iskola egy emeletes főépületből és egy melléképületből áll. Az előbbiben helyezkednek el a tantermek, a tornaterem, a tanári és az igazgatói iroda, itt zajlik a tanórák többsége. Az utóbbi a művészeti óráknak, a szakkörök egy részének, és az iskoláról szóló kis kiállításnak ad otthont. Mindkét épület jó állapotú, felújított, részben akadálymentesített. Az iskola vallásos jellege szintén érzékelhető, a melléképületben és az osztályokban vallási relikviákat helyeztek el. A tantermek felszereltsége kielégítő, a technikai ellátottságra azonban többen panaszkodtak, például csak egy működő interaktív táblája van az iskolának.

1. A fenntartóváltás

Magyarországon a 2011-2012-es tanév kezdetén negyedével nőtt az egyházi fenntartású iskolák száma.¹⁸ Az átvétellel az önkormányzatok takarékoskodni tudtak, hiszen innentől kezdve nem kellett az éves költségvetésből kapott összeget saját bevételeikből kiegészíteniük. Az önkormányzati rész pótlásaképp az egyházi intézmények pedig az állami normatíva mellett megkapják a korábban az önkormányzatok által hozzá tett kiegészítések átlagát.

A nagykerületi iskola 2012-ben került az Egri Főegyházmegye nyilvántartásába. Korábban az önkormányzat az állami normatívát évente 40 millió forinttal egészítette ki, ezt az összeget már teljes egészében tudja az egyház biztosítani. Amellett, hogy az önkormányzat így jelentős fenntartási költségektől tudott megszabadulni, a fenntartóváltáshoz vélhetőleg más okok is vezettek.

A döntés még azelőtt született, hogy a Klebesberg Intézményfenntartó Központ (KLIK) megkezdte volna működését. A pedagógusok elmondása alapján az önállóság megtartása és a „KLIK-

¹⁸ Vö.: Váradi Balázs: Közoktatás. A költségvetés és az egyházi és önkormányzati közoktatási intézményrendszer aránya.

http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/hesh_kozoskassza_elemezes_kozoktatás_public.pdf

től való félelem” bizonyult az átszervezés legfőbb okának. Emellett feltételezhetjük, hogy az önkormányzattal való együttműködés sem volt mindig zökkenőmentes. A polgármester szerint az iskolával „szakmai és fegyelmi” problémák is voltak. Mint mondja, mindent megpróbáltak a gondok enyhítésére, de mivel nem sikerült együttműködniük, a fenntartóváltást látták az egyetlen működőképes választásnak, ám ez a remény is túlzottan bizonyult. *„Abban bízunk, hogy majd az egyházi fenntartás megoldja ezeket a dolgokat. De sajnos ez csak remény maradt. (...) Látna az egyház lassúságát, konzervativizmusát, az, hogy nem képes ennyi iskolát irányítani. Nincsen felkészülve, nincsen megfelelő embere. Ez teljesen naív elképzelés volt. Akkor úgy láttuk, hogy ez megoldást jelenthet.”*

Az egyházi fenntartás, mint a fegyelmi gondok orvoslásának majdhogynem kizárólagos eszköze, a pedagógusokkal folytatott beszélgetésekben is lényeges tényezőnek bizonyult. Többen úgy gondolják, hogy az állami iskolák nem tudnak megfelelő iránymutatást nyújtani a gyerekeknek, ezért van szükség a fiatalok vallásos nevelésére. Az igazgatónő úgy fogalmaz, hogy *„a nevelésben kellenek lenni bizonyos sarokpontoknak. Ha nincsenek pontok, szétcszúszik a gyerek. Ezt az egyház jobban megfogalmazza, mint egy állami iskola”* Az egyházi fenntartástól a problémás – többségében roma tanulók kezelésére is lehetőséget látnak. Az igazgatónő szerint az egri érsek kifejezetten nyitott a roma és a hátrányos helyzetű gyermekek oktatására, ezért további pályázati lehetőségeket is remél ezen a területen. *„Én azt érzem, hogy most a katolikus egyház teljesen a roma gyerekek felé nyit. Ezt küldetésének érzi. ... Az egri érsek atya személyes ambíciójának látom. Mert nem minden egyházmegyében van így”* – osztotta meg velünk véleményét az igazgatónő.

1.1 A fenntartóváltás fogadtatása a szülők és a tanárok körében

Az fenntartóváltással bevezették a heti két alkalommal a kötelező hitoktatást, a minimum heti három mise látogatást, valamint a napi hatszori ¹⁹imádkozást. A település megosztott volt a döntést illetően.

¹⁹ 1. Reggel, az első tanóra kezdete előtt.

2. Tízórai előtt.

3. Tízórai után.

4. Ebéd előtt.

Nem mindenki támogatta a fenntartóváltást, az eset érdekessége ugyanis, hogy Nagykörű egy kifejezetten nem vallásos település. Az igazgató maga is elismeri, hogy „*itt az a nehéz, hogy a hitoktatás úgy jött, mint derült égből a villámcsapás. Nincsen gyökere a szülőknél. A falu nem vallásos falu. Ha lett volna, sokkal könnyebb lett volna. Ezért kell nekünk nagyon óvatosnak lennünk. Hiszem azt, hogy valami parttalanság helyett sokkal jobb egy vezérfonal.*”²⁰ A pedagógusok egy része is idegenkedett a váltástól, ám olyan nem volt, aki emiatt elment volna. Az igazgató szerint mostanra mindenki „megszokta” az új helyzetet.

Az átszervezés előtt kikérték a szülők véleményét is, akik támogatták a döntést, egy család azonban emiatt elvitte gyermekeit. Kérdéses azonban, hogy miképpen értékelhetjük ezt a szülők támogatását annak fényében, hogy a kistérség összes többi iskolája is egyházi fenntartásúvá vált, így aki állami iskolába szeretné járattatni gyermekét annak erre legközelebb a 30 km-re fekvő Szolnokon van lehetősége. Miként korábban már szintén írtuk, találkoztunk olyan szülővel is, akinek bár a vallásos nevelés ellen nem volt kifogása, hiányolta a saját református vallásának gyakorlására vonatkozó lehetőséget, hiszen a településen nincs lehetőség intézményes formában más felekezeti szertartáson való részvételre.

A tanárok szerint a helyi roma szülők többsége támogatja a vallásos nevelést és oktatást. Egyikük így gondolkodik a helyzetről: „*A mai multinacionális világban nem nagyon van érték, amit a gyerekek átadhatnak. A hitélet még mindig egy rendezőelv, ezt mérte fel a faluvezetés. Emellé a szülőket is fel tudjuk állítani, mert a romák közül is sokan istenhívők*”

Az iskola hitoktatója úgy látja, hogy a vallásos értékekkel szemben nincs ellenállás se a gyerekek se a szülők körében viszont „*a problémák ott kezdődnek, amikor azt mondjuk, mise van.*” Szerinte egyébként a szülők se nem támogatják, se nem ellenzik az iskola új értékrendszerét. „*Kutyába nem érdekli őket az [iskola] eszmeisége. Nekik aztán ugyan mindegy, hogy mit rakunk ide ki vagy hova rakjuk*

5.Ebéd után.

6.Iskolából távozás előtt.

²⁰ Ez a vélekedés alapvetően ellentmond annak a megközelítésnek, amelyet az egyházköziség tagjai vallanak. Vö.: a katolikus egyház szerepéről írottakkal a településről szóló korábbi részben.

ki. Tehát itt akármi is lehetne, mert a szülők számára ez egy hatszázad rangú dolog.”

Arra, hogy hoz-e eredményt a fegyelmi problémák kezelésében és a roma tanulókkal való kommunikációban az egyházi nevelés, nem kaptunk egyértelmű választ. Az iskolai dolgozók mindenestre – a polgármesterrel ellentétben – elégedettek az egyház hozta változásokkal, szerintük a viselkedésbeli fejlődést pedig még nem lehet ilyen rövid idő alatt értékelni.

2. Az iskolai munka sajátosságai

2.1. A pedagógusok munkája

Amikor az iskolai eredményesség lehetséges okait jártuk körbe, beszélgetőtársaink időről időre hangsúlyozzák az összefogó, elkötelezett tanári kart, a családias légkört és az igazgató céltudatosságát. A sokat emlegetett tanári összetartás mögött különböző tanári életpályákat, nevelési elveket és gyakorlatokat ismertünk meg.

Úgy tűnik nem csak a település, hanem az igazgatói poszton is egyfajta állandóság tapasztalható. Az igazgatónő 1983 óta van jelen az iskolában. Végigjárta az összes lehetséges pozíciót a napközis nevelőtanártól az ének tanításig, amíg eljutott az iskola igazgatói posztjáig. Mindeközben négy diplomát szerzett, és mint mondja, folyamatosan törekszik saját maga és a tanári kar továbbképzésre. A különböző munkakörökben töltött 33 tanév felkészítette arra, hogy sokrétű és elkötelezett vezetőjévé váljon az iskolának. A település, az iskola és a tanári pálya ilyen mértékű ismerete hozzájárult, hogy egységes pedagógiai programot valósítson meg.

Rajta kívül még három olyan tanár dolgozik az iskolában, aki több mint 30 éve van a szakmában. Többen panaszkodtak, hogy a jól összeszokott tanári gárda elöregedőben van. Az új, fiatalabb tanárok nagyrészt Szolnokról járnak „ki”, és még így is sok esetben nehéz feltölteni a megüresedő pozíciókat. Az igazi kihívást a következő év jelenti majd, amikor az igazgató szerint igazi „baby boom” várható a kollégák között.

A helyben lakó tanárok jelenlétét pedig mindenki fontosnak tartaná. Azok a tanárok, akik maguk is a település lakosai, könnyebben megtalálják a hangot a gyerekekkel és a szülőkkel, valamint iskolai

munkájukon keresztül felelősséget éreznek a település fejlődéséért is. Ahogy az egyik tanár fogalmazott: „*Nem azért mert nem tartom őket jó szakembernek, itt mindenki nagyon jó munkát végez, de mégiscsak jobban a szívkön viseli a gyerekek sorsát az, aki itt is lakik. A kijárós az magára csapja az ajtót és otthon nem érzékeli azok a problémák, amiket mi igen, amikor csak az utcán járunk, vagy a boltba bemegyünk*”

A pedagógusok közül többen első generációs diplomások, akik kemény munkával szereztek diplomát és tudatosan készültek a tanári pályára. Ez hozzájárulhat elhivatottságukhoz és ahhoz, hogy a jobb városi iskolák helyett Nagyörűn tanítsanak. A tanári kar egy másik részét pedig olyan, főként helyben lakó pedagógusok alkotják, akik korábban nem hasznosították a tanári végzettségüket, ám a helyben maradás miatt az utóbbi években leporolták a sok évvel ezelőtt szerzett diplomát.

Szaktanárok felső tagozattól tanítanak, ám előfordul, hogy tanárhiány esetén a felsős testnevelő és az angol tanár alsó tagozatban is tanít, valamint hogy a magyart az alsós osztályfőnök tanítja 6. osztályig. Ez utóbbi azért fontos, mert bár a tagozatváltást megkönnyíti, ha az osztályfőnök továbbra is kapcsolatban van az osztállyal, szakmai szempontból viszont nem feltétlenül tesz jót, ha nem szaktanár tanítja az 5-6. osztályosokat. Ennek nyoma látszódhat a kompetenciamérések során tapasztalt alacsonyabb teljesítménnyel a szövegértés területén is.

A matematika és szövegértés eredmények között tapasztalt eltérés azonban más okból is következhet. Az iskolában két nyugdíjhoz közeli férfi szaktanár viszi a felső tagozatos matematika oktatást. Mindketten a tekintélyes „szigorú, de igazságos” pedagógus benyomását keltették bennünk. Egyikük korábban magántanárként egyetemi felvételekre készített fel diákokat és jelenleg a tanoda vezetője is. Mint mondja, előfordul, hogy diákjai délután bejönnek a tanodába, hogy segítségét kérjék: „*azt mondja, csináljuk [a leckét], mert ha nem egyest kapok holnap a tanár bácsitól – aki ugye szintén én vagyok.*” Munkáját sokan dicsérik az iskola, az önkormányzat és a szülők között is.

2.2 Szülők és az iskola

A szülőkkel való kapcsolattartás érzékelhetően az egyik legnagyobb vitát kavarázó terület, és egyben a legnagyobb kihívás az

iskola életében. Abban teljes az egyetértés, hogy az iskolai oktatás nem lehet sikeres a szülők támogatása nélkül, ezért a velük való kommunikáció kulcsfontosságú. Vizsgáljuk meg röviden a nagykörűi gyerekek családi hátterét, és azokat az intézkedéseket, amivel az iskola elő kívánja mozdítani a családokkal való együttműködést.²¹

Az igazgatónő szerint szociális helyzet szempontjából elég „kiegyenlített” a település helyzete: *„Összességében azt mondhatom, hogy már nem is szakad annyira kétfele. Már egy színvonalon élnek az emberek. Itt azon múlik, hogy van munka vagy nincs munka. De azok a családok is, akik egy kicsit alacsonyabb nívón élnek, viszonylag rendezett körülmények között élnek”*. A többségtől jelentős mértékben leszakadtak arányát a pedagógusok „pár családra²²” illetve kb. 20 százalékra teszik, akiket szerinte maguk a helyiek is kiközösítenek. *„ Volt egy érdekes eset, hogy jött ide Szabolcsból egy család. Az itteni család kioktatta, hogy ez itt nem úgy megy. Itt gondoskodni kell a gyerekről. Nagyon szépen mögöttünk vannak. Ebből nincs konfliktus. (Olyan van), hogy a gyerek lopott valamit, az egy probléma, azt ítéljük el. Nem azt mondom, hogy mindenki olyan, nem általánosítunk. Van ilyen, de nagyon kevés”*

Nem jellemző továbbá, hogy a módosabb családok elköltöznének és elvinnék gyermeküket. Ezek között azonban nem csak a nagykörűi családok vannak, hanem a környező településekről – kiváltképp Hunyadfalváról bejáró gyerekek szülei is. Több tanár hangsúlyozza, hogy ezekben az esetekben *„még csak nem is roma családokról”* van szó, hanem lecsúszott nem romákról.

A pedagógusok szerint a romák többségével nincsenek problémák, beilleszkedtek és gondoskodnak gyermekeikről. Számottevő feszültség nem érzékelhető a roma és a nem roma családok között, a gyerekek többsége rendezetten, tisztán jár iskolába a tanárok szerint. Panaszkodtak azonban, hogy a szülők hozzáállása megváltozott az utóbbi években, egyre kevesebben járnak fogadó órákra, szülői értekezletekre, kevésbé érdeklődnek gyermekük előmenetelével.

Az igazgatónő felismerte, hogy az új helyzet újfajta megoldásokat sürget, ezért, mint mondja *„Trikköket minden évben bevetünk, valami*

²¹ A családok szociális helyzetéről részletesebben a település viszonyait tárgyaló részben írtunk.

²² Arról, hogy ez a pár család kikből áll és vajon mennyire különülnek el térben, a településről szóló részben írtunk bővebben.

újat kitalálunk, hogy bevonzzuk a szülőket.” Alsó tagozatban például törekszenek arra, hogy a szülőknek feladatokat adjanak az iskola és a falu által szervezett programokban. Igyekeznek a roma szülőket megszólítani különböző programok keretében. Ilyen például az anyalánya klub, amely interaktív foglalkozásokra épülve, a korai gyermekvállalást igyekszik visszaszorítani, inkább kevesebb mint több sikerrel. A múlt év során pedig egy ismert roma pedagógus tartott előadást az iskolában, az igazgatónő és több tanár szerint azonban a szülők „nem nyitottak” az interetnikus együttélés kérdéseit körüljáró programokra, ezért azóta nem szerveznek hasonló eseményeket. Hasonlóképpen, az érdeklődés hiányára hivatkozva szüntették meg a cigány nyelv oktatását is.

Az érdeklődés látszólagos hiánya következhet abból a szakadékból, ami az iskola elvárásai és a szülők között feszül. A szülőkkel való kapcsolatot segítő, az igazgatónő kötelezővé tette a családlátogatást 1. és 5. év elején. Az alsós, és főleg a helyi tanárok között van, aki ennél gyakrabban is kilátogat, felsőben illetve a nem helyi tanárok esetében ez már kevésbé mondható el. A felsős tanárok közül van, aki szerint elég az ha „a boltban úgysis összefutunk a szülőkkel majd minden nap” és van olyan is, aki kifejezetten ellenzi a célirányos családlátogatást, mert úgy gondolja, a szülők nem elég együttműködőek. Ahogy a helyi pedagógusok száma csökken és a „bejáróké” nő, egyre nagyobb problémát okoz a szülők és az iskola között a kapcsolattartás kérdése.

2.3 Pályázatok, fejlesztések

Az intenzív és sikeres pályázás nem csak település szinten jelentős, hanem az iskola életében is. A településen két pályázatíró cég is dolgozik aktívan. Az egyik cég a település pályázatait írja és inkább szorosabb kapcsolatban áll a helyi önkormányzattal és annak vezetésével, míg a másik inkább az iskolai pályázatok megírását segíti, amely 2012 óta az Egri Egyházmegye által megbízott vállalkozás. Kapcsolat csak akkor fordul elő közöttük, ha az igazgatónő szabad kezét kap a pályázó cég megválasztásában, és ekkor esetleg az önkormányzat által is alkalmazott pályázatíró céget bízza meg a feladattal.

Az elmúlt két évben öt nagy pályázat futott az intézményben:²³ Esélyegyenlőségi alapú fejlesztések támogatása (TÁMOP-3.3.8), Innovatív iskolák fejlesztése (TÁMOP-3.1.8)²⁴, egy belföldi testvériskolával (TÁMOP-3.3.14.A), egy külföldi testvériskolával (TÁMOP-3.3.14.B) kialakított kapcsolat és az Integrációs Pedagógiai Rendszer bevezetése (IPR). Az összesen 210 millió Ft-os összköltségvetésű pályázatokat a köteleki tagintézménnyel együtt nyerték, a pályázatok lezárása még tart.

Legfontosabb programelemek az agresszió-kezelés, konfliktuskezelés, drogrevenió, közlekedési ismeretek, egészségtudatos képzés, felzárkóztatás, tehetséggondozás, projekt módszer, pályaorientáció, pedagógus továbbképzés. A következő évre az IPR és a Határtalanul programra írtak ki eddig pályázatot.

Fontos kiemelni a korábbi nemzetközi iskolalátogatásokkal kapcsolatos projekteket is. Többen úgy fogalmazzuk, hogy a gyerekek „bejárták fél Európát.” A „Játszunk együtt” projekt keretében például 9 országot látogattak meg az elmúlt két tanév során. A „Határtalanul” program segítségével pedig az éppen 7. osztályosok utaznak határon túli testvériskolához. Erre a lehetőségre az osztályfőnökök pályázhattak.

Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy a (külföldi) kirándulásokban jobbra ugyanazok a tanulók vehettek részt. Több pedagógus panaszkodott is, hogy leterhelő a sok pályázat szülte kötelesség, és minden programban ugyanazokat a gyerekeket mozgatják. *„Tehát... úgymond... na a jobb képességűek vannak kevesen. Namost mindenki ezeket próbálná cibálni. De ugyanaz a gyerek jár teszi szakkörre, matek szakkörre, táblás játék szakkörre, meg mindenhova. Nem úgy mint egy nagy iskolában ahol van ezer gyerek és van miből meríteni. Nekem ugyanúgy el kell vinnem versenyre és mindig ugyanazokat viszem”*

Kérdés tehát, hogy vajon mennyire volt lehetősége minden gyereknek bekapcsolódni ezekbe a programokba, illetve, hogy a szerzett ismereteket, hogyan hasznosították a pedagógiai munkában.

²³ A pályázatok egy része megtekinthető az iskola honlapján: http://www.petrovaykatalisk.hu/dok/az_iskolankban_futo_palyazatok.pdf

²⁴ A pályázatban a következő programelemek valósultak meg: http://www.petrovaykatalisk.hu/dok/innovativ_iskolak_fejlesztese.pdf

Erre vonatkozólag a tanárok elmondták, hogy a külföldi utazások a motiváció fenntartásában segítenek és tágítják a tanulók látókörét, azonban ennél többet nem tudunk meg arról, hogy milyen konkrét eredményeket értek el ezekkel az utazásokkal.

A továbbtanulás segítésére külön programot dolgoztak ki az iskolában. Ennek része a felvételire való felkészítés 7. és 8. osztályban, előadók meghívása, szülőkkel való konzultáció és rendkívüli szülői értekezlet, csoportos és személyes konzultáció, valamint amire az igazgató a legbüszkébb az iskolapszichológus által végzett „önismereti és munkaérték” kérdőív.

2.4 Az alkalmazott pedagógiai módszerek

Kérdésünkre, az igazgató a következő szavakkal jellemezte az iskolát: *„Minden gyerekhez meg akarjuk találni az utat. A tehetségeshez is, meg a hátrányos helyzetűhöz is, meg a tanulási problémákkal küzdőhöz is. Nekem ez a célom, feladatam, hogy minden gyerek megkapja azt, amire neki szüksége van. Ehhez keressük mindig azokat a lehetőségeket, ami a rendszerben adott. Nagyon sok mindent szeretnénk, de a rendszerben meg kell találni a helyét. Hogy a tehetséges is megkapja azt a gondoskodást, meg a problémás gyerek is megkapja. Nekem ez a célom.”*

Ez a gondolat, tehát a képesség, hogy mind a gyengébbeknek, mind a tehetségesebbeknek képesek lehetőséget nyújtani a fejlődésre, majdnem minden beszélgetésben megjelenik. A sikeresség okának a pedagógusok egyöntetűen a csoportbontás gyakorlatát tekintik elsősorban.

Az iskolában felső tagozaton képesség szerinti csoportbontásban tanítanak angol, magyar, matematika, illetve egy osztályban történelem és természetismeret tárgyakból. Matematikából egy, az iskola által összeállított bemeneti teszt során alakítják ki a csoportokat, a többi tárgyból pedig a vonatkozó tárgyak 4. év átlaga, illetve a szorgalom osztályzat alapján. Az iskolaigazgató szerint ez a rendszer nagyban hozzájárul az oktatás sikeréhez. *„Azt tapasztaltam, hogy ez mind a két csoportnak hihetetlenül jó. Aki gyengébben teljesít, abban a csoportban nem érzi magát butának. Sikerélményhez jut. Ők lassabban haladnak. Ugyanazt tanulják, csak más módszerekkel, egy kicsit lassabban. A másik csoportban meg nincs fék. Nem húzza vissza*

(senki). Tudnak egy tempóban haladni. Ez az, ami a leginkább az eredményt hozza.”

Elmondása szerint a szülők is támogatják ezt az oktatási módszert, valamint a tanulók teljesítményével korábban elégedetlen polgármester is dicséri az eredményeket. A matematika tanár ehhez azt is hozzáteszi, hogy sok pedagógust a kis létszámú csoportokban való tanítás tartja vissza az iskola elhagyásától.

Az iskolának belső mérési rendszere van, melynek keretében a páratlan évfolyamokon (3,5,7) az iskola tanárai által összeállított szövegértési és logikai feladatokat oldanak meg. Ezek a napok a páros osztályokban kötelező országos kompetenciamérés napjaira esnek, ekkor tehát az egész iskola tesztet ír. A 8. osztály végén szintén méri a gyerekek tudásszintjét, ekkor több tantárgyból vizsgáznuk kell a végzősöknek. Mint mondják, a mérések segítségével folyamatosan nyomon tudják követni a gyerekek egyéni szükségleteit.

A bontott csoportokban és az egész csoportos órákon is bevezették a „Lépésről lépésre programot.” 2008-ban tantestületi képzés során megismerték a projekt módszert, és a kooperatív tanítási technikákat. Az új módszereket azonban inkább csak az alsó tagozatban használják rendszeresen. Az igazgatónő hozzáteszi, hogy míg az alsós tanárok bevezették az új módszereket, a felsős pedagógusok maradtak a hagyományos frontális oktatás hívei.

A „tehetséggondozás” része a különböző versenyeken és vetélkedőkön való részvétel, valamint a művészeti iskola, melynek keretében néptánc és képzőművészet oktatás folyik, alsó tagozatban már a rendes tanterv részeként, felsőben fakultatív délutáni foglalkozások keretében. Az Ádám Jenő Zeneiskola kihelyezett tagozatán továbbá 21 diák részesül délutáni zenei képzésben. Az oktató – „egy univerzális tanár bácsi” – nem kihelyezett, hanem helyi pedagógus, aki ötféle hangszeren tanítja a gyerekeket. Délutánonként különböző szakkörökön is részt lehet venni, valamint sportolásra is lehetőség nyílik, a kungfu, a szertorna vagy a kosárlabda edzéseken.

A „felzárkóztatás” az esélyegyenlőségi program keretében valósult meg. Magyar, matematika és angol nyelvből fejlesztő csoport működtettek heti 2 órában, 2 tanéven keresztül. Szintén a felzárkóztatást hivatott elősegíteni a tanoda, melyet később részletesebben is megvizsgálunk.

A pedagógusok hangsúlyozták, hogy nem erőltetnek szigorú vallásgyakorlási szabályokat a gyerekekre, de a vallásos nevelés

fontos részét képezi a nevelési programnak. Az igazgató szerint a hittanóra alkalmas a gyerekekkel való szorosabb kommunikáció kialakítására, amire egyébként tanórák során nem lenne lehetőség. A nehezen kezelhető, magatartási problémákkal küzdő gyerekek komoly gondot okoznak az iskolának, ám nagyon kevés idő és lehetőség áll rendelkezésre a problémák kibeszélésére. Mint mondja, korábban, a kisebbségi oktatás keretében volt lehetőség személyes problémák és konfliktusok kezelésére, erre azonban már nincs normatíva.

Az iskolavezető személy szerint a tantervbe beépített agressziókezelésre irányuló foglalkozást tartja az egyik legsikeresebb programnak. Szintén az iskola büszkesége, az iskola pedagógusai által írt és szerkesztett honismereti tankönyv, amelyet év elején minden diák megkapott. Meg kell még említeni, hogy az iskola pedagógiai tervében nagy vonalakban szó esik a többségnek tartott kisebbségi oktatásról is. Ezt az igazgató szerint úgy oldják meg, hogy alsó tagozaton magyar és történelem órák tananyagába beépítik a cigányság hagyományairól és kulturális szokásairól szóló részeket.

3. Az iskolai munkát kiegészítő tanoda

A településen tíz éve működik tanoda, azonban az intézmény teljes mértékben ki van szolgáltatva a pályázati rendszernek, önerőből az önkormányzat nem képes fenntartani. Először 2005-ben pályázott a Nagykörűért Alapítvány (melynek elnöke a polgármester) egy Európai Unió kiírásra, ahol lehetőséget kaptak, az általuk „második otthonnak” nevezett intézmény létrehozására. Mivel a következő ciklusban nem nyertek, két évig szünetelt az oktatás. Ezt követően 2011-ig kaptak lehetőséget, majd egy újabb két éves kihagyás következett. A jelenlegi 2013-2015-ig tartó időszakban ismét nyerni tudtak, ez a ciklus azonban október 31-én lejár, és bár a következő időszakra szeretnének pályázni, a kiírás és az elbírálás idejének bizonytalansága miatt ismét egy bő fél éves kihagyás várható. Ugyanakkor a tanodavezető elmondása szerint ő vállalná, hogy az új ciklus kezdetéig támogatás nélkül is oktasson.

A tanoda a felújított Művelődési Házban kapott helyet. A tér két tágas tanulószobából áll, mindkét helyiségben középen találhatóak az asztalok, amelyeket körbeülnek a diákok és pedagógusaik. A kisebbik szobában konyha is található, mosogatóval, sütővel, étkészlettel felszerelve. A nyitva tartás délután 2-től 6-ig tart. Az általános

iskolából 20-25 felső tagozatos gyerek jár rendszeresen, ezt egészíti ki az 5-10 középiskolás.

A tanoda vezetője jelenleg a helyi általános iskola óraadó nyugdíjas matematika tanára. Ő korábban nem dolgozott iskolai tanárként, azonban visszaköltözvén szülőfalujába, hamar meghatározó alakjává vált a falu életének, a tanodának, majd később az iskolában is elkezdett dolgozni óraadóként.

A polgármester szerint Nagykörűn „*működik az a klasszikus tanoda modell*”, tehát valóban a legelesettebb gyerekeknek próbálnak segíteni. A tanodás gyerekeket az iskolaigazgató, a polgármester és a gyermekjóléti munkatárs javaslata alapján választják ki. Az igazgató szerint a kiválasztásnál döntő szempont a szociális helyzet, a település leghátrányosabb helyzetben élő – 90 százalékban roma – családok gyermekei lehetnek jogosultak.

A tanodánál nem tapasztalható lemorzsolódás, sikeresen tanulnak tovább a támogatottak. Az intézményvezető büszkesége a három érettségizett, a három jelenlegi gimnazista, valamint az a fiú, aki most is az ELTE magyar-történelem szakán hallgató, de a többi középiskolás is rendben befejezte tanulmányait. Ennek oka a vezető szerint a szülőkkel kialakított jó kapcsolat, amit több mint egy éves munkája alatt ért el. Mivel a családok megnyíltak és elfogadják az intézményt, különösképpen fontosnak tartja, hogy megszákítások nélkül tudjanak működni.

Az igazgató szerint a tanoda többet nyújt a napközínél, mert inkább a szociális, mint a tudásbeli kompetenciákra fókuszál. Nem csak arra koncentrálnak, hogy megoldják a leckét, hanem arra is, hogy „komplexen kezeljék a gyermek problémáját” illetve „nyugodt helyet” biztosítsanak a tanuláshoz. A tanodavezető a következőképpen foglalta össze feladatát: *„Ezek a tanodák arra alakultak, hogy a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeknek segítsenek. Amit egy városi középosztálybeli család meg tud adni a gyerekének, hogy különóra járattja, vagy akár matematikából, akár angolból, nyelvekből, bármiből – azt itt ezek a gyerekek ingyen és bérmentve megkaphatják. Segítettük őket a magyar irodalom, nyelvtan, történelem, tehát a humán tárgyakban, a nyelv tárgyakban, itt angolt tanulnak. Reál tárgyakból matematika, fizika, kémia. Van egy fejlesztőpedagógus, aki segíti ezt a tevékenységet. Aki a szabadidőért felelős. Akik idejárnak gyerekek, azok hasznosan eltölthetik az időt.”*

Számos programban vehetnek részt a tanulók, a múzeumlátogatástól a színházon keresztül a különböző táborokig, vetélkedőig. Külön büszkeség a színjátszó csoport – a korábbi, romológus jegyző fontos kezdeményezése –, mely több országos versenyen is sikeresen szerepelt. Legutóbb pedig a debreceni roma szakkollégiumba tettek látogatást. A tanodavezető szerint a programok nagyon fontosak, hiszen így „Nagyon sok mindent sikerült úgy megtanítani ezekkel a gyerekekkel, hogy ők észre sem vették, hogy tanulnak. De látszik rajtuk. Némelyik a kést, a villát nem tudta használni.”

A hasznos időeltöltésnek része az is, hogy a gyerekek megtanulják rendben tartani környezetüket, illetve alapvető életvezetési készségeket sajátítsanak el úgy, mint a főzés, mosogatás, takarítás. Látható azonban, hogy ezekkel a tevékenységekkel kifejezetten a roma lányokat célozzák meg. A tanodavezető így fogalmazza meg: „Ha nem is mindenkinek sikerül majd letenni a szakmunkás vizsgát, de akkor is állja meg a helyét, mint háziasszony, anya.”

A tanodában dolgozó öt pedagógusból jelenleg mindenki az általános iskola alkalmazottja (egy fő a köteleki iskolából jár át). Korábban volt cél, hogy az előírásoknak megfelelően külsős kollégákat találjanak, de ez mára teljesen elhalt, mert nem sikerült olyan pedagógust találni, aki hajlandó lenne kijárni a meg nem térített közlekedési költségek és rossz tömegközlekedés ellenében. A tanárok egyetértettek abban, hogy ez inkább előny, mint hátrány, mert jobban fenntartja a motivációt, valamint délután területeken is foglalkoznak a gyerekekkel.

4. Az iskolai munkát ért kritikák, valamint iskolai sikeresség lehetséges okai és kérdései

Az iskola eredményeivel, illetve a pedagógusok munkájával azonban nincs mindenki megelégedve a településen. Egyik beszélgetőtársunk szerint a legnagyobb hiba, hogy „a gyereket akarják hozzáidomítani az iskolához. Nem pedig az iskolát a gyerekekhez.”

Többek szerint az iskola vezetése nem tesz eleget a diákok megtartásáért. A tanárok szerint az általános iskolát mindenki kijárja, évismétlés előfordul, de nem túl gyakori. A problémát inkább abban látják, amikor a diák elkerül a városi középiskolába és nem tud

hozzászokni a kollégiumi élethez. Az évisméltések és a kihullások alacsony arányához azonban hozzájárul az utóbbi években igencsak elterjedt magántanulói státusz. A kisebbségi önkormányzat vezetője szerint a problémás gyerekektől inkább megszabadulni próbálnak, ezért rábeszélik a szülőket arra, hogy magántanulóvá írassák a gyereket.

A tankötelezettség csökkentése szerinte már itt az általános iskolában érzékelteti a hatását. Mivel nincs munka a környéken, az iskolából kikerülő fiataloknak nem akad értelmes elfoglaltsága, hozzájárul a drogfogyasztás és a korai gyerekvállalás terjedéséhez. *„Hogy mit kezd magával az a 16 éves gyerek? Ötödikből, hatodikból jutnak el 16 éves korig. Vagy a magántanulói státuszból, ami nagyon nagy divat lett. Sajnos nagyon sokat ismerek belőle. A gyerek csavarog. Ha szerencséje van, apja-anyja benn a közmunkában. De ha olyan volt a viselkedése, a tanuláshoz való hozzáállása, magántanuló lett. Ez a gyerek mit kezd magával? (...) nem tud magával mit kezdeni. Ha 2-3 ilyen gyerek összeverődik, nem azt a mintát fogja sajnos követni, hogy rendbe teszem az udvart.”* Szerinte az iskola felelős a kialakult helyzetért azáltal, hogy sok magántanulói státuszt engedélyez. Javaslatát, miszerint a 16 éven felülieknek külön felzárkóztató osztályt indítsanak, az iskola elutasította, mondván, hogy az szegregációt eredményez.

Kapcsolódó probléma, hogy egyesek szerint a tanárok nem elég elkötelezettek a roma diákokkal kapcsolatos munkában. Egy beszélgetésben például elhangzott, hogy *„a pedagógusok nem veszik tudomásul, hogy ők itt nemcsak magyar, hanem cigánygyereket is tanítanak.”* Hiába tehát a sok pályázat és a többoldalú továbbképzés, a roma tanulók ebből nem sokat profitálnak, mert *„a szemlélettel volt a probléma. Nem tudták, hogy egy cigánygyereket másképpen kell tanítani”*. Többen panaszkodtak például, hogy az igazgatónő elmondása ellenére nincs rendszeres családlátogatás, sőt, ahogy a polgármester fogalmazott, hogy *„egyes tanárok kijelentették, hogy nem hajlandóak családlátogatásra menni”*. Felmerült az is, hogy roma származású pedagógus (jelenleg) nincs a tanárok között, és kifejezett törekvések sincsenek erre vonatkozólag²⁵. A kisebbségi

²⁵ Ez utóbbit mi nem tapasztaltuk. Az általunk megkérdezett tanárok egybehangzóan pozitív fejleménynek értékelnék, ha roma pedagógus tanítana az iskolában.

önkormányzat vezetője így fogalmazott: „én '90 óta próbálok az iskolában, óvodában, hogy legalább minimum csoportonként az óvodában egy-egy – nem kell dadának hívni –, de egy olyan intelligensebb cigánylány, asszony legyen ott, aki a mindennapos gondokkal ott foglalkozik”.

Végül, de nem utolsó sorban érdemes végiggondolni a csoportbontásokból következő esetleges veszélyeket. Korábbi kutatásokból²⁶ tudjuk, hogy a bontott csoportokban végzett oktatás magában hordozza a szegregáció veszélyeit is. Sőt, a „nívócsoportos oktatást” sokan a szegregáció melegágyának tekintik.²⁷ A képesség szerinti bontás sok esetben egybeesik a szociális helyzet, és etnikai alapú különbségekkel. Így kialakulhatnak a „cigány osztályok” tehát a rosszabb körülmények közül érkező roma tanulók kerülnek a gyengébb, míg a tehetősebb többségi szülők gyermekei az erősebb csoportba / osztályba. Nagykörűben ilyen mértékű tudatos elkülönítést nem tapasztaltunk, azonban több beszélgetőtársunk aggodalmát fejezte ki a csoportbontásokkal kapcsolatban. Egy falubeli például így nyilatkozott: „Szegregációval is találkoztam. Mégpedig az volt, hogy volt két roma asszisztens, középfokú végzettséggel. Matematika óráról, angol óráról a cigánygyerekek egy részét kivitték, hogy ne zavarják az órát. Kivitték, meséltek nekik. A többiek bent tanulták a matekot. Ők meg kint mesét hallgattak és elváltak. Kérdeztem, hogy akkor a matematikát hogy tanulják? – Hát számolgatunk velük. – mondja a pedagógiai képzettség nélküli roma asszisztens.”

A Nagykörűn tett látogatásaink nyilvánvalóan rövidek voltak ahhoz, hogy egy ilyen fajsúlyos kérdést mélységében vizsgáljunk. Azt azonban meg kell említeni, hogy amikor a nyolcadik osztályban matematika szerinti csoportbontásban beszélgettünk a gyerekekkel,

²⁶ Például Kézdí Gábor – Kertesi Gábor: Általános iskolai szegregáció Magyarországon. Közgazdasági Szemle, LVI. évf., 2009. november 959–1000. o.
²⁷ „Ésélyegyenlőségi szakértőként azt tanultam és tapasztaltam, hogy ez az oktatási forma a szegregáció melegágya, átjárásra legtöbbször csak papíron van lehetőség, és egy idő után a tanárok is szelektálódnak. A 'nívós' ugyanis tantárgyi versenyekre vihető, sikeres lesz, a gyerek sikere beragyogja a tanárt is, ő lesz a jó tanerő. A másik meg, akinek versenyeredményei nincsenek, és azért dolgozik, hogy a gyengébbeket felzárkóztassa, nos, ő meg ugye a kutyát sem érdekli, hiszen abból még egy iskola sem csinált hírnevet, nem lett vonzóbb a beiskolázás piacán, hogy ott kevesebb diák bukik évisméltésre.” Vö.: L. Ritók Nóra: Integráció vagy nívócsoportos oktatás? <http://www.osztalyfonok.hu/cikk.php?id=1214>

akkor a többnyire munkanélküli roma szülők gyerekei valóban a gyengébb csoportba kerültek. Megfigyeléseink és a fenti beszélgetések arra engednek utalni, hogy bizonyos esetekben a csoportbontás együtt jár egyfajta „burkolt” szegregációval.

Összegzésként megállapítható, hogy a település az oktatás kérdésében a fennmaradás érdekében és egyben végső megoldásként a vallásos nevelés, az egyházi fenntartás felé fordult. Az állami oktatási rendszer számukra valószínűleg nem adott biztonságot és támpontokat, egyben helyi szinten finanszírozhatatlan volt tovább, amely az iskola felszámolását is jelenthette volna. Ha a reziliencia alapkonceptióját vesszük figyelembe,²⁸ akkor kijelenthetjük, hogy az iskola maga reziliensnek tűnik, viszont annak árnyékában tekinthető annak, hogy az iskolában képességszerinti csoportbontásban tanúknak a diákok. Ez meglátásunk szerint a tapasztalt pozitívumok ellenére is elgondolkodtató, mert a külső szemlélő számára egy iskolán belüli, látszólag képesség alapján történő, de etnikai szegregációhoz hasonló, vagy azt eredményező helyzetet alakít ki. Ezt megerősítheti az a tény is, hogy évfolyamonként a két csoportból a roma gyerekek (a gyerekek saját bevallása alapján) inkább a „Rosszabbik” csoportnak nevezetben tanulják a matematikát, magyar nyelv és irodalmat, történelmet, valamint az idegen nyelvet. Meglátásunk szerint maguk a tanulók nem reziliensek, mivel lehet, hogy a tanulási eredményeik a begyakorolt tesztek miatt kiemelkedőek, viszont nem elég kritikusak saját magukkal és környezetükkel szemben, amely alapja az empátiának, a kreatitásnak és a sikerességnek. A számtalan felzárkóztató program, anyagi és mentális támogatások ellenére a csoportbontások miatt a gyerekek szociális esélyei nem egyenlítődnék ki, hanem sokkal inkább stagnálnak, egy „elégsgest” mutatnak.

Felhasznált források és irodalom

1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. KSH. 1947.

http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_demogr_adat_ok_kozsegek/?pg=0&layout=s

²⁸ Vö.: a kötet elején írtakkal

1960. évi népszámlálás – Szolnok megye személyi és családi adatai
http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1960_03p/?pg=0&layout=s

2011. évi népszámlálás. Területi adatok – Jász-Nagykun-Szolnok megye. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_16

A Magyarországon végrehajtott 1893. évi cigányösszeírás eredményei. Budapest, 1895. (Reprint kiadás).

A választásokra vonatkozó adatok a Nemzeti választási Iroda oldaláról származnak. www.valasztas.hu

Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó. Budapest, 2006.

Az 1880-as népszámlálás adatai
<http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html>

Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851.
<http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyesh/>

G. Fekete Éva: Cigányok a Csereháton. In: Észak- és Kelet-magyarországi földrajzi évkönyv. Miskolc, 1994. 139-154. o.

Havas Gábor: A kistelepülések és a cigányok. In: Kemény István (szerk.): A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón. Budapest, MTA, 1999. 163-204. o.

Havas Gábor: Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas K., Köllő J. és Varga J. (szerk.): Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért. Budapest: Ecostat. 2008. 121–138. o.

Helyi esélyegyenlőségi Program. Nagykörű Község Önkormányzata. 2015.
<http://nagykorukozsegiokormanyzat.hu/userfiles/downloads/nkhep.pdf>

Hunyadi Zsuzsa: A művelődési házak közönsége, helye, szerepe a kulturális fogyasztásban. Kuti Éva (sorozatszerkesztő) Találkozások a kultúrával 1. Magyar Művelődési Intézet. MTA Szociológiai Kutató Intézet. 2004.
<http://mek.oszk.hu/06100/06158/06158.pdf>

- Kállai Ernő: Kormányzati romaprogramok a rendszerváltozás után.
In: Antal István – Frányó-Keller Katalin (szerk.): Melyik úton?
Budapest, Jezsuita Roma Szakkollégium, 2014. 34-51. o.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: A magyarországi cigányság 1971 -2003. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon.
Socio -Typo, Budapest, 1998. 402. o.
- Kertesi Gábor–Kézdi Gábor: A roma és nem roma tanulók tesztteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól.
In: Közgazdasági Szemle, 2012. LIX. évf. 7–8. szám, 798–853. o.
- Kézdi Gábor – Kertesi Gábor: Általános iskolai szegregáció Magyarországon. Közgazdasági Szemle, LVI. évf., 2009. november 959–1000. o.
- Kocsi Károly – Kovács Zoltán: A magyarországi cigány népesség társadalomföldrajza. Budapest, MTA PTI, 1991.
- L. Ritók Nóra: Integráció vagy nívócsoportos oktatás?
<http://www.osztalyfonok.hu/cikk.php?id=1214>
- Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2014.
http://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2014.pdf
- Petrovay György Katolikus Általános Iskola, Alapfokú Művészeti Iskola, Óvoda Pedagógia Programja
http://www.petrovaykatalintisk.hu/dok/iskolai_pp_joooooo.pdf
- Pócsik Julianna: A gyermekvállalás motivációinak vizsgálata szakiskolás roma lányok körében.
https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB4QFjAAahUKEwi7tsL9wszIAhVBCCwKHWUoAp0&url=http%3A%2F%2Fmidra.uni-miskolc.hu%2FJaDoX_Portlets%2FdisplayContent%3FdocId%3D20350%26secId%3D14402&usg=AFQjCNHaUZQ0wur4zpSeVnl_x9jYUD1G1Q&sig2=x3ihu8-AJuClOjgP6jOtSg&cad=rja
- Pulai A.: Cigányellenesség a norma. 2009.
http://www.publicus.hu/blog/ciganyellenesseg_norma/

Szuhay Péter: A cigányság a legnagyobb magyarországi kisebbség. In: Rózsavölgyi Adél (szerk.): MultiKultúra. Másképp Alapítvány, 1996. 31-38. o.; Szuhay Péter: A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Budapest, Panoráma, 1999.

Váradai Balázs: Közoktatás. A költségvetés és az egyházi és önkormányzati közoktatási intézményrendszer aránya. http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/hesh_kozoskassza_elemezes_kozoktatás_public.pdf

TÓTÓS ÁRON*

Láttelek az erdélyi magyarság demográfiai helyzetéről

Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi romániai népszámlálások tükrében.* Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2015.

A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem gondozásában jelent meg Veres Valér szociológus Erdély népességszerkezetét és főbb demográfiai folyamatait az 1992 és 2011 közötti romániai népszámlálások alapján elemző kötete. A népszámlálás előzetes eredményeit Kiss Tamás és Barna Gergő korábban már közétették¹, de ez nem teszi főlősségessé a végleges

* Szerző az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori iskola Társadalom- és Gazdaságtörténet programjának I. éves doktorandusz hallgatója, valamint az MTA TK Kisebbségkutató Intézet gyakornoka. E-mail: Totos.Aron@tk.mta.hu

¹ Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében.* Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről 43. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012. Lásd még Kiss Tamás: A 2011-es romániai népszámlálás tanulságai és következményei. In: *Pro Minoritate.* 2012, 3. sz., 9-25. A folyóirat ugyanezen számában megjelent Táncczos Vilmos írása is. Ő – ugyancsak a 2011. évi népszámlálásból kiindulva – a csángók nyelvi identitását vizsgálta. Táncczos Vilmos: „*Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!*” A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán. In: *Pro Minoritate.* 2012, 3. sz., 80-112. Erdély népesedéstörténetének hosszú idősorán keresztül történő vizsgálatát Varga E. Árpád és Nyárády Károly alapozta meg. Kutatásaik során Erdély etnikai és felekezeti viszonyaira fókuszáltak. Ezt továbbgondolva és az újabb népszámlálások differenciáltabb adatsorait felhasználva napjaink kutatói olyan folyamatok vizsgálatára is érzékenyek, mint a társadalmi státus, a

eredmények újabb szakszerű, a tágabb kontextust is szem előtt tartó munka elkészítését. A népszámlálás végleges adataival a szerző az előzetes adatközlésekhez képest új szempontok alapján vizsgálhatta Románia és azon belül a magyarság demográfiai helyzetét.² Ez adja az ismertető kötet aktualitását. A jelenlegi erdélyi magyarság demográfiai helyzetének megértése nélkül nem tudunk egy sor más, például etnoszociális, oktatási, gazdasági, politikai vagy más társadalmi problémát sem megérteni, sem helyesen értelmezni. Veres Valér a népességszám változását (nemzetiség és anyanyelv tekintetében), szerkezeti rétegződését (korszerkezet, iskolázottság, foglalkoztatottság), természetes népmozgalmát (születés, halálozás, termékenység stb.), családi állapotát, illetve a magyarságot érintő migrációs folyamatokat a romániai keretbe ágyazva vizsgálja. A nemzetiség adatait elsősorban magyar vonatkozásban elemzi.

foglalkoztatottság, az etnikai rétegződés stb. A modernkori romániai népszámlálások elemzéseinek klasszikus példája a Nyárády-Varga féle 1977. évi romániai népszámlálás elemzése. Nyárády R. Károly: *Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra*. In: Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, Püski, 1998. 64-71. Varga E. Árpád: *Az 1977. évi romániai népszámlálásról az újabb adatközlések tükrében*. In: Uő: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, Püski, 1998. 72-117. Az előzmények kapcsán érdemes utalni még Varga E. Árpád azon tanulmánykötetére, amelyben Erdély kapcsán ismerteti az összes népszámlálásjellegű összeírásokat 1850-től napjainkig, majd elemzi azokat. A romániai népszámlálások közül részletesen vizsgálja az 1992. évi népszámlálást. A másik alapmű Nyárády Károly kéziratos hagyatékának több írását tartalmazza Erdély népesedéstörténetére vonatkozóan. Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, Püski, 1998. Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*. KSH Levéltára, Budapest, 2003. Varga E. Árpád tanulmányai online is elérhetőek az alábbi weboldalon <http://kia.hu/konyvtar/erdely/nepes.htm>

A 2011. évi népszámlálás előzetes és végleges eredményeit összehasonlító jelleggel, közép-európai kontextusban tekinti át: Kapitány Balázs: *Kárpát-medencei népszámlálási körkép*. In: *Demográfia*. 2013. 56. szám, 42-43.

² Kiss Tamás és Barna Gergő a népszámlálás előzetes eredményei alapján „csak” a romániai népességének és nemzetiségeinek számának és arányának változását, természetes népmozgalmát, halandóságát, asszimilációját, nemzetiségváltását, a vegyes házasságokat és a migrációs folyamatokat vizsgálta. Veres Valér a végleges adatok birtokában sokkal részletesebb és differenciáltabb vizsgálatokat tudott elvégezni.

A könyv elején a szerző rávilágít a 2011. évi népszámlálás sajátosságaira. Ez volt Románia első Európai Unió követelmények szerint végrehajtott népességösszeírása. Az Eurostat ajánlása alapján az egy évnél hosszabb ideje külföldön tartózkodókat nem számították be az ország állandó népességébe. Ugyanakkor az egész módszertant és az eredményeket elbizonytalanítja, hogy a stabil népességszámot utólag 1 183 000 fővel megnövelték.³ Románia népességét ez alapján 20 121 541 főben határozták meg. De ebből csak 18 884 800 fő esetében ismert a nemzetiségi és a vallási hovatartozás, valamint az anyanyelv. Ez egyfelől annak a következménye, hogy az említett három adat közlése önkéntes bevallás alapján történt, másfelől, hogy a népszámlálás során összeírt közel 1,2 millió fő esetében az említett három kritérium nem ismert. A hivatalos álláspont szerint – melyet a szerző is közöl – a következő okok vezettek a népszámlálás kiegészítéséhez: a népszámlálás előkészítésében és lebonyolítása során problémák adódtak, amelyek előre jelezték a népesség alulszámolását, illetve hogy erkölcsi kérdés az ország népességének korrekt megismerése. Kiss Tamás ezt némileg árnyalja: a hivatalos népességelőrejelzések 2011 elejére 21 413 000 lakosságot jósoltak, de ebben gyakorlatilag csak a természetes népmozgalmi veszteséggel számoltak. A szakértők nem kalkuláltak azzal, hogy 2,5-3 millió román állampolgár él és

³ A kiegészített adatok 64,9%-a az Országos Adó- és Pénzügyi Hivataltól (ANAF), 16%-a társadalombiztosítási nyilvántartásból származik, 4,6%-át az Országos Egészségbiztosítási Pénztár szolgáltatta. További 11,9%-ot több országos adatbázis összetételéből számították ki. A statisztikai hivatal a módszer megbízhatóságát azzal támasztotta alá, hogy olyan személyek beemeléséről van szó, akik a népszámlálás előtti 12 hónapban legális jövedelmet vettek fel Romániában. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a hozzáadott adatok területi eloszlása egyenetlen: 17% Bukarestben él, 4,4% Jászvásáron. Megyei szinten 3% körüli arány jut külön-külön Temes, Bákó, Dolj, Galac és Kolozs megyékre. Más megyék esetében, mint Kovászna (0,5%), Hargita (0,7%), Szilágy (0,8%) és Beszterce-Naszód (1%) megye nagyon kevés személyt vettek át a különböző adatbázisokból. Mindez arra utalhat, hogy csak ott vették át több személy adatait, ahol problémás volt az összeírás. Kapitány Balázs arra a megállapításra jutott, hogy minél inkább magyarul van szó, annál alacsonyabb volt a népesség regiszterből történő kiegészítése. Nagyobb mértékben folyomadtak kiegészítéshez azokban a megyékben, amelyeket erőteljesebben sújtott a kivándorlás. Kapitány Balázs: Kárpát-medencei népszámlálási körkép. In: *Demográfia*, 2013, 56. szám, 42-43.

dolgozik majd külföldön.⁴ A hiányt pedig valahonnan pótolni kellett. Ez felveti az adatkettőződés lehetőségét és megkérdőjelezi a népszámlálás hitelességét.

Veres a továbbiakban ismerteti a népszámlálás megszervezése és lebonyolítása körül felmerült problémákat. A 2011 és 2013 között publikált újságcikkek (*Krónika*, *Új Magyar Szó*, *Szabadság*, *Transindex*) kapcsán kitér a közzétett eredmények társadalmi fogadtatásának értékelésére is. A sajtó folyamatosan beszámolt a Statisztikai Intézet által kiadott közleményekről, az RMDSZ népszámlálási karavánjáról és az EMNT kampánygyűléseiről. Az RMDSZ „*Minden magyar számít!*” kampányát három stratégia mentén kívánta megvalósítani: sajtókommunikáció, médiaklipp és tájékoztató anyagok terjesztése, illetve karaván a szórványtelepüléseken. A szerző a megjelent fontosabb médiaközlemények számbavétele és a politikai alakulatnak a népszámlálás kapcsán felmerülő diskurzusainak bemutatásán túl éppen csak megemlíti az összeírás során felmerült rendellenességeket. Holott „*A népszámlálás lebonyolításával kapcsolatos rendellenességek, >kapkodás<*” (22-23.) című alfejezetnek elméletileg ezt a célt kellett volna szolgálnia. Tekintettel a terjedelmi korlátokra, a továbbiakban eltekintünk minden egyes fejezet részletekbe menő bemutatásától helyette néhány módszertani és szemléletbeli kérdésre hívnánk fel a figyelmet.

⁴ Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről 43. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012. 5. Érdemes hozzátenni – és ezt Veres Valér is kiemeli –, hogy több migrációs vizsgálat egybehangzón arra a megállapításra jutott, miszerint már a népszámlálás előtt sokan voltak olyanok, akik valójában már több mint egy éve nem éltek az országban, de a népszámláláskor mégis összeírták őket. Összességében Veres Valér arra a megállapításra jutott, hogy a migrációs és a népmozgalmi adatok valamennyire kiegyenlítették egymást, ezért nem lett volna indokolt a regiszterből való kiegészítés. Azt viszont elismeri, hogy ezzel a módszerrel többnyire minden olyan személyt utólértek, aki valóban élt Romániában 2011 folyamán, és nem sikerült megkérdezni. De olyanokat is, akiknek bár van Romániában bejegyzett cégük, vagy bármilyen jövedelmet hozó tevékenységük, de ténylegesen már több mint egy éve távol vannak, nem élnek Romániában. A közel 1,2 millió főt olyan népeséggként könyveli el, amelynek tagjai szoros kapcsolatot tartanak fenn az országban élőkkel, de többségük nem él életvitelszerűen Romániában. (27-28.)

Mind a hét fejezet egy-egy népességszerkezeti aspektust, népesedési eseményt vizsgál.⁵ Veres Valér a korábban már említett demográfiai jelenségeket először országos szinten tanulmányozza, majd pedig regionálisan és a magyarságra fókuszálva. A magyar nemzetiségű népesség főbb jellemzőit és sajátosságait a fejlesztési régiók szintjén és megyénként vizsgálja a szerző. A hangsúly minden esetben az aktuális 2011. évi népszámláláson van. A statikus adatoknak a folyamatokban való értelmezése érdekében az összeírás eredményeit korábbi népszámlálásokéval vetette össze. Az egyes fejezetek végén mellékletként közölt értékes táblázatok más munkák kiindulópontjául szolgálhatnak. A vizsgálatok lehatárolásaként használt léptékek közül problémásnak tartjuk a fejlesztési régió használatát. A demográfiai esemény vizsgálatakor, főleg ha az egy adott nemzetiség szempontjából közelít a problémához, nem hagyhatók figyelmen kívül Erdélynek a hosszú évszázadok alatt kialakult etnikai-földrajzi sajátosságai. Mint ismeretes, ezek a nagyobb régiók (történeti Erdély, Partium, Bánság) eltérő etnikai, gazdasági, társadalmi jellemzőkkel bírnak. A kohéziós erő demográfiai helyzetéből adódóan egyelőre nagyobb a történeti régióknak, illetve a megyéknek, semmint a fejlesztési régióknak a szintjén. A fejlesztési régiók a történeti tájegységek mellőzésével önkényesen rajzolják át Erdély, illetve az azon kívüli területek térképét. Az így kapott eredmény nem mindig felel meg a napi gyakorlati felhasználásnak, és ilyenkor vélt és/vagy manipulált következtetéshez vezet. Ezért járhatóbb útnak tartjuk Kiss Tamás és Barna Gergő megközelítését. A szerzőpáros az erdélyi magyarok demográfiai helyzetének vizsgálatakor hat régiót alakítottak ki, amelyek a megyéket tömörítik. Ez alól csak közép-Erdély és a székelyföldi régió képez kivételt, amely Maros megye különböző

⁵ A kötet összesen kilenc fejezetből áll, amelyből hét foglalkozik a népesség elemzésével úgy, mint: 2. A népességszám változása és nemzetiségi-anyanyelvi összetétele, 3. A népesség korszerkezete, előregedése, 4. A népesség iskolázottsága, iskolázottság szerinti rétegződés, 5. Foglalkoztatottság és foglalkozásszerkezet, 6. A természetes népmozgalom, a születésszámok, a termékenység alakulás, 7. A családi állapot szerinti összetétel és a házasságkötések, válások számának alakulása, 8. A népesség vándormozgása Romániában.

részeit tartalmazza.⁶ Például sokkal reálisabb képet kapunk a partiumi magyarságról ha azt határain belül vizsgáljuk (Bihar, Szatmár és Szilágy megye), mintha ugyanezt a mesterségesen kialakított Északnyugati régió keretében (Bihar, Beszterce-Naszód, Kolozs, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye) tennénk. Ha csak az utóbbit vesszük, az így kapott eredmények a valós arányok torzításához vezetnek. Kiss Tamás és Barna Gergő a hat régió kialakításakor nem a történeti szempontokat vették figyelembe, hanem Erdély valós demográfiai helyzetéből indultak ki. Ha a történeti szempont lett volna a meghatározó, akkor a Partiumi régióba kellett volna sorolniuk Arad megyét is. Szintén ezen elv mentén jártak el, amikor Maros megye egyes részeit leválasztották a székelyföldi régiótól. Kiss Tamás szavával élve: a jelenkori Erdélyben „demográfiai szétfejlődés” ment végbe.⁷ De a folyamat nem zárult le.

(1.) Székelyföld etnikai tömb, nincs konkrét határa, de elsősorban a történeti Székelyföldre értendő. Itt él az erdélyi magyarság 33-40%-a. Az itt élők célja, hogy egyetlen közös egységbe szerveződjenek. Az önkormányzat és a megyei intézmények – mivel magyar irányítás alatt vannak – elősegítik a magyar identitás újratermelését.

(2.) Partium, Bihar, Szatmár és Szilágy megyékkel együtt alkotott határ menti sáv. Itt él a teljes romániai magyar népesség 23-35%-a.

⁶ 1. Bánság: Arad, Krassó-Szörény, Temes. 2. Dél-Erdély: Brassó, Fehér, Hunyad, Szeben. 3. Észak-Erdély: Beszterce-Naszód, Máramaros. 4. Közép-Erdély: Kolozs és Maros megye nem Marosszékhez tartozó részei, kiegészítve Marosvásárhellyel és vonzáskörzetével (az ide sorolt községek felsorolásától most eltekintünk). 5. Partium: Bihar, Szatmár és Szilágy megyék. 6. Székelyföld: Hargita és Kovászna megyék, illetve Marosszék, Marosvásárhelyt és vonzáskörzetét leszámítva (ez esetben is eltekintünk az ide sorolt községek felsorolásától). Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről 43. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár 2012. 13. A Veres Valér által használt fejlesztési régiók szerinti besorolás a következőképpen osztja fel Erdély megyéit. 1. Északnyugati régió: Bihar, Beszterce-Naszód, Kolozs, Máramaros, Szatmár és Szilágy megyék. 2. Közép régió: Fehér, Brassó, Kovászna, Hargita, Maros, Szeben. 3. Nyugati régió: Arad, Krassó-Szörény, Hunyad, Temes.

⁷ Kiss Tamás: A 2011-es romániai népszámlálás tanulságai és következményei. In: *Pro Minoritate*, 2012, 3. szám, 13-16.

De amennyiben csak a magyarok által lakott megyerészekre fókuszálnánk, akkor 50% körüli arányhoz jutnánk. Ezt Kiss Tamás egyfajta paritásos kisebbségként írja le: a mindennapokban a magyar-román viszony kevésbé aszimmetrikus. Kiegyensúlyozott a nyelvhasználat, az önkormányzatok szintjén egyfajta intézményesedés figyelhető meg a román-magyar hatalommegosztásban.

(3.) Tág és széles interetnikus zónát találunk Máramarostól Kolozs megyén és Maros megye nem székelyföldi részein keresztül egészen Dél-Erdélyig és a Bánságig. Itt a magyarok tényleges kisebbségben, illetve szórványban vannak. De ezen belüli arányuk igen széles skálán mozog.

Veres Valér saját hermeneutikai megközelítése kapcsán rögzíti: „[...] *terjedelmi korlátok miatt, nem minden 2011. évi népszámlálási adat, rétegződési vagy demográfiai mutató mentén tudtuk a regionális vagy megyei tendenciákat is megvizsgálni. Esetenként vagy a regionális, vagy a megyei szintű elemzéstől eltekintettünk, a redundanciát elkerülendő, vagy amikor a regionális átlagok elfedték az eltéréseket, csupán a megyei tendenciák voltak relevánsak.*” (8.)

A demográfiai jelenségek etnikailag lehatárolt közösségekben történő vizsgálata kapcsán két alapvető szemléletbeli problémára szeretnénk rávilágítani. (1.) Erdélyi vagy romániai magyarság? (2.) Demográfiai értelemben a romániai / erdélyi magyarságra, mint önálló entitásra kell-e tekintenünk vagy sem? A kötet szerzője a romániai és erdélyi magyarság fogalmakat rokon értelmüként használja, „*mivel demográfiai értelemben a magyar nemzetiségűek 99%-ban Románián belül a tág értelemben vett Erdély területén éltek a 2002. és 2011. évi népszámlálás szerint is.*” (9.) A második kérdés ennél már összetettebb. Veres sorra veszi az egyes tudományterületeknek az e kérdésre adott válaszait. Antropológiai megközelítésben a romániai magyarság „társadalomként működik”, és olyan magatartáshalmazt feltételez, ami kollektív identitást termel. Történetileg 1920 után beszélhetünk „önálló” kisebbségi (erdélyi) magyar társadalomról. A szerző e tekintetben Bárdi Nándor és Szarka László munkáira támaszkodik. Az ő elgondolásukat Kántor Zoltán elméletével egészíti ki. Miszerint egy nemzeti kisebbség is hasonló politikai és közéleti keretek között szervezkedik, mint egy állam. Hangsúlyozza a nemzeti elvet, amely meghatározza és egyben behatárolja azokat az eszközöket, amely mentén egy adott kisebbség

szerveződik. Kántor szerint ez adja az erdélyi magyarság összetartó és szervező erejét, ez védi az asszimilációtól, és magyarázza, hogy miért törekszik a kisebbség a többséggel párhuzamos intézményrendszer és tágabban vett társadalom kialakítására.⁸ Kiss Tamás Erdély etnikai rétegződését történeti léptékben is vizsgáló tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a jelenlegi erdélyi magyar társadalom meglelte a mobilitási csatornák függvénye. Enélkül az önálló kisebbségi magyar társadalom vagy entitás már nem fenntartható, tehát előbb vagy utóbb megszűnik létezni.⁹ Az említett referenciapontok bemutatása után Veres arra a megállapításra jut, hogy a magyar kisebbségi közösségek sajátosságai nemcsak a többségi társadalommal való összehasonlításban érhetőek tetten, hanem a „*belső szerkezetből, a területi-regionális eloszlásból származó sajátosságokon*” (10.) keresztül is megragadhatóak. Ha a területi-regionális eloszlás alatt esetleg településszintű megközelítést ért, akkor egyet is értünk vele. A regionális, fejlesztési régió szerinti megközelítéssel kapcsolatos aggályainkat már kifejtettük. Szerinte, ha a kisebbségi magyar társadalom és a többségi román társadalom demográfiai jellemzői között nincs szignifikáns eltérés „*az nem jelenti azt, hogy ne lennének az illető etnikai-nemzeti közösségnek a többségtől eltérő reprodukciós vagy strukturális sajátosságai, amennyiben a jelenséget a közösség belső szerkezeti sajátosságai szerint is megvizsgáljuk és longitudinálisan is elemezzük*”. (10.) Véleményünk szerint Veres Valér saját álláspontja igazolásakor önellentmondásba keveredik. Egyfelől leszögezi: lehet olyan, hogy egy adott demográfiai jellemző azonos a magyar és román nemzetiségű esetében. De ha különbség van magyar és magyar etnikumú demográfiai jellemzője között, akkor magyar és román között is adódhat különbség, holott egyikből nem következik a másik. Azzal viszont egyetértünk, hogy a magyar etnikumú közösségek, a kisebb és nagyobb régiók közötti különbségek és hasonlóságok vizsgálata is ugyanolyan fontos, mint a magyaroknak a románokkal vagy más etnikai csoportokkal történő összehasonlítása. A továbbiakban a

⁸ Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés. In: *Regio*. 2000, 11. szám, 238.

⁹ Kiss Tamás: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói. In: *Regio*, 2014, 2. szám, 239. Veres Valér a 10. oldalon hivatkozik Kiss tanulmányára.

magyarok és románok demográfiai eltéréseire kívánunk reflektálni. Ezzel is rávilágítva, a kisebbségi létből adódó demográfiai sajátosságokra, amelyek a magyarok belső viszonyainak elemzéséből nem derülnek ki. Az erdélyi magyarság demográfiai és társadalmi szétfejlődése ellenére sok hasonlóság figyelhető meg egyaránt a kisebbség és a többség népességszerkezetében. Az erdélyi magyar népesség belső szerkezetének és sajátosságainak a rövid ismertetésétől, illetve más nemzetiségűekkel történő összehasonlítástól, például, mint a cigányok, most eltekintünk.

Az erdélyi magyarok öregedési indexe (143,7%) jóval magasabb, mint a románoké (116,8%). Mivel a nők tovább élnek, ezért az ő előregedési mutatójuk jóval magasabb. Ami a korösszetételét illeti, Veres Valér felhívja a figyelmet arra, hogy a magyarok korstruktúrája már 1992-ben előregedőbb volt, mint a románoké. Ez azzal magyarázható, hogy 1990 után megszűnt az abortusztilalom, ami csökkenést okozott a születésszámokban, végső soron termékenységsökkenéshez vezetett. A másik magyarázóelv a kivándorlás, amiből elsősorban az aktív korosztály vette ki a részét. A népesség iskolázottsága és iskolázottság szerinti rétegződésének vizsgálata érdekes eredményekre hívja fel a figyelmet. 2011-ben a felsőfokú végzettséggel rendelkező magyarok aránya mindössze 10,2.¹⁰ Ez 4 százalékponttal marad el az országos átlagtól és 4,5 százalékponttal a románokétól. Az elmúlt évtizedben megváltozott strukturális háló ellenére továbbra is megmaradt Budapest vonzereje. Ezzel szemben a Bukarest mint főváros iránti érdeklődés a magyar népesség körében elenyésző. Bizonyosan van alapja Veres Valér ezen megállapításának, de problémát jelent, hogy nem szolgáltat semmilyen statisztikai adattal arra vonatkozóan, hogy hány erdélyi magyar egyetemista jár Budapestre vagy Bukarestbe, vagy máshová. (78.) Kiss Tamás 2011-ben végzett survey-vizsgálata során kitér az iskolázottság különbségeire is. Ennek keretében azt vizsgálta, hogy bizonyos tényezők (születési hely, etnikum, apa iskolázottsága, a nem és a születés ideje) mennyire befolyásolják az egyetemi diploma megszerzésének esélyét Romániában.¹¹ Bukaresttől eltekintve a

¹⁰ Igaz 2002-höz képest 5,2%-os növekedést könyvelhetett el az erdélyi magyarság.

¹¹ Kiss Tamás: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói. In: *Regio*, 2014, 2. szám, 202-209.

születési hely magyarzó ereje a legkisebb. Ha ezt összekapcsoljuk a település típusával, már értelmezhető: egy városi nagyobb eséllyel végez egyetemet, mint egy falusi. Az etnikai hovatartozás is befolyásolja az egyetem elvégzésének lehetőségét, ha a társadalmi háttérükben megnyilvánuló egyéb különbségeket is figyelembe vesszük. A változók közül a legnagyobb befolyással az apa iskolai végzettsége bír. E szerint a kevésbé iskolázott apával rendelkezők esetében a magyar származás komoly hátrányként jelenik meg. De az egyetemet végzett magyar és román szülők gyermekei szinte ugyanolyan eséllyel szereznek diplomát. A felsőoktatás alatti szinteken a román és magyar nemzetiségűek trendjei fej-fej mellett haladnak. Kivételt csak a szakoktatás képez, ahol a magyarok aránya 2,5%-kal magasabb, illetve az általános iskola, ahol alacsonyabb. Erre vonatkozóan sem kapunk egyértelmű magyarzatot a szerzőtől. Szerintünk a válasz az erdélyi magyarság rétegstruktúrájában keresendő, amely szoros korrelációban van az urbanizációs és gazdasági folyamatokkal. Az ún. szocializmus alatt végrehajtott erőltetett iparosítás következtében Romániában gyors urbanizáció ment végbe. A faluról városba való beköltözésből a románok nagyobb arányban részesültek, mint a magyarok. Ezzel párhuzamosan a városok magyar lakossága (főleg a nyolcvanas évektől) a folyamatos elvándorlás miatt megcsappant. Ezért napjainkban a magyar etnikumú urbánus népesség alatta marad a románokénál. Kiss Tamás is rámutat, hogy emiatt 1990 után növekedett azok aránya, akik falusi térségekben élnek, ezzel is rontva a magyarok rétegződési pozícióit.¹² Erre még rájön, hogy azok a területek, ahol a magyarok többségben (tömbben) élnek, mint Partium és a Székelyföld, gazdaságilag periférikus régióknak számítanak. Részben a fejlesztési politika eredménye, hogy Erdélyben ma is elsősorban a Temesvár-Arad-Nagyvárad-Kolozsvár-Marosvásárhely-Brassó félkör tekinthető gazdaságilag prosperáló sávnak. Az ezen kívül eső területek, mint Bihar megye északi része, Szatmár, Szilágy, Máramaros, Beszterce-Naszód vagy Székelyföld, gazdaságilag perifériának számít.¹³ A városokban számban alulmaradó magyarság és a gazdasági hátrány együttesen nem támogatják az egyetemen történő továbbtanulást, miközben

¹² Uo. 200.

¹³ Uo. 237.

elősegítik a szakoktatásban résztvevő magyarok számának növekedését.

Foglalkoztatottság és foglalkozásszerkezet tekintetében Romániának komoly strukturális problémái vannak. Az ország gazdaságszerkezete a többi EU-s országhoz képest korszerűtlen. Hiába dolgozik az aktív népesség 45,2%-a a tercier szektorban, ha a primérben (a mezőgazdaságban) dolgozók aránya még mindig kiemelkedően magas (28,4%, Magyarországon ez csak 6,2%). A nemzetiség szempontjából megállapítható, hogy a magyaroknak csak 43%-a tartozik az aktív népességhez, 2,5 százalékponttal lemaradva az országos átlagtól. Ennek egyik fő oka, hogy a magyarok nagyobb része térbeli elhelyezkedését tekintve a már említett gazdasági periféria övezetében él. A 15 évesnél idősebb, munkaképes korú magyar nemzetiségű személyek esetében 92,7%-os a foglalkoztatottság. Ez utóbbi megegyezik a románság adataival. Az erdélyi magyarok foglalkozási rétegződése, összehasonlítva a többségi nemzetével, rávilágít, hogy a magyar nemzetiségű szakértők és értelmiségiek alulreprezentáltak. A felsőoktatásban köszön vissza a magyarokat érintő hátrányos iskolázottság. Ellenben a szakmunkások,¹⁴ gépkezelők és szerelők¹⁵ esetében a magyarok aránya felülreprezentált a románokéhoz képest.

A gyermekvállalási trend tekintetében az erdélyi magyar nők az átlagnál nagyobb számban vállalnak gyermeket, de a román nőkhöz képest, még így is kevesebben (a magyar nők 74 %-a, a román nők 77,8%-a, illetve az országos trend 71,8%). A termékenységi mutatók közül a magyarok és a románok között szignifikáns eltérés a tényleges gyerekvállalás kapcsán figyelhető meg. A román nemzetiségűek többsége 1-2 gyermeket vállal. A magyarok inkább két gyermeket vállalnak. A románokhoz képest a magyarok köréből kevesebben vállalnak négy vagy annál több gyermeket. A romániai magyarság körében 1990 után a megvalósult gyermekszámok átlagban elmaradnak a tervezett gyermekszámtól. Ennek elsődleges oka a nukleáris családmóddel elterjedése. A pozitív szaporodási mérleg már 1983-ban megszűnt. Azóta a magyarok etnikai

¹⁴ Románok 2002: 21,4%, 2011: 14,2%; magyarok 2002: 28,7%, 2011: 21,3%. Uo. 122.

¹⁵ Románok 2002: 10,3%, 2011: 8,1% ; magyarok 2002: 12,9%, 2011: 9,8%. Uo. 122.

reprodukciónak elmarad a természetes szaporodási szinttől. Konkrétan: a magyar nemzetiségűek élve születése 1992-ben még 9,2 ezrelék, 2002-ben már 7,5 ezrelék, 2011-ben pedig 7,8 ezrelék. A magyar népesség élve születési arányszámának 1,7 ezrelékes csökkenésének (1992-2002) egyik fő oka a népesség előregedése. A halálozási arányszám a magyarság körében az elmúlt huszonöt évben 14 ezrelék körül volt, kivéve a 21. század első éveit, amikor 13 ezrelék alá csökkent. Ehhez képest az országos értékek végig 12 ezrelék alatt maradtak. Az erdélyi magyarság természetes szaporodása negatív tendenciát mutat. 1992-ben -6 ezrelék körül mozgott, majd 1996-ig -7,5 ezrelékre emelkedett. 2002 után stabilizálódott -6 és -7 ezrelék között, majd 2007 után kissé csökkent, -6 és -7 ezrelék közé, s e trend jellemzi ma is a magyar etnikumú népességet.

2011-ben 309 013 olyan vegyes etnikai összetételű családot írtak össze, ahol magyar nemzetiségű volt a családfő.¹⁶ Az elmúlt három népszámlálás trendfordulatot mutat rá: az apa nemzetiségének hatása csökken a gyermek nemzetiségére, míg az anyáé nő. 1992-ben a magyar apától és román anyától született gyermekek 35%-a magyar nemzetiségűnek lett bejelentve, ám 2011-ben már csak 30%-uk. A magyar nemzetiségű anyától és román apától született gyermekek esetében csak 17% lett magyar nemzetiségűként bejelentve 1992-ben, viszont 2011-ben már 27,1%.

Végül, de nem utolsó sorban az erdélyi magyar nemzetiségű népesség arányszámait befolyásolja a ki- és bevándorlás. Mint más munkákból ismert, az erdélyi magyarság egy része már a kommunista diktatúra ideje alatt elhagyta Romániát. A rendszerváltás utáni évekig jellemzően Magyarország volt a célország. Az Európai Unióhoz való csatlakozás után a kivándorlás fő oka a munkavállalás, és főként nem Magyarországra irányul. Az elvándorlás trendje hasonló a románokéhoz.

*

Veres Valér könyvében átfogó képet ad Románia és azon belül az erdélyi magyarság demográfiai helyzetéről. A 2011. évi népszámlálás más adatokkal történő összevetése nyomán sikerült kiszűrnie a források elsődleges hibaértékét: a statikusságot. Szakszerűen összeállított adatsoraival és elemző leírásával a szerző

¹⁶ A vegyes házasságban élő magyarok aránya nem változott lényegesen 2002 óta.

pontos diagnózisát adja az erdélyi magyarság demográfiai helyzetének. A megértést magyarázó jegyzetek segítik, ezért a könyvet nemcsak szociológusok és a népesedési tendenciák iránt fogékony olvasóközönség forgathatja, de jó szívvel ajánljuk azoknak is, akik félve közelítenek a számokhoz. A kötet kézikönyv lehet minden közéleti tevékenységet vállaló személy számára, azoknak, akik közvetve befolyásolhatják az erdélyi magyarság jelenlegi demográfiai helyzetének alakulását. Igaz, ehhez önálló szociálpolitikára és családpolitikára lenne szükség. Végző soron a családalapítás támogatása lehet(ne) a megoldás.

BALIZS DÁNIEL¹

A szlovákiai magyarokról – volt már jobb is

Gyurgyík László: *A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai 1989-től 2011-ig. Különös tekintettel a 2001-től napjainkig terjedő időszakra.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.

Gyurgyík László munkája a szlovákiai magyarság 1989 utáni demográfiai folyamataival ismerteti meg a téma iránt érdeklődő közönséget. A megközelítési mód a szerzőtől megszokott módon alapvetően kvantitatív, a hangsúly korábbi könyveihez² hasonlóan a népmozgalmi adatok és tendenciák ismertetésére helyeződik. A kiadványt a 2011. évi szlovákiai népszámlálás után alig három évvel már a kezünkbe vehettük, s mint ilyen, ez az első átfogó munka a szlovákiai magyarság legfrissebb demográfiai adatairól, folyamatairól.

A könyv a meglehetősen tömör bevezető után összefoglaló jelleggel ismerteti Szlovákia etnikai és közigazgatási viszonyainak 1921 utáni módosulásait. A szerző elsősorban a főbb adatokra, illetve a fontosabb eseményekre, fordulópontokra (reszlovakizáció, szlovák-magyar lakosságcsere stb.) fókuszál, ez azonban – mivel ez a fejezet tulajdonképpen a bevezetés folytatásaként értelmezhető – nem okoz hiányérzetet az olvasóban. Már e ponton találkozunk egy, a későbbiekben nagy jelentőséget kapó módszertani sajátossággal: Gyurgyík az etnikai hovatartozásukról nem nyilatkozók 2011-ben már több százezres tömegét felosztja az egyes nemzetiségek között,

¹ A szerző a MTA-CSFK Földrajztudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. E-mail: balizs.daniel@csfk.mta.hu

² Többek között gondolhatunk itt a *Magyar mérleg – A szlovákiai magyarok a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében* (1994) vagy az *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében* (2004) c. művekre.

megkülönböztetve a 2011. évi regisztrált (népszámlálás szerinti, R-jelzésű) és az általa becsült (B) értékeket³. A számítás menetéről bővebb leírást a mellékletben helyet kapó önálló, de a könyv tematikájához szorosan kapcsolódó tanulmányban találunk. Sajnos a matematikai művelet sorozat ismertetése elmarad, így – miközben az eredményekről hasznos részleteket tudunk meg – a konkrét módszerről csupán sejtéseink lehetnek.

A 2. fejezet az adatforrások bemutatásával indít, kissé szűkszavú jellegét az indokolja, hogy a munka lényegében két adatsor, a szlovákiai magyarság népszámlálási és népmozgalmi értékeinek ismertetésére, illetve a kettő között mutatkozó különbségekre fókuszál; így természetesnek vehető, hogy az adatforrások között csupán e két tétel: a (cseh)szlovák népmozgalmi statisztikai (PO), valamint a népszámlálási kiadványok szerepelnek. A módszerek között a különböző demográfiai mutatókon (születési, halálozási és migrációs ráták, házasságkötési és válási arányszámok) alapuló vizsgálatok szerepelnek, és nagyon fontos szerepet tölt be a demográfiai viszonyok időbeli bemutatása mellett a területi dimenzió, valamint a nemzetiség-specifikus megközelítési mód is. Utóbbiak azt jelentik, hogy a szlovákiai magyarokra vonatkozó trendek (ahol ezt az adatbázis elérhetősége megengedi) a többségi nemzetével, illetve az országgal egyaránt összevetésre kerülnek; továbbá a demográfiai értékeket a magyarok aránya szerint kialakított járáskategóriák alapján is tanulmányozhatjuk.

Az alig egy oldalt elfoglaló 3. fejezet létjogosultsága erősen kérdéses, nem kizárt, hogy a szerző hosszabbra tervezte, jelen állapotában viszont egyértelműen a módszertaniban lenne a helye; annál is inkább, mert az itt olvasható információk egy része már a korábbi fejezetekben is szerepel.

Ezt követően a II világháború utáni népmozgalmi tendenciák következnek, az előbbiekhöz képest jóval nagyobb részletességgel. Az ebben a fejezetben olvasható kutatási eredmények döntő részét – többek között Gyurgyík fentiekben felsorolt korábbi munkáiból – már ismerhettük. A kezünkben tartott kiadványba a szerző korábbi munkáinak lényegesebb részletei kerültek. Ez a rész mintegy előkészíti, megalapozza a legfontosabb eredményeket ismertető fejezetet, amely az 1991–2011 közötti censzusok eredményein alapul.

³ E metodikai megjegyzést jellegeből adódóan talán célszerűbb lett volna a 2. fejezetben (*A vizsgálati modell: források, módszerek*) elhelyezni.

A kötet új információkban leginkább gazdag szeptetnek tehát e fejezet nevezhető. A demográfiai trendeket kirajzoló szegmensek (népmozgalom, migráció, házasságkötések, válások) sorba vétele, ábrákkal, táblázatokkal történő szemléltetése során kirajzolódik előttünk a szlovákiai magyarokkal kapcsolatos népesedési öszkép: az országos átlagnál és a többségi nemzetnél alacsonyabb születési és magasabb halálozási ráta, a migrációban való viszonylag csekély részvétel, illetve a regisztrált és a becsült (vagy éppen az előre várható) adatok közötti permanens differencia. A fejezet végére választ kapunk arra, hogy a természetes fogyás milyen mértékben apasztja a felvidéki magyarságot, míg a népességszámváltozás további befolyásoló tényezőit (asszimiláció, nem válaszolók kérdése) a szerző a későbbiekben taglalja.

A könyv egyik legfontosabb hozadéka, hogy olyan adatbázis került publikálásra, melyek elérése a népszámlálási táblák egyszerű böngészése útján nem lehetséges. Itt alapvetően kétféle adathalmazról van szó: egyfelől a PO-forrású, a nemzetiségek többszámított demográfiai adatainak ismertetéséről, másfelől a szerző saját (korábbi és új) kutatási eredményeinek közzétételéről. Mindkettő igen értékes ismeretanyag, megkerülhetetlennek minősíthetjük bármilyen, a témakörhöz kapcsolódó, tudományos igényű publikáció elkészítéséhez, fókuszáljon az akár az országos szintre (az egész szlovákiai magyarságra) vagy éppen egy-egy kiszemelt, kurrens témára (például az asszimilációra), netán egy kiemelt mintaterületre. E kutatási eredmények tehát számos kutatás kiindulópontjául szolgálhatnak.

Azaz csupán szolgálhatnak. Gyurgyík László legújabb könyvének elkészültekor ugyanis egy nagyon fontos munkafázis maradhatott ki: a tekintélyes hányadot elfoglaló táblázatok és ábrák (főként a mellékletek) ellenőrzése. Így a kötet épp azt a kivételes lehetőséget szalasztja el, hogy a későbbi kutatások megbízható bázisává váljon. A szlovákiai magyarság népmozgalmi tendenciáit vagy a magyarok és szlovákok közötti demográfiai olló tényezőit szemléltető táblázatok között számos (például a 8., 40., 43., 46. és az 50. melléklet) önmagával vagy más táblázattal kerül ellentmondásba, összekeverednek bennük az adatok, illetve egyértelműen nem reális

adatokat közöl⁴. Ezek után megkérdőjelezhetővé válik a korszerkezet nemzetiség-specifikus bontását bemutató adattáblák valóság-tartalma is, melyek az asszimilációs vizsgálatoknál egyébként messzemenőig hasznosíthatóak lehetnének. De ami a legnagyobb probléma, hogy ennyi pontatlanság után nem lehetünk biztosak abban sem, hogy a kötetben nagy számban előforduló adatok sorában hol bújik meg egy-egy, a szlovákiai viszonyokat kevésbé ismerő kutató számára ellenőrizhetetlen hiba. Bár a törzsszöveg szakmaiságához, tudományos megalapozottságához önmagában véve nem férhet kétség, ez javarészt a bekezdések között elhelyezett vagy a mellékletben fellelhető táblázatokra és ábrákra hivatkozik, melyekben – ahogy az előbb már szó esett róla – tucatszám fordulnak elő hibák, és ezek akár a szöveges részekben leírtakra is negatív hatást fejthetnek ki. Nem tudhatjuk. Nem áll rendelkezésünkre kontrolltanulmány, a szerző által közölt adatok legfőbb értékét épp az adta (volna), hogy más csatornán keresztül ezek – a szakma döntő többsége számára – nem elérhetők.

Másik alapvető hiányosság a témában korábban megjelent publikációk és szakmai eredmények áttekintésének teljes elmaradása. E ponton az sem menti fel a szerzőt, hogy a tárgyalt munka kvantitatív megközelítésű, illetve legfeljebb egyszerű műveletekkel továbbszámított (de javarészt inkább csak nyers) adatok közlésére vállalkozik. Azt hiszem, nem túlzás leszögezni, hogy legalább egy rövid, a szakirodalmi illetve a teoretikus háttérrel taglaló, összefoglaló jellegű fejezet nagyban emelné a kiadvány színvonalát, szakmai igényességét. Ennek hiánya már csak azért is számon kérhető, mert Gyurgyík korábbi, 2004-es adatokat feldolgozó munkájában (a már említett *Asszimilációs folyamatok...*-ban) nívós elméleti részt találunk, mely némi aktualizálás után itt is megállná a helyét. Amennyiben – ez esetben mindenféle bíráló szándék nélkül – kijelentjük, hogy a könyv jelentős hányada a szerző korábbi munkáiból átvett részletekből épül fel, úgy még érthetlenebb, hogy miért éppen az elméleti fejezet maradt ki.⁵

⁴ A hibák miatt értelmezhetetlenné válik többek között a 24. és a 33. táblázat. A 26. táblázat a 22. ismétlése, pontatlan jelmagyarázat nehezíti a 6. ábra értelmezését, a diagramgörbék váltakozó színekkel zavaró az 1. és 2. ábrán stb.

⁵ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy jelen kötettel leginkább rokonítható, az 1991. évi adatokat feldolgozó *Magyar mérleg* című munkában sem találunk teoretikai fejezetet. Ez azonban meglátásom szerint nem indokolja az elméleti háttér elmaradását.

Annak ellenére, hogy a kötet olvasásakor hamar rájöhettünk, mi volt a szerző elsődleges célja (nevezetesen a 2011. évi adatok minél korábbi megjelentetése), számos ponton a közölt adatok tömkelege szinte „kiált” a belőlük kiolvasható trendek, folyamatok elemzése után. Ugyan Gyurgyík azon célkitűzése megvalósul, miszerint a kötet a népesedési folyamatok fő összetevőit részletezve további kutatások számára elsődleges bázisul szolgál, viszont a primer adatok egyszerű feldolgozása, ábrákba és táblázatokba történő rendszerezése még csak tovább fokozzák az olvasó érdeklődését a következtetések, a komplex felfogású analízis, a „hogyan?” mellett a „miért?” kérdésének megválaszolására. Ennek elmaradása szintén hiányérzetet okoz, s azt a benyomást kelti, hogy lehetőségek maradtak ki.

Mindemellett nem feledkezhetünk meg a pozitív ellenpéldákról sem, több esetben (5.1 és 5.4 fejezetek) fedezhetünk fel kiváló szakmaisággal megírt magyarázatot, melyeket gondolatébresztő következtetések és kérdésfelvetések tarkítanak. Jó példa erre a homogén szlovák járásokban élő szórványmagyarság alacsony halandóságának témája. Szintén érdekes lenne külön megvizsgálni a vegyes házasságok tartósságának „problematikáját”, vajon mi okozza a heterogén kapcsolatok gyakoribb felbomlását. A könyvet az asszimilációs folyamatokkal, illetve a nemzetiségi kérdésre nem válaszolók csoportjával foglalkozó fejezetek zárják, melyekben szintén találunk továbbgondolásra érdemes fejtegetéseket, viszont sajnos a munka e részeiben is az adatok ismertetésén, illetve az ábrák szimpla értelmezésén marad a hangsúly.

A felsorolt problémáktól függetlenül Gyurgyík László könyve – az adatokat némi óvatossággal kezelve – értékes munkának számít. Minden hibája mellett számos hasznos információ szűrhető ki belőle, interdiszciplináris megközelítésmódja révén pedig akár a szociológusok, akár a demográfusok, akár a földrajzzal foglalkozó kutatók számára termékeny alapot jelenthet.